

**ORTAÖĞRETİM TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERS
KİTAPLARINDA YER ALAN HİKÂYE VE ROMAN METİNLERİNİN
DEĞERLER AÇISINDAN İNCELENMESİ**

Sümeyye Hazım

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

Ağustos, 2019

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren altı (6) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Sümeyye
Soyadı : HAZIM
Bölümü : Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği
İmza :
Teslim tarihi : 23. 07. 2019

TEZİN

Türkçe Adı : Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitaplarında Yer Alan Hikâye ve Roman Metinlerinin Değerler Açısından İncelenmesi
İngilizce Adı : Examination of The Story and Novel Texts in Turkish Language and Literature Textbooks in Terms of Values

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazarın Adı Soyadı : Sümeyye HAZIM

Tarih : 23. 07. 2019

İmza :

JÜRİ ONAY SAYFASI

Sümeyye HAZIM tarafından hazırlanan "Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitaplarında Yer Alan Hikâye ve Roman Metinlerinin Değerler Açısından İncelenmesi" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Cemal KURNAZ

(Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi).....

Üye: Prof. Dr. Halil ÇELTİK

(Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi).....

Üye: Doç. Dr. Muvaffak EFLATUN

(Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi).....

Tez Savunma Tarihi:..... Bu tezin Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Selma YEL

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü

.....

TEŞEKKÜR

Çalışma sürecinde her zaman yanımda olduğunu hissettiren, aceleci olmamam gerektiğini dile getirerek bana hayata dair yol gösteren kıymetli hocam Prof. Dr. Cemal KURNAZ Bey'e, çalışmaya dair tüm sorularımı her zaman cevaplandıran ve her türlü sıkıntı ve sorunda desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Halil ÇELTİK Bey'e, çalışmam boyunca görüş ve önerileri ile hep destek olan Ferhat KAYACAN'a, çalışmamın şekillenmesini sağlayan can dostum Damla İPEK'e, çalışmam süresince sevgi ve özverisiyle hep yanımda olduğunu hissettiren ve tezi yazmam için beni yüreklendiren hayat arkadaşım Ümit HAZIM'a, eğitim hayatım boyunca hep arkamda olan en büyük destekçim babam Hamza İLHAN'a ve aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

**ORTAÖĞRETİM TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERS
KİTAPLARINDA YER ALAN HİKÂYE VE ROMAN METİNLERİNİN
DEĞERLER AÇISINDAN İNCELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Sümeyye Hazım

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

Ağustos 2019

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, 9, 10, 11 ve 12. sınıf Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarında yer alan hikâye ve roman metinlerinde Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı (2018)'nda yer alan adalet, dostluk, dürüstlük, özdenetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik değerlerine ne sıklıkta ve nasıl yer verildiğini tespit etmektir. Bu çalışmada, betimsel tarama modeli ve doküman incelemesi teknikleri kullanılmıştır. Değerlerin tespitinde hikâye ve roman metinleri ayrı ayrı okunarak iletileri bulunmuş ve değerlendirilmiştir. Araştırmamızın birinci bölümünde çalışmamızın amacı, önemi ve sınırlılıkları; ikinci bölümünde kavramsal çerçeveyi oluşturan değer kavramı, değer sınıflamaları, Türk Dili ve Edebiyatı ve değerler eğitimi; üçüncü bölümünde çalışmanın yöntemi; dördüncü bölümünde tespit edilen değerlerin aktarıldığı bulgular ve yorumlar; beşinci bölümünde ise inceleme sonucunda elde edilen veriler ışığında ders kitaplarında yer alan metinler ile değerlerin uyumuna yönelik bilgiler yer almaktadır. Araştırma sonucunda 2018 yılı MEB Yayınları Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarında yer alan 42 hikâye ve roman metninde toplam 374 değer ifadesi tespit edilmiştir. İncelenen metinlerde en çok yer alan değerlerin sevgi ve dostluk, en az yer verilen değerlerin ise yardımseverlik ve adalet olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Değer, Değerler Eğitimi, Türk Dili ve Edebiyatı, Kök Değerler

Sayfa adedi : 101

Tez Danışman : Prof. Dr. Cemal KURNAZ

EXAMINATION OF THE STORY AND NOVEL TEXTS IN TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE TEXTBOOKS IN TERMS OF VALUES

Master's Thesis

Sümeyye Hazım

GAZI UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES

August 2019

ABSTRACT

The aim of this study is to teach the Turkish Language and Literature Program (2018) in the stories and novels in the 9th, 10th, 11th and 12th grade Turkish Language and Literature course books. love, responsibility, patriotism, philanthropy. In the determination of values, story and novel texts were read separately and their messages were found and evaluated. In the first part of the study, the aim, importance and limitations of our study; In the second part, the concept of value constituting the conceptual framework, value classifications, Turkish Language and Literature and values education; the third part is the method of study; the findings and interpretations in which the values determined in the fourth section are transferred; In the fifth section, in the light of the data obtained as a result of the examination, the text in the textbooks and the information about the harmony of values are included. A total of 374 values in 42 stories and novels in the textbooks of MEB Secondary Education Turkish Language and Literature expression was determined. In the examined texts, it was determined that the values that were included in the most were love and friendship and the values that were given the least were helpfulness and justice.

Key Words : Turkish Language and Literature, Values, Education of values and root values.

Page Number : 101

Supervisor : Prof. Dr. Cemal KURNAZ

İÇİNDEKİLER

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZ.....	v
ABSTRACT.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
BÖLÜM I.....	1
GİRİŞ	1
1. 2. Amaç.....	3
1. 3. Önem	3
1. 4. Sayıtlar	4
1. 5. Sınırlılıklar	4
1. 6. Tanımlar.....	4
BÖLÜM II	7
KURAMSAL ÇERÇEVE.....	7
2. 1. Değer Nedir?.....	7
2. 2. Değerlerin Özellikleri.....	9
2. 3. Değerlerin Sınıflandırılması	12
2. 4. Değerler Eğitimi	15
2. 5. Türk Dili ve Edebiyatı Dersi ve Değerler	19
2. 6. Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı ve Değerler	22
2. 7. İlgili Araştırmalar	24
BÖLÜM III.....	27
YÖNTEM.....	27
3. 1. Araştırmanın Modeli.....	27

3. 2. Evren ve Örneklem	27
3. 3. Verilerin Toplanması	27
3. 4. Verilerin Analizi	28
BÖLÜM IV	29
BULGULAR VE YORUMLAR	29
4. 1. Adalet.....	29
4. 1. 1. Ortaöğretim 9. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Adalet.....	29
4. 1. 2. Ortaöğretim 10. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Adalet	31
4. 1. 3. Ortaöğretim 11. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Adalet	32
4. 1. 4. Ortaöğretim 12. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Adalet	32
4. 2. Dostluk.....	34
4. 2. 1. Ortaöğretim 9. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Dostluk.....	35
4. 2. 2. Ortaöğretim 10. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Dostluk	37
4. 2. 3. Ortaöğretim 11. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Dostluk	40
4. 2. 4. Ortaöğretim 12. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Dostluk	41
4. 3. Dürüstlük	42
4. 3. 1. Ortaöğretim 9. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Dürüstlük	42
4. 3. 2. Ortaöğretim 10. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Dürüstlük	44
4. 3. 3. Ortaöğretim 11. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Dürüstlük	45
4. 3. 4. Ortaöğretim 12. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Dürüstlük	46
4. 4. Özdenetim	47
4. 4. 1. Ortaöğretim 9. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Özdenetim	48
4. 4. 2. Ortaöğretim 10. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Özdenetim	50
4. 4. 3. Ortaöğretim 11. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Özdenetim	51
4. 4. 4. Ortaöğretim 12. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Özdenetim	52
4. 5. Sabır.....	53
4. 5. 1. Ortaöğretim 9. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Sabır.....	54
4. 5. 2. Ortaöğretim 10. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Sabır	54

4. 5. 3. Ortaöğretim 11. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Sabır	55
4. 5. 4. Ortaöğretim 12. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Sabır	57
4. 6. Saygı.....	58
4. 6. 1. Ortaöğretim 9. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Saygı.....	58
4. 6. 2. Ortaöğretim 10. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Saygı	59
4. 6. 3. Ortaöğretim 11. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Saygı	60
4. 6. 4. Ortaöğretim 12. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Saygı	61
4. 7. Sevgi.....	62
4. 7. 1. Ortaöğretim 9. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Sevgi.....	63
4. 7. 2. Ortaöğretim 10. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Sevgi.....	64
4. 7. 3. Ortaöğretim 11. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Sevgi.....	67
4. 7. 4. Ortaöğretim 12. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Sevgi.....	69
4. 8. Sorumluluk	73
4. 8. 1. Ortaöğretim 9. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Sorumluluk	73
4. 8. 2. Ortaöğretim 10. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Sorumluluk	74
4. 8. 3. Ortaöğretim 11. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Sorumluluk	76
4. 8. 4. Ortaöğretim 12. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Sorumluluk	77
4. 9. Vatanseverlik	78
4. 9. 1. Ortaöğretim 9. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Vatanseverlik	78
4. 9. 2. Ortaöğretim 10. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Vatanseverlik	79
4. 9. 3. Ortaöğretim 11. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Vatanseverlik	81
4. 9. 4. Ortaöğretim 12. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Vatanseverlik	82
4. 10. Yardımseverlik	82
4. 10. 1. Ortaöğretim 9. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Yardımseverlik	83
4. 10. 2. Ortaöğretim 10. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Yardımseverlik	84
4. 10. 3. Ortaöğretim 11. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Yardımseverlik	85
4. 10. 4. Ortaöğretim 12. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Yardımseverlik	85

BÖLÜM V	89
SONUÇ	89
5. 1. Sonuç	89
5. 2. Öneriler	95
KAYNAKLAR.....	97

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1 <i>Spranger Değer Sınıflandırması</i>	12
Tablo 2 <i>Rokeach Değerler Sınıflaması</i>	14
Tablo 3 <i>Kirschenbaum Değer Yaklaşımları</i>	17
Tablo 4 <i>Değerlerin Metinlere Göre Dağılımı</i>	93

ŞEKİLLER LİSTESİ

<i>Şekil 1</i> Adalet değerinin dağılımı.....	34
<i>Şekil 2</i> Dostluk değerinin dağılımı	42
<i>Şekil 3</i> Dürüstlük değerinin dağılımı	47
<i>Şekil 4</i> Özdenetim değerinin dağılımı	53
<i>Şekil 5</i> Sabır değerinin dağılımı	58
<i>Şekil 6</i> Saygı değerinin dağılımı	62
<i>Şekil 7</i> Sevgi değerinin dağılımı.	73
<i>Şekil 8</i> Sorumluluk değerinin dağılımı	78
<i>Şekil 9</i> Vatanseverlik değerinin dağılımı.....	83
<i>Şekil 10</i> Yardımseverlik değerinin dağılımı.	87
<i>Şekil 11</i> Değerlerin dağılımı	90
<i>Şekil 12</i> 9. Sınıf ders kitabındaki değer dağılımı	90
<i>Şekil 13</i> 10 Sınıf ders kitabındaki değer dağılımı	91
<i>Şekil 14</i> 11. Sınıf ders kitabındaki değer dağılımı	91
<i>Şekil 15</i> 12. Sınıf ders kitabındaki değer dağılımı	92
<i>Şekil 16</i> Toplam değer dağılımı	93

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
TDK	Türk Dil Kurumu
s.	Sayfa

BÖLÜM I

GİRİŞ

1. 1. Problem Durumu

Son yıllarda sıkça duyduğumuz okullarda şiddet, akran zorbalığı, gençlerde suç oranının artması, çocuklarda uyuşturucu bağımlılığı, aile yapısının bozulması, öğretmene ve eğitimcilere şiddet gibi olaylara dair haberler toplum düzeni ve huzuru için eğitimin ve toplumu bir arada tutan değerlerin önemi üzerinde durulması zorunluluğunu getirmektedir.

İnsanoğlu varoluşundan itibaren sürekli değişim ve gelişim içerisinde olmuştur. Bu değişim ve gelişim insanoğlunun kendi üretmiş olduğu bilgiyi ve değerleri kuşaktan kuşağa aktarmasıyla gerçekleşmiştir. Her kuşak kendinden önceki bilgi, görgü ve değerlerin oluşturduğu toplumsal birikim dediğimiz kültürü, kendinden sonraki kuşaklara aktararak bir köprü vazifesi görmüştür. Bilgi ve değerlerin kuşaklar arasındaki geçişi ister planlı olsun isterse plansız olsun bir eğitim süreci ile gerçekleşmiştir. Bundan dolayı, insanoğlu yeryüzündeki varlığını eğitim kurumuna borçludur (Başar, 2009, s. 25).

Eğitim, bilgi çağının yaşandığı günümüz dünyasında en önemli güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitim dünyaya geldiğimizden itibaren ailede başlamaktadır. Küçükahmet, dünyaya gelen bir bebeğin zamanla yürümeyi, konuşmayı, yemek yemeyi öğrendiğini ve bunları anne, baba ve ailenin diğer bireyleri ile gerçekleştirdiğine değinerek çocuğun büyümesiyle çevresinin genişlediğini dolayısıyla da eğitimci sayısının da arttığını söylemektedir (2006, s. 2). Ailede başlayan eğitim okulda planlı ve programlı bir şekilde devam etmektedir. En genel ve yaygın tanımıyla eğitim, bireyde istendik yönde davranış değişikliği olarak bilinmektedir. Senemoğlu eğitimi, “bireyi istendik nitelikte kültürlenme sürecidir” diye ifade etmektedir (Senemoğlu, 2004, s. 23). "Kültürel değerlerin bireye kazandırılması sürecine kültürlenme diyebiliriz. Bu süreç insanın çocuk ya da ergin olarak

kendi kültüründe etkinlik kazanması ve eğitim süreci sırasında karşılaştığı bilinçli ve bilinç dışı koşulları kapsar" (Demirel, 2009, s. 4). Değerler geçmişteki toplumlarda gelenek veya kültür içerisinde informal yollarla yürütülmekte iken günümüzde bu mümkün olmamaktadır. Kadının çalışması, aile içi iletişimin azlığı, boşanma oranlarının artması ile parçalanmış ailelerin çoğalması, kültürel yozlaşma gibi birçok sebeple ailenin değerleri aktarmadaki etkililiği azalmıştır (Kaya ve Taşkın, 2016, s. 133). Gelecek nesillerin temel değerlere sahip bireyler olarak yetişmesi adına değerlerin öğretiminin sorumluluğu okullara ve öğretmenlere düşmektedir.

Değer, bir toplumun geneli tarafından doğru ve gerekli kabul edilerek ortak düşünce, temel ahlaki ilke ya da inançlar sistemi olarak tanımlanmaktadır. Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan, olanla olması gereken ayrımını içeren ölçü olarak ifade edebileceğimiz değer kavramı, sosyal bilimlerin hemen her alanında üzerinde durulan bir kavramdır (Aydın ve Gürler, 2014, s. 1).

Güngör'e göre değer, "bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inançtır. Arzu edilen, ilgi duyulan, ihtiyaç duyulan şeydir" (Güngör, 1998, s. 27).

Bir toplumu ayakta tutan ve onun ilerlemesini sağlayan unsurların başında değerler gelmektedir. Değerler ailede öğrenilmeye başlamaktadır. Cihan (2014) değerlerin, çocukluktan itibaren felsefi bir soyutluk kapsamından ziyade sosyal davranışlar olarak algılandığını buna bağlı olarak, sosyal kurallarla veya normlarla yaşanan çatışmaların, kişide bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde değer yargılarının oluşmasına yol açtığını ifade etmiştir (s. 433). "Değerler eğitimi konusu tabiat itibarıyla aileden sonra ister istemez örgün eğitim kurumlarının görev ve sorumluluk alanları içine girmektedir" (Yaman, 2014, s. 182). Ortaöğretim derslerinden biri olan Türk Dili ve Edebiyatı dersi, toplumu ve bireyleri ayakta tutan değerleri gerek sanatsal metinlerle gerekse öğretici metinlerle aktarabilecek bir derstir. Değerler kültür ve topluma anlam ve önem veren ölçütlerdir (Fichter, 2011, s. 167). Bir toplumu ayakta tutan ve onun ilerlemesini sağlayan unsurların başında değerler gelmektedir. Değerlerin yeni nesillere aktarılmasında Türk Dili ve Edebiyatı dersi son derece önemli bir yer teşkil etmektedir. Türk Dili ve Edebiyatı dersinde değerlerin öğretimi ders kitaplarında kullanılan edebî metinler aracılığıyla yapılmaya çalışılmaktadır. "Edebî metinler, sanat zevki ve anlayışıyla kültür değerlerini hayatın gerçekliğinden hareketle somutlaştırır. Bunlar, insanın estetik zevkinin gelişmesine ve mensubu bulunduğu toplumun değerlerini benimsemesine hizmet eder" (Kurudayıoğlu ve Çakıcı, 2013, s. 48). Türk Dili ve Edebiyatı

dersinin değerler öğretimindeki önemli yeri kullanılan ders kitaplarının değer yönünden nitelikli olmasını gerektirmektedir. Öğretim programının 2018 yılında yenilenmesinden dolayı yeni ders kitapları üzerinde değerler ile ilgili herhangi bir çalışma yapılmamış olduğu tespit edilmiştir. Bu noktadan hareketle çalışmamızın problem cümlesini "Ortaöğretim Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarında yer alan hikâye ve roman metnlerinin Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı'nda yer alan değerleri yansıtırma durumu nedir?" olarak belirlenmiştir.

1. 2. Amaç

Bu çalışmanın amacı, Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın 2018 yılında yayımladığı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı'na göre hazırlanmış olan 9, 10, 11 ve 12. sınıf ders kitaplarındaki hikâye ve roman metnlerinde öğretim programı içerisinde sıralanan kök değerlere ve değerlerle ilgili tutum ve davranışlara yer verilip verilmediğini tespit etmek, değerlerin ne düzeyde ve ne şekilde bulunduğunu ortaya çıkarmaktır.

1. 3. Önem

Değerler toplumu ayakta tutan ve toluğa yön veren önemli unsurların başında gelmektedir. Ahlak eğitimi, karakter eğitimi gibi pek çok isimle değerlerin yeni, kuşaklara aktarılmaya çalışıldığı görülmektedir. Ülkemizde milli, manevi, dini, kültürel ve evrensel değerler eğitim yoluyla öğrencilere aktarılmaya çalışılmaktadır. Değerlerin aktarımında her ders kendi alanına ait yöntem ve tekniğe başvurmaktadır. Türk Dili ve Edebiyatı dersi kapsamında değerler, yazınsal metinlerle duyumsatılmaya çalışılmaktadır.

Bu çalışma ile Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarında yer alan hikâye ve roman metnlerinde Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı (2018)'nda yer alan değerlerin ne şekilde ve ne düzeyde bulunduğunun saptanması ile ders kitaplarındaki metinlerin değerler eğitimindeki önemlerini ortaya koymak ve öğretmenlere farkındalık kazandırmak amaçlanmaktadır. Yapılacak olan araştırmanın, bahse konu olan ders kitapları üzerinde değerler konusunda bir inceleme yapılmamış olmasından dolayı önem arz eden bir çalışma olabileceği düşünülmektedir. Tüm bu yönleriyle araştırmanın eğitim sisteminin önemli öğeleri olan öğrenci, öğretmen ve velilere önemli katkılar sağlayacağı öngörülmektedir.

Ayrıca çalışmanın bundan sonra yapılacak çalışmalar için yol gösterici olabileceği ve ilgili alana katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

1. 4. Sayıtlar

1. Literatürün taranması sonucu elde edilen bilgilerin doğru olduğu kabul edilmiştir.
2. Araştırma yönteminin amaca uygun olarak tercih edildiği düşünülmüştür.
3. Araştırmada kullanılan örneklemin evreni temsil ettiği varsayılmıştır.
4. Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı kitaplarında bulunan kök değerlerin 2018 yılı Türk Dili ve Edebiyatı programında yer alan değerler ile uyumlu düşünülmüştür.

1. 5. Sınırlılıklar

Bu araştırma,

Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu'nun 28. 05. 2018 gün ve 78 sayılı kararı ile ders kitabı olarak kabul edilmiş; 9, 10, 11 ve 12. sınıf Türk Dili ve Edebiyatı Ders kitabı içinde yer alan 42 hikâye ve roman metni ve 2018 yılında yayımlanan Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı'nda yer alan kök değerlerin var olup olmadığının incelenmesi ile sınırlıdır.

1. 6. Tanımlar

Değer: Bireylerin yaşam şekilleri ve günlük alışkanlıklarında etkili olan toplumsal davranış kalıplarıdır (Doğan, 2004, s. 31).

Eğitim: Bireyde istendik yönde davranış değiştirme sürecidir.

Değerler Eğitimi: Bireyin toplumun ve tüm insanlığın değerlerinin farkına varması, değerlerin kazanılması ve benimsenmesi, bu değerleri içselleştirerek kişiliğinin temel taşları olarak davranışlarına dönüştürmesi sürecidir (Yaman, 2014, s. 18).

Edebiyat: "İnsanın duygularının, düşüncelerinin, düşlerinin, kaygılarının, karşı çıkışlarının, sanatçı tarafından oluşturulan kurgu yoluyla dilin varsıl olanaklarına düşsel olarak dönüşümüdür" (Aslan, 2013).

Hikâye: Olmuş ya da olması mümkün olayları kişi, zaman, mekân unsurlarına bağlayarak anlatan kısa yazı türüdür.

Roman: İnsanların maceralarını, iç dünyalarını, başlarından geçmiş ya da geçebilecek olayları ya da durumları ayrıntılarıyla anlatan yazınsal bir türdür.

Öğretim Programı: Öğrenciye okulda ve okul dışında kazandırılması planlanan bir ders ile ilgili bilgi ve becerilerin düzenlenmesine yönelik programdır.

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE

2. 1. Değer Nedir?

Sosyolojiden psikolojiye, ekonomiden davranış bilimlerine, eğitimden felsefeye birçok bilim dalı tarafından kullanılan ve araştırılan "değer" kavramının pek çok tanımı bulunmaktadır. "Tanımlanabilir nesnel içerikleri olmayan ve soyut bir kavram olan "değer" ve buna bağlı olarak "değerlerin ölçümü" uzun zamandır sosyal bilimlerin pek çok alanı için araştırma konusu olmuştur" (Keskin, 2016, s. 19). Türkçe Sözlük'te değer tanımı, "Yüksek ve faydalı nitelik, şeyin önemini belirlemek için kullanılan ölçü, kıymet" olarak ifade edilmiştir (Türk Dil Kurumu [TDK], 2005, s. 483). Değer kavramı Znaniecki tarafından sosyal bilimlere kazandırılmış olup, Latince kıymetli olmak veya güçlü olmak anlamlarına gelen "valere" kökünden türetilmiştir (Bilgin, 1995, s. 83). Mengüşoğlu değeri, "Her türlü amaç ve hedefler, her türlü ilgi ve çıkarlar; tutkular, her türlü idealler, her türlü güç ve iktidar etkenler, her türlü ün ve şan hırsı; yerme, övme, saygı ve saygısızlık, inanma ve inanmama, sözünde durma ya da durmamama, dürüstlük, sevgi ve nefret gibi duygusal edinimler ve amaçlar" olarak tanımlamıştır (Mengüşoğlu, 1997, s. 198). Türk (2009)'e göre değer, toplum içinde yaşayan bütün bireylerce doğru olduğu kabul edilen standartlar olup, değişimi uzun zaman içerisinde olan, toplumun bireylerinden yapılmasını istediği davranış ve uygulamalardır (s. 16). Kızılcılık ve Erjem (Aktaran Avcı, 2007, s. 22) "Bir sosyal grubun veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak ve sürdürmek için üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul edilen; onların ortak duygu, düşünce, amaç ve menfaatini yansıtan genelleştirilmiş temel ahlaki ilke veya inançlar" olarak tanımlamıştır.

"Shawartz'a göre değerler insanların kendileri de dâhil olmak üzere insanları ve olayları değerlendirmek, eylemlerini seçmek ve meşrulaştırmak için kullandıkları ölçütlerdir" (Özensel, 2003, s. 223).

Bir durumu diğerine tercih etme, bir durumu seçme özgürlüğü olarak da ifade edebileceğimiz değer kavramı için Kuçuradi (2010) şunları söylemektedir:

İlişki kurduğumuz insanlar karşısında tutumumuz, yaşadığımız olaylar ve durumlarda aldığımız her karar ve ilgili davranışlarımız, bunları nasıl değerlendirdiğimize dayanır. Bu tutum, karar ve davranışlarımız yaşamımıza vermeye çalıştığımız yönü gösterir. Yaşamımıza verdiğimiz yön ise, insanı ve kendi kendimizi nasıl değerlendirdiğimize bağlıdır. Birbirine bağlı, farklı cinsten değerlendirmelerdir bunlar. Kişilerle ve kendimizle ilişkilerimizde başkalarının ve kendimizin yapıp ettikleri ve ortaya koyduklarıyla ilgimizde, yakın çevremiz, çağımız, geçmiş ve gelecekle bağımızla belli bir bütünlükte bir kişi olarak var olmamızın temelinde değer anlayışımız, bunun temelinde ise insan anlayışımız-insandan ve kendimizden beklediklerimiz-bulunur (Kuçuradi, 2010, s. 5).

Ayrıca Kuçuradi felsefe tarihine bakıldığında değer kelimesinden soyut bir kavram olduğu için çok farklı şeyler anlaşıldığını, değer denilen birçok şeyin farklı şeyleri ifade ettiğini söylemektedir (Kuçuradi, 2010, s. 8).

Ülken, "Değer her şeyden önce bir varlığın tespitine dayanır ve ancak sezgi ile kavranabilir. Bu sezgi, içimize veya dışımıza çevrildiğine göre; değer ya bir duyum ya da bir duygu şeklinde sezgi ile elde edilebilir "demiştir. (Ülken, 2016, s. 198)

Theodorson değerleri, "Sosyal olguların önemliliği üzerindeki değerlendirmede, özel eylemleri ve amaçları yargılamada temel ölçü sağlayan ve bir grubun üyelerinin güçlü duygusal bağlarıyla oluşmuş soyut, genelleştirilmiş davranış prensipleri" şeklinde ifade etmiştir (Aydın, 2003, s. 122). Güngör değeri, bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inanç olarak tanımlamaktadır (Güngör, 2010, s. 27).

Kuçuradi'ye göre değer ile değerler farklı şeylerdir. Var olan imkânlar değerler iken bir şeyin bir çeşit özelliği değerdir. "İnsanın değeri" başka, "insanın değerleri" başkadır. İnsanın varlıktaki özel yeri, insanın değeridir. Her gün binlerce defa çiğnenen insan hakları-beslenme, eğitilme hakkı -dokunulmazlık- temellerini insanın değerinde bulmaktadır. Kişilerarası ilişkilerdeki sevgi, dürüstlük, adalet gibi değerler kişinin değerlerini oluşturmaktadır. Bir kişinin dürüst, sevecen, vefalı olması ise onu diğer kişilerden ayıran özellikleri olması ile "kişinin değeri" olarak karşımıza çıkmaktadır (Kuçuradi, 2010, s. 40).

Ülken, her değer bir tercih ve beğenme alanı olduğunu söyleyerek değer bir hürriyet alanı olduğunu söylemiştir. (Ülken, 2016, s. 376)

Değer ile ilgili daha felsefe, sosyoloji, din, eğitim, psikoloji, iktisat gibi pek çok disiplinden pek çok tanım yapılmıştır. Tanımlardan yola çıkarak toplumu yönlendiren, ideal olan, toplumdaki bireyler tarafından seçilen, toplumun duygu ve düşüncelerini yansıtan inançlar sistemi olduğu görülmektedir. "Değerlerler, insan, toplum, kurum ve ideolojinin düşünce, hüküm, tutum, davranış ve etkinliklerinde tercih edilen, kabul görülen, benimsenen, arzu edilen ve istenilen inanç, yargı, amaç, hedef, gaye, ölçüt, rehber, kılavuz, standart, kural, duyuş ve düşünüşlerdir" (Keskin, 2016, s. 21).

2. 2. Değerlerin Özellikleri

İktisattan felsefeye birçok tanımı yapılmış olan değerlerin özellikleri şu şekilde sıralanmıştır:

"-Değer inançtır. Ancak tümüyle nesnel, duygulardan arındırılmış, fikir niteliği taşımazlar. Soyut ve kişiseldirler, etkinlik kazandıklarında duygularla iç içe geçerler.

-Değerler, bireyin amaçlarıyla ve bu amaçlara ulaşmada etkili olan davranış biçimleriyle (hak bilirlilik, yardım severlik) ilişkilidirler.

-Değerler, özgül eylem ve durumların üzerindedirler. Örneğin; itaatkârlık değeri, evde, işte, okulda ve tanımadığımız ilişkilerin tümünde geçerlidir.

-Değerler, davranışların, insanların ve olayların seçilmesini ya da değişimini yönlendiren standartlar olarak işlev görürler.

-Değerler taşıdıkları öneme göre kendi aralarında sıralanırlar. Bu sıralama değer önceliklerini belirleyen bir sistem oluşturur.

-Değerler değişime açık yapılardır. Zaman içinde etkileşim ve ortaya çıkan yeni ihtiyaçları karşılamak için değer önceliklerinde değişiklikler olabilir" (Schwartz ve Bilsky, 1987 aktaran Kuşdil ve Kağıtçıbaşı, 2000, s. 59-60).

Değer tanımlarından hareketle değerlerin özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Değerler birbirinden bağımsız değildir.
2. Değerler arasında hiyerarşik bir yapı vardır.
3. Değerler değişken bir yapıya sahiptir.
4. Değerler sistemine yeni değerler eklenebilir.
5. Değerler toplum tarafından uzlaşısı sonucu oluşurlar.
6. Değerlerin evrensel boyutu vardır.
7. Değerlerin insan ve toplum hayatında önemli bir yeri vardır.
8. Değerler sosyal pekiştireçlerle desteklenir veya etkisini kaybeder (Keskin, 2016, s. 30-33).

Değerler birbirini etkileyen ve birbirinden etkilenen özellik taşımaktadır. Sevgi beraberinde saygı değerini de getirmektedir. Dostluk değeri dürüstlük değeri ile etkileşim halindedir. Değerler birbiriyle iç içe geçmiş durumdadır.

Bireyin hayatında dönem dönem farklı değerler ön plana çıkabilmektedir. Sürekli değişim ve gelişim halinde olan insanoğlu farklı dönemlerde belli değerleri daha ön plana alarak davranış ve tutumlarına aksettirebilmektedir.

Aydın ve Gürler de değerlerin özelliklerinden ve işlevlerinden yola çıkarak şu bilgileri aktarmaktadır:

1. Tarihî birikimlerden oluşan köklü inançlardır.
2. Üzerinde görüş birliğine varılmış kabullerdir.
3. Sosyal hayatı düzenleme rolleri vardır.
4. Karar vermede kullanılan ölçütlerdir.
5. Sosyal kontrol unsurlarıdır.
6. Kültürün devamlılığını sağlarlar.
7. Çevreyle etkileşim sonucunda işlevsellik kazanırlar.
8. Tutumların alt yapısını oluştururlar
9. Güdüleyici ve özendiricidirler.
10. Bireylerin sosyal rol seçmelerine rehberlik ederler.
11. Dışlanmışlık ve yalnızlık karşısında koruyucudurlar.
12. Farklılıkların çarpıştığı noktada ortak anlaşma zemini oluştururlar.
13. Kalıtsal değil, yaşayarak öğrenilirler. Dolayısıyla öğrenilebilir ve öğretilebilir olgulardır.
14. Ahlaki olgunluğa ulaştırırlar.
15. Bütünleyici ve birleştiricidirler. Hızlı ve bilinçsiz değişimlerde çatışmaya da yol açabilirler.
16. Dayanışma araçlarıdır.
17. Değerleri yaşayan ve yaşatan insanlardır bu yönüyle değerler insanîdir.
18. Bireylere amaç ve yön ve belirlemede etki ederler.
19. Nitel özelliklere sahiptirler.
20. Değerler birbirleriyle ilişkilidir.
21. Bireye ayırt etme, prensip oluşturma uyum sağlama yetileri kazandırırılar.
22. Toplumsal beklentilere aykırı olabilecek dürtü ve eylemleri sınırlandırırılar.
23. Kişilere bakış açısı sağlar.
24. Soyuturlar.
25. Bilişsel yapıdan çok duyuşsal alana hitap ederler.
26. Farklı disiplinlerde (felsefe, sosyoloji, ekonomi vs.) farklı anlam çerçevesini çağrıştırırılar.
27. Dinamiktirler, değişme gösterebilirler (Aydın ve Gürler, 2012, s. 7).

Kuçuradi (2010)'ye göre değerler relatiftir. Aynı çağda toplumdan topluma ve aynı toplumda çağdan çağa değişebilmektedir. Hilmi Ziya Ülken, *Bilgi ve Değer* adlı kitabında değerlerin değer olmasının devamlılığı olması özelliğinden kaynaklandığını dile getirerek şunları söylemiştir:

"Bir anda çıkan ve kaybolan bir eylem, bir şey değer değil, onun kalpakçasıdır. Karanlıkta yanıp sönen bu ateş böceği hiçbir bildirinin ve aklın konusu olamaz. Ahlaki bir eylemin örnek olması için her zaman gözümüz önünde bulunması, daima yapılmış olması gerekir. Tek veya devamsız eylem bize kendini bir kural olarak kabul ettiremez, ya tesadüf ya da jest olarak kalır; bunun için de değer olamaz. Öyleyse değer ömür boyunca gelişen bir eylem, yani bir karakter olmalıdır" (Ülken, 2016, s. 390).

Yine Ülken değerlerin özelliklerine şu şekilde değinmiştir:

1. Her değer ideal bir tiptir.
2. Her değer bir düzen veya organlaşmadır.
3. Her değer aşkındır.
4. Her değer evrenselleşme yetkinliğindedir (Ülken, 2016, s. 220-222).

Fichter (2006) de değerlerin işlevleri üzerinde durmakta ve onları şu şekilde açıklamaktadır: Değerler kişilerin ve birlikteliklerin sosyal değerinin yargılanmasında hazır birer araç olarak kullanılırlar. Bireyin çevresindekilerin gözünde nerede durduğunu bilmesine yardım ederler. Değerler kişilerin dikkatini istenilir, yararlı ve önemli olarak görülen maddi kültür nesneleri üzerinde odaklaştırırlar. Her toplumdaki ideal düşünme ve davranma yolları, değerler tarafından işaret edilir. Değerler kişileri en iyi ve doğru olan şeyleri yapmaya yüreklendirmektedir. Değerler sosyal kontrol ve baskının araçlarıdır. Kişileri törelere uymaya yöneltir, "doğru" şeyleri yapmaya yüreklendirir. Değerler ayrıca toplum tarafından onaylanmayan davranışları engelleyip suçluluk duygularının anlaşılmasını sağlamaktadır (Mocan, 2011, s. 38).

Değerlerin genel özelliklerini Gökçe (1994), şu şekilde sıralamaktadır:

- "1. Sosyal değer, temel seçici oryantasyonun standardıdır. Yani, değer(ler) bilinçli ve amaçlı davranışın genel ölçütüdür. Bu bakımdan değer, sosyal eylemde bulunan bir kişinin sosyal olarak kabullenebilen olgu ve istekleri için temel atıf noktası görevini görmektedir.
2. Değer(ler), kültürel olarak şekillendirilmiştir ve aynı zamanda kültür üzerinde de yönlendirici olarak etki etmektedir. Bu bakımdan değerler, belli bir kültürün gelişme süreci içinde şekil almaktadır. Bu da genel olarak sembol, moral ve estetik normlar, davranış şekilleri olarak belirlenir. Bu açıdan değerler kültürün esasını oluşturmaktadır.
3. Değerler, insanlarla özdeşleşmiştir. Yani sosyalleşme sürecinde değerler kişiler tarafından öğrenilmekte ve üstlenilmektedir. Kısacası, kişinin şahsiyet yapısına entegre olmaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak değerler kişinin şahsiyetinin bir parçası olarak görülmektedir.

4. Değerler, sosyal bir boyuta sahiptirler. Yani değerler hem zihinsel (arzu ve eylem boyutunu belirten) hem de hissi-duygusal yönü belirten ifadelerdir"(Gökçe, 1994'ten aktaran Özensel, 2003, s. 230-231).

2. 3. Değerlerin Sınıflandırılması

Literatürde birçok tanımı yapılan değerlerle ilgili farklı birçok sınıflandırma yapılmış olduğu görülmektedir. Değerlerin tasnif edilmesinde değerlerin tespiti, kurumsal işlevleri, değer yönelimleri, değerler sisteminin oluşumu, değer alanları, değerlerin öncelik sırasının belirlenmesi gibi hareket noktaları olduğu görülmektedir (Keskin, 2016, s. 37).

Değerler konusunda en çok kabul gören sınıflandırmalardan biri Spranger tarafından yapılmış olup, bu sınıflandırmada değerler altı gruba ayrılmıştır. Allport, Vernon ve Lindzey bu değerleri ölçeğe dönüştürmüştür. Spranger değer sınıflandırması aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Tablo 1

Spranger Değer Sınıflandırması

1. Bilimsel Değer	Gerçeğe, bilgiye, muhakemeye ve eleştirel düşünceye önem verir. Bilimsel değerleri olan insan deneysel, eleştirci, akılcı ve entelektüeldir.
2. Ekonomik Değer	Yararlı ve pratik olana önem verir. Ekonomik değerlerin hayatta önemsenmesi gerektiğini belirtir.
3. Estetik Değer	Simetri, uyum ve forma önem verir. Birey hayatı olayların bir çeşitliliği olarak görür. Sanatın toplum için zorunluluk olduğunu düşünür.
4. Sosyal Değer	Başkalarını sevme, yardım ve bencil olmama esastır. En yüksek değer insan sevgisidir. Bu insan sevgisini insanlara sunar. Nazik ve sempattir, bencil değildir.
5. Politik Değer	Her şeyin üstünde kişisel güç, etki ve şöhret vardır. Esas olarak kuvvetle ilgilidir.
6. Dini Değer	Evreni bir bütün olarak kavrar ve kendisini onun bütünlüğüne bağlar. Dini uğrunda dünyevi hazları feda eder.

Akbaş, A. (2004). *Türk milli eğitim sisteminin duyuşsal amaçlarının ilköğretim II. kademedeki gerçekleşme derecesinin değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

"Sprangerin bu değer sınıflandırmasından hareketle Albert ve Vernon, 1931 yılında yayınladıkları A Study of Values (Bir Değer Çatışması) ve A Test For Personal Values (Kişisel değerlerin sınanması) adlı çalışmalarıyla değer kavramı etrafında kişiliği incelemiş ve böylece değerlerin ölçülmesini başlatmışlardır" (Yılmaz, 2015, s. 23).

Erol Güngör de bu sınıflandırmayı kabul etmiş ve bu değer gruplarına ahlaki değerleri ekleyerek değerleri yedi gruba ayırmıştır. Güngör değerleri estetik, ahlaki, teorik, iktisadi, dini, sosyal ve siyasi olarak sınıflandırmıştır.

Hilmi Ziya Ülken, değerleri öz karakterleri bakımından üçe ayırarak *İçkin Değerler*, *Aşkın Değerler*, *Normatif Değerler* şeklinde sıralamıştır. Ülken, teknik değerleri içkin değerlerin içinde, ahlaki değerleri de aşkın değerlerin içinde sıralamaktadır. Normatif değerlerin ölçü değer olduğunu bu ölçü değerlerin de iktisadi, hukuki ve lisani dil olduğunu ifade etmektedir (Ülken, 2016, s. 364-365). İçkin değerler bilinç muhtevasına dayanan değerlerdir. "Bunlar teknik, sanat ve bilgi değerleridir. Teknikte madde, sanatta duyumlar ve duygular, bilgide kavramlar esas teşkil ederler, fakat hepsi bilinç muhtevasına dayanırlar. Değerlendiren süje ile aşkın obje arasında bulunan ve ikisini bağlayan bilinç muhtevası bunlarda bariz vasıftır" (Ülken, 2016, s. 364). Aşkın değerlerde bilinç muhtevası yalnızca vesiledir.

Değerlerin kültüre ve topluma anlam katan ölçütler olduğunu dile getiren Joseph H. Fichter değerleri zorlayıcılık düzeylerine göre, süreklilik gösteren ortaklaşa işlevlerine göre ve kurumsal işlevlerine göre üçe ayırmıştır (Fitcher, 1971 aktaran Özensel, 2003, s. 217-239).

Rokeach "Kişisel Değerler Sınıflaması"nda değerleri amaç değerler ve araç değerler olarak iki gruba ayırmıştır. Amaç değer olarak; aile güvenliği, barış içinde bir dünya, başarılı olma, bilgelik, eşitlik, mutluluk, huzur, ulusal güvenlik, sosyal kabul, gerçek dostluk, zevk, rahat bir yaşam, dini olgunluk gibi değerleri almıştır. Araç değer olarak; hırslı, itaatkâr, kibar, neşeli, sevecen, sorumluluk sahibi, temiz, yardımsever, dürüst, cesaretli gibi değerleri almıştır (Keskin, 2016, s.40)

Tablo2

Rokeach Değerler Sınıflaması

Amaç Değerler	Araç Değerler
Aile güvenliği	Bağımsız olma
Barış içinde bir dünya	Bağışlayıcı
Başarılı olma	Cesaretli
Bilgelik	Dürüst
Dini olgunluk	Entelektüel
Eşitlik	Geniş görüşlü
Gerçek dostluk	Hırslı
Güzellikler dünyası	İtaatkar
Heyecan verici bir yaşam	Kendini kontrol eden
İç huzur	Kibar
Kendine saygı	Kendine hakim
Mutluluk	Mantıklı
Gerçek dostluk	Neşeli
Özgürlük	Sevecen
Rahat bir yaşam	Sorumluluk sahibi
Sosyal kabul	Temiz
Ulusal güvenlik	Yardımsever
Zevk	Yaratıcı olma

Akbaş, A. (2004). *Türk milli eğitim sisteminin duyuşsal amaçlarının ilköğretim II. kademedeki gerçekleşme derecesinin değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Shalom H. Schwartz değerleri, "bilinçli amaçların içinde, insanın varoluşuyla ilgili üç evrensel gerçeklik şeklinde tasvir eder. Bunlar, biyolojik gereklilikler, sosyal eşgüdüm gereklilikleri ve grupların hayatta kalma ve faal olma talepleridir. Evrensel gereklilikler şeklinde ele alınan değerler, güç, başarı, hazcılık, uyarılım, özyönelim, evrenselcilik, iyilikseverlik, geleneksellik, uyma ve güvenlik şeklinde 10 ana başlık altında 56 değer olarak ifade edilir" (Schwartz, 1996'dan aktaran Bulut, 2013).

2. 4. Değerler Eğitimi

Değerler eğitimi bireye toplumda nelerin önemli olduğunu, nelerin tercih edilmesi gerektiğinin aktarıldığı süreçtir. "Değer eğitimi ile toplumun sahip olduğu sosyal, siyasal, kültürel ve estetik değerlerin öğretimi kastedilmektedir" (Veugelers ve Vedder, 2003'ten aktaran Balcı ve Yelken, 2013). Kale (2007) değerler eğitiminin, bireyleri evrensel ve kültürel değerlerin önemi üzerine bilinçlendirmek, demokratik tutumlarla kültürlerarası hoşgörüyü oluşturmak, ahlaki değerlerle ilgili problemlerden yola çıkarak hayatı bilgiye veya bilgiyi hayata dönüştürme gibi fonksiyonları olduğunu söylemiştir (s. 319). Dünyaya gelen insanoğlu ahlaki açıdan başlangıçta ne iyi ne de kötüdür. İçine doğduğu aileden başlayarak içinde yaşadığı toplumda öğrendiği, gözlemlediği duygu, düşünce ve davranışlarla ahlaki bir gelişim seyri göstermektedir. "Ailede başlayan değerler eğitimi, okullarda formal bir yapı içerisinde temel değerlerin öğrencilere kazandırılması ile devam eder " (Yazıcı, 2006). Bireyin akademik başarısı kadar önemli olan ahlak gelişimi, karakter gelişimi son derece önem arz etmektedir. Değerlerin açık ve bilinçli bir şekilde öğretilmesi süreci değerler eğitimi adını almaktadır.

Değer eğitimine niçin ihtiyaç duyulduğuna dair sorulan sorulara verilen açık uçlu cevaplar ile aşağıdaki liste ortaya çıkmıştır:

- Değer eğitimi okulların ve öğretmenlerin en önemli görevidir.
- Okul programlarında değerler yer almalıdır.
- Boşanmaların artması, değer eğitimine olan ihtiyacı gösterir.
- Gençler diğer insanlara saygı duymuyor.
- Değer öğretimiyle, insanların öğrenmesi daha kolay olacaktır.
- Değer öğretimiyle daha iyi vatandaşların yetişmesi sağlanır.
- Okullarda değer öğretilmeli çünkü aileler tarafından öğretilmiyor (Wood ve Roach, 1999, s. 213'ten aktaran Akbaş, 2004, s. 83).

Değer eğitimi hem bireylerin mutluluğu hem de toplumun huzur ve refahı için önemlidir. Değer eğitimi bireyin kendini rahat ve özgür hissettiği ortamlarda yapıldığında değerler bireyler tarafından içselleştirilebilmektedir. Bottery (2000) değer eğitiminin şu dört süreci kapsamı gerektiğini söylemektedir:

1. Akıl yürütme ve mantıklı olmayı destekleme

2. Empati kurma

3. Öz saygı geliştirme

4. İşbirliği geliştirme (Bottery, 2000' den aktaran Keskin, 2016 s. 77).

Akademik açıdan başarılı, donanımlı ve temel insani değerleri benimsemiş bireylerin yetişmesi değerler eğitiminin en önemli iki amacını teşkil etmektedir (Ekşi, 2003, s. 79).

"Değerler eğitimi davranışçı, bilişsel ve yapılandırıcı eğitim yaklaşımına göre değişmektedir. Bu durum her yaklaşımda kullanılan eğitim yöntemlerinin de değişmesini getirmektedir. Genel olarak açıklama, gözlem, derinlemesine inceleme, açıklama, yönlendirme, güdüleme, sorgulama, psikolojik testler, deneysel yöntem gibi yöntemler yaygın olarak kullanılmaktadır. Değerler eğitiminde güven, tutum, ilgi, davranış, beceri, dikkat, hatırlama, algılama, değerlendirme, bilinçli olma, kendine güven gibi kavramlar üzerinde de durulmakta ve öğretilmektedir "(Güneş, 2016, s. 6).

Kirschenbaum, değer eğitimi ile değer gerçekleştirme, karakter eğitimi, vatandaşlık eğitimi ve ahlak eğitimi gibi dört önemli hareketin ortaya çıktığını söylemektedir (Kirschenbaum, 1995'ten aktaran Akbaş, 2004, s. 65).

Tablo3.

Kirschenbaum Değer Yaklaşımları

1. Değer Gerçekleştirme
Kendini bilme: Kendi duygu, inançve önceliklerini bilme Özsaygı (Onur) Yeteneklerine uygun hedef koyma Düşünme becerileri: Eleştirel ve yaratıcı düşünme Karar alma becerileri İletişim becerileri Sosyal beceriler Dünya hakkında bilgi
2. Karakter Eğitimi
Saygı: Kendine, çevreye ve mülkiyete saygı Sorumluluk: Dürüst ve güvenilir olmak Şefkat: Nazik (kibar), yardımsever, arkadaş, empatik, insancıl vehoşgörülü olmak Disiplinli, azimli ve tutumlu olmak Sadakat Cesaret İş ahlakı
3. Vatandaşlık Eğitimi
Bilgi: Tarihi ve demokratik sistemi anlamak Takdir: Miras, haklar, sorumluluklarve kültürel çeşitliliği Eleştirel düşünme becerisi İletişim becerisi İşbirliği becerisi Anlaşmazlıkları çözme becerisi
4. Ahlak Eğitimi
Ahlaki bilgi: Ahlaki olarak gelenek, adalet, etik ve doğruluğun anlaşılması Ahlaki muhakeme: Yüksek seviyeli muhakeme, tersine roller, sorgulayan bilinç Şefkat ve Fedakârlık: Diğerlerini düşünmek, özverili olmak Ahlaki eğilimler: Bilinç, iyinin sevilmesi, kendini kontrol, alçakgönüllülük ve ahlaki alışkanlık

Akbaş, A. (2004). *Türk milli eğitim sisteminin duyuşsal amaçlarının ilköğretim II. kademedeki gerçekleşme derecesinin değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara. Kaynağından uyarlanmıştır.

Değerler eğitiminde en çok kullanılan yaklaşımlardan biri, değerlerin doğrudan öğretimidir. Sorgulama ve düşünme olmaksızın öğretmeni merkeze alan bu yaklaşım daha çok anlatım, gösteriler, alıştırma- tekrar yapma, didaktik soru sorma gibi yöntemleri içermektedir (Keskin 2016, s. 84).

Değerlerin telkin edilmesi yöntemi de, değerlerin bireylere doğrudan aktarılmasıdır. Yazıcı (2006), "Bu yaklaşımın temel çıkış noktası, devamlı ve kalıcı değerlerin öğrencilere telkin edilmesi bir başka ifade ile aşılmasıdır. " demektedir. Bu yöntemde aile ya da öğretmen

öğrencilere yönlendirmeler yaparak değerleri öğretmektedir. Telkin yöntemi ile değer öğretiminin ergenlik öncesi çocuklarda daha etkili olabileceği ifade edilmektedir (Şen, 2007 s. 17).

Akıl yürütme sürecinin ön planda olduğu değer gerçekleştirme yaklaşımında bireyin kendi inanç ve değerlerinin farkına varmasını kapsamaktadır. Bu yaklaşımda "değer açıklama", "değer analizi", "ahlaki muhakeme" ve "Konstanz yöntemi ile ikilem tartışmaları" adlı dört yöntem olduğu belirtilmektedir (Keskin, 2016, s. 85).

Değerin açıklanması yönteminde öğrencilerin sahip oldukları duyguların ve kendi değerlerinin farkında olmalarına yardım sağlanarak karar verme becerileriyle değerleri içselleştirmeleri sağlanmaktadır (Fernandes, 1999, s. 4 ‘ten aktaran Yazıcı, 2006, s. 510). Değer açıklama yönteminde birey yeni bir değer kazanmayıp, kendinde var olan değerlere farkındalık kazanmasını sağlayarak bu değerleri içselleştirmesi söz konusudur.

Değer analizi yöntemi öğrencilerin temel olarak toplumsal yaşamdaki olaylar kapsamında karşılaştıkları değerlerle ilgili karar verebilmeleri için bilimsel araştırma ve mantıksal düşünme sürecini kullanabilmelerine yardımcı olmaktır (Keskin, 2016, s. 92).

Değer eğitimi yöntemlerinden ahlaki muhakeme yöntemi kişinin davranışlarını, doğru veya yanlış olarak değerlendirebilmesine kılavuzluk eden ve bireye davranışlarını yönetebilme becerisi kazandırmayı amaçlayan bir yöntemdir. Bu yaklaşım Piaget ve Kohlberg’in bilişsel muhakeme, bilişsel düşünme, değer ikilemleri ve karar verme süreçleri ile ilgili çalışmalarına dayanmaktadır (Yazıcı, 2006, s. 512). Kohlberg’e göre ahlak bilişsel bir yapıda ve geleneksel öncesi düzey (4-10 yaş), geleneksel düzey (10-18 yaş), geleneksel ötesi düzey (18 ve sonrası yaş) olmak üzere üç düzeyden oluşmaktadır. Ahlaki Muhakeme yönteminde öğrencilere iki farklı değer ilkesinin çatıştığı gerçek hayat problemleri verilerek öğrencilerin en uygun gördükleri davranışı seçmeleri ve bunu nedenleri ile tartışmaları istenir. Ahlaki muhakeme için şu ikilemler kullanılabilir: cezalandırma, suçluluk, adalet, otoriteye itaat, mülkiyet (Meydan, 2014, s. 101). "Öğrenciler, ikilemli olay ve durumlar karşısında sürekli ahlaki muhakeme yaparak akıl yürütmenin üst seviyelerine yönlendirildiklerinde değerleri öğrenir ve benimserler" (Karatay, 2011, s. 1447).

Örtük programla değerlerin öğretimi de son derece önemli bir yöntem olarak çıkmaktadır. Örtük programda değerler, okulun öğrenci ve öğretmen iklimiyle, okul-çevre ilişkileri ile öğrencilere kazandırılmaya çalışılmaktadır. Örtük programın sosyal etkinliklerle, sportif

etkinliklerle, belirli gün ve hafta törenleriyle, sosyal kulüp ve egzersiz çalışmalarıyla desteklenebileceği belirtilmiştir (Çubukçu, 2012, s. 1517).

Jackson, örtük programla ilgili şu üç unsuru vurgulayarak değerler eğitiminde psikolojik unsurların önemine dikkat çekmektedir"

1. Sınıfın kalabalık iklimi: Öğrencilerin görmezden gelinmesi ve sosyal açıdan önemsenmemesi.
2. Hem öğretmene hem de diğer öğrencilere duyulması beklenen çelişkili bağımlılık.
3. Öğretmenlerin öğrenciler üzerinde eşitlik ilkesine aykırı davranması (aktaran Sarı, 2007, s. 24).

Değer eğitimi yaklaşımlarının iki kategoride şu şekilde sınıflandırılabilir ifade edilmiştir: "Değer aktarmaya yönelik yaklaşımlar geleneksel yaklaşımlar olarak kabul edilmektedir. Değer geliştirmeye yönelik yaklaşımlar ise Lawrence Kohlberg, Lois Raths, Sidney Simon ve Howard Kirschenbaum gibi araştırmacılar tarafından John Dewey, Jean Piaget, Carl Rogers ve Abraham Maslow'un çalışmaları esas alınarak geliştirilen daha hümanist, bireyi merkeze alan yaklaşımlardır" (Meydan, 2014, s. 97).

Değerler eğitimi ailede başlayan ve bireyin yaşamının sonuna kadar uzayan bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda değerler eğitimi her mekânda ve zaman diliminde karşımıza çıkmaktadır. Değerler eğitimi kapsamında uygulanan yukarıda sıraladığımız yöntem, teknik ve yaklaşımların başarıya ulaşması yalnızca okuldaki etkinliklerle sağlanamayacağı için aile-okul-çevre birlikteliğinin etkin bir şekilde değer eğitimi konusunda işe koşulması gerekmektedir.

2. 5. Türk Dili ve Edebiyatı Dersi ve Değerler

Edebiyat, "Çağlar boyunca insanoğlunun duyduğu, düşündüğü ve yaptığı her şeyi en zengin ve en etkili biçimde ortaya koyan bir sanattır" (Kavcar, 1999, s. 4). Edebiyat, Türkçe Sözlük (2005, s. 600)'te "Olay, düşünce, duygu ve hayallerin dil aracılığıyla sözlü veya yazılı olarak biçimlendirilmesi sanatı, yazın" olarak tanımlanmaktadır. Sever (2008) edebiyatın dille oluşturulan bir sanat olduğunu söyleyerek edebiyatın dil ile olan ilişkisinin önemini vurgulamıştır (s. 30). Dil, duygu ve düşünceleri aktarmaya yarayan doğal bir araçtır. İnsanlar duygularını, düşüncelerini dil sayesinde ifade edebilmektedir. İnsanlar arasındaki en önemli

ve etkili araç olan dil sayesinde geçmişten günümüze tüm boyutlarıyla insanoğlunun acılarını, sevinçlerini, düşüncelerini, değerlerini görebilmekteyiz (Kavcar ve diğerleri, 2012, s. 2). Çetişli (2006) edebiyat eğitiminin amaçlarının gençlere evrensel insan ruhunun son derece karmaşık duyarlılıklarını sezdirmek, yüzyılların örsünde dövüle dövüle billurlaşmış millî zevki tattırmak, ait olduğu milletin hayatı ve kültürünü estetik bir şekilde içinde tanıtmak, konuştuğu dilin incelikleri, güzellikleri ve zenginliklerini göstermek olduğunu söylemektedir (s. 83).

Bu bağlamda Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı (2018)'nda şu ifadeler yer almaktadır:

"Edebiyat eğitimi, edebiyatla ilgili bilgilerin yanı sıra öğrencilerin dilin inceliklerini keşfedecekleri, dil bilincini ve becerilerini geliştirecekleri bir zemindir. Bu bilincin ve becerilerin geliştirilmesi için öğrencilerin edebiyatla temasının okuyucu rolüyle sınırlanmaması, yazma, dinleme ve konuşma yoluyla dil ve edebiyat bilgilerini hayatlarında kullanmalarına olanak sağlayacak çalışmalara yer verilmesi önemlidir" (MEB, s. 13).

Türk Dili ve Edebiyatı dersi öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve davranışsal öğrenme alanlarına hitap eden bir ders özelliği taşımaktadır. Türk Dili ve Edebiyatı dersi ile öğrencilere; kendini gerçekleştirme, gizil güçlerini ortaya koyma, milli, manevi, kültürel ve evrensel değerlerin farkına varma ve bu değerleri kişiliklerine katabilmelerine yardımcı olma, Türkçeyi doğru ve güzel bir şekilde kullanma, kendisini sözlü ve yazılı olarak her ortamda ifade edebilme becerileri kazandırılmaktadır (Kayacan, 2016).

Türk Dili ve Edebiyatı dersi bu özellikleri ile 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunda yer alan şu amaçları gerçekleştirebilecek niteliktedir:

BİRİNCİ BÖLÜM

Türk Milli Eğitiminin Amaçları

I – Genel amaçlar:

Madde 2 – Türk Milli Eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini,

1. (Değişik: 16/6/1983 - 2842/1 md.) Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek;

2. Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;

3. İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak;

Böylece bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk Milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır. (MEB, 1973)

Yeni yetişen nesillerle iletişim becerisine dayanan ortak bir dil geliştirmek, Türk edebiyatının zengin kültürel mirasını onlara aktarmak için en etkin şekilde kullanılabilecek Türk Dili ve Edebiyatı dersi milli, manevi, ahlaki ve evrensel değerleri öğrencilere kazandırabilecek bir nitelik taşımaktadır. Türk Dili ve Edebiyatı dersinde kullanılan edebi metinler aracılığıyla öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal öğrenme becerilerini geliştirmektedir. Kavcar, edebiyatın insan kişiliğini değiştirme ve geliştirme gibi temel bir işlevinin olduğundan bahsetmektedir (Kavcar, 1999, s. 5). Türk Dili ve Edebiyatı dersi kullandığı metinler ile öğrencinin farklı yaşam tarzlarıyla, farklı insan tipleriyle karşılaşmasını sağlarken öte yandan öğrencilerin değer farkındalığı kazanmasını sağlamaktadır.

Kasapoğlu (2013), evrensel değerleri barındıran, doğru yanlış olgusu hakkında farkındalık kazandıran hikâye metnlerinin, öğrencilerin davranışlarına, bakış açılarına ışık tutarak, evrensel değerleri öğrenmelerine yardımcı olacağını söylemektedir (s. 101).

"Hikâye, kişisel ve ruhsal gelişimle ilgili, birçok alanda uluslararası geçerliliği olan bir konuma sahip olup, çocuk ve gençlerin psikolojik gelişimlerinde önemli bir pedagojik araçtır" (Rossiter, 2001'den aktaran Kasapoğlu, 2013, s. 101).

Aksan metni "İletişim sırasında gerçekleşen bir sözce ya da dil dışı etkenlerle bağlantılı bir sözceler bütünü" olarak ifade etmiştir (Aksan, 1999, s. 149). Günay'a göre, "Bildirişim işlevi olmayan yazılı ve sözlü bir belge metin değildir. Kısaca metin başı ve sonu ile kapalı bir yapı oluşturan dilsel göstergelerin art arda geldiği anlamlı yapıdır" (Günay, 2001, s. 33).

Türk Dili ve Edebiyatı dersinin en önemli aracı yazılı ilk kaynaklardan günümüze kadar ulaşan, metinlerdir. Öğretici ve edebi metinler aracılığıyla öğrencinin duyu ve düşüncelerinin gelişmesi sağlanmaktadır. Toplumun kültürel birikiminin bir yansıması olan metinler değer eğitimi konusunda etkin araç vazifesi görmektedir. Değerlerin yalnızca bilişsel düzeyde, didaktik yolla verilmesi değerlerin yerleşmesini ve davranışa dönüşmesini engellemektedir. Bireyin değerleri özümsemesi, içselleştirmesi için olayları duyularıyla algılaması gerekmektedir. Bu bağlamda kişilerin duyularını harekete geçirmek için sanatsal nitelikli uyaranlara ihtiyaç duyulmaktadır (Aslan, 2013). Öğrencinin kendi yaşamı dışında diğer insanların yaşadıklarından etkilenmesi, olup bitenleri umursaması, kendi dışındaki insanlara ve olaylara farkındalık kazanması, duygudaşlık yeteneği geliştirebilmesi

kısacası duyarlık yeteneği sayesinde değerleri içselleştirebilmesi, Türk Dili ve Edebiyatı dersinin en önemli aracı olan yazınsal nitelikli metinler aracılığıyla gerçekleştirilebilmektedir.

2. 6. Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı ve Değerler

Eğitim programı içinde en önemli unsurları içeren öğretim programı Küçükahmet'e göre: "Genellikle belli bilgi kategorilerinden oluşan ve bir kısım okullarda beceriye ve uygulamaya ağırlık tanıyan bilgi ve becerinin eğitim programının amaçları doğrultusunda ve planlı bir biçimde kazandırılmasına yönelik programdır" (Küçükahmet, 2006, s. 9). 2018 yılında sarmal eğitim programı yapısında geliştirilerek yayımlanan öğretim programında "Dil ve Anlatım" dersi ile "Türk Edebiyatı" dersi birleştirilerek "Türk Dili ve Edebiyatı" dersi şeklinde tek bir ders olmuştur.

Öğretim programlarının amaçları adlı başlıkta ortaöğretim öğrencilerine yönelik olarak şu madde yer almıştır:

"Liseyi tamamlayan öğrencilerin, ilkokulda ve ortaokulda kazandıkları yetkinlikleri geliştirmek suretiyle, millî ve manevî değerleri benimseyip hayat tarzına dönüştürmüş, üretken ve aktif vatandaşlar olarak yurdumuzun iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunan, "Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi"nde ve ayrıca disiplinlere özgü alanlarda ifadesini bulan temel düzey beceri ve yetkinlikleri kazanmış, ilgi ve yetenekleri doğrultusunda bir mesleğe, yükseköğretime ve hayata hazır bireyler olmalarını sağlamak" (MEB, 2018, s. 5).

Programda "Değerlerimiz" adlı bir başlık açılarak aşağıdakiler ifade edilmiştir:

"Değerlerimiz öğretim programlarının perspektifini oluşturan ilkeler toplamıdır. Kökleri geleneklerimiz ve dünümüz içinde, gövdesi ve dalları bu köklerden beslenerek bugünüme ve yarınlarımıza uzanmaktadır. Temel insani özelliklerimizi oluşturan değerlerimiz, hayatımızın rutin akışında ve karşılaştığımız sorunlarla başa çıkmada eyleme geçmemizi sağlayan kudretin ve gücün kaynağıdır. Bir toplumun geleceğinin, değerlerini benimsemiş ve bu değerleri sahip olduğu yetkinliklerle ete kemiğe büründüren insanlarına bağlı olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Bundan dolayı eğitim sistemimiz her bir üyesine uygun ahlaki kararlar alma ve bunları davranışlarında sergileme yeterliliğini kazandırma amacıyla hareket eder. Eğitim sistemi sadece akademik açıdan başarılı, belirlenmiş bazı bilgi, beceri ve davranışları kazandıran bir yapı değildir. Temel değerleri benimsemiş bireyler yetiştirmek asli görevidir; yeni neslin değerlerini, alışkanlıklarını ve davranışlarını etkileyebilmelidir. Eğitim sistemi değerleri kazandırma amacı çerçevesindeki işlevini, öğretim programlarını da kapsayan eğitim programıyla yerine getirir. "Eğitim programı"; öğretim programları, öğrenme öğretme ortamları, eğitim araç gereçleri, ders dışı etkinlikler, mevzuat gibi eğitim sisteminin tüm unsurları göz önünde bulundurularak oluşturulur. Öğretim programlarında bu anlayışla değerlerimiz, ayrı bir program veya öğrenme alanı, ünite, konu vb. olarak görülmemiştir. Tam aksine bütün eğitim sürecinin nihai gayesi ve ruhu olan değerlerimiz, öğretim programlarının her birinde ve her bir biriminde yer almıştır" (MEB, 2018, s. 6).

Adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik ve alt değerler öğretim programında kök değerler olarak belirlenmiştir (MEB, 2018, s. 6).

Öğretim programının özel amaçları arasında şu maddelere yer verilerek Türk Dili ve Edebiyatı dersinin kültür ve değer aktarımı kapsamında ifade edilmiştir:

- "1. Edebiyatın doğasını, işlevini, birey ve toplum için önemini kavramaları,
2. Edebî metinler aracılığıyla Türkçenin inceliklerini, Türk edebiyatının tarih içinde gösterdiği değişim ve gelişimi tanımları,
3. Türk edebiyatına ait eserler aracılığıyla millî, manevi, ahlaki, kültürel ve evrensel değerleri anlamaları" (MEB, 2018, s. 12).

Değerlerin öğrencilere aktarılması açısından en önemli materyal metinlerin yer aldığı ders kitaplarıdır. Ders kitapları, ulaşılması ve kullanılması en kolay materyal olarak pek çok ülkesinde olduğu gibi bizde de öncelikli konumunu muhafaza etmektedir. Aynı zamanda yenilenen öğretim programlarında öngörülen temel öğretim stratejilerinin uygulamaya konulması bakımından öğretmen için de rehber niteliği taşımaktadır (Kayacan, 2016).

"Öğrenciler, ana dilinin her türlü imkânından ve söz varlığı zenginliğinden yararlanılarak oluşturulan edebî eserler yoluyla millî ve evrensel değerleri kazanmaktadır. Hedeflenen değerlerin öğrencilere kazandırılmasında öncü model olan öğretmenler, ders kitaplarındaki metinlerden büyük ölçüde faydalanmaktadır" (Kaygana ve diğerleri, 2013, s. 659).

Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarına alınacak metinlerin Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçları ve Temel İlkelerine uygun ve millî, manevi, kültürel ve ahlaki değerlerine uygun olması gerektiği belirtilmiştir (MEB, 2018, s. 16).

Kitaba alınacak metinlerde dikkat edilmesi gereken hususlardan biri olarak: "Metinler seçilirken veya oluşturulurken öğrencilere aktarılması hedeflenen değerlere göre metin belirlenmesi beklenmemektedir. Programda belirtilen değerlerin tamamı için öğrencilerde farkındalık oluşturmaya yönelik soru ve çalışmalara en az bir defa yer verilir. " ifadesi kullanılmıştır (MEB, 2018, s. 17).

Buradan hareketle kitap için seçilecek metinlerin yalnızca değer odaklı seçilmemesi gerektiği ifade edilmiştir.

Çalışmamızın dokümanını oluşturan hikâye ve roman türü programda, öyküleyici (anlatmaya) bağlı edebi metinler başlığı altında verilmiştir. Bu metinlerin değer kazanımları şu şekilde belirtilmiştir:

"Metinde millî, manevi ve evrensel değerler ile sosyal, siyasi, tarihî ve mitolojik öğeleri belirler.

a. Metinde, metnin yazıldığı dönemin gerçekliğini yansıtan unsurlara ve/veya metnin dönemin gerçekliğiyle ilişkisine değinilir.

b. Bazı metinlerde ise içeriğin/göstergelerin genel anlamda doğal, toplumsal veya bireysel gerçeklikle ilişkisi incelenir.

c. Bu hususlar değerler eğitimi çerçevesinde ele alınır" (MEB, 2018, s. 22).

2. 7. İlgili Araştırmalar

Güngör (2000), *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar* adlı çalışma değerler konusunda son derece önemli bir kaynaktır. Güngör bu çalışmasında bütün ahlaki hükümlerin birer değer hükmü olduğunu, ahlaki bakımdan iyi olan şeyin herkesi mutlu edeceğini söylemektedir. Ayrıca bu çalışmasında değerleri ahlaki, estetik, teorik, iktisadi, dini, siyasi ve sosyal olarak sınıflandırmıştır.

Akbaş (2004), "*Türk milli eğitim sisteminin duyuşsal amaçlarının ilköğretim II. kademedeki gerçekleşme derecesinin değerlendirilmesi*" adlı yüksek lisans çalışmasında 8. sınıf öğrencilerinin değerlere ulaşma düzeylerini öğretmen ve öğrenci görüşlerine göre değerlendirmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında öğretmenlerin değerler eğitiminde sadece okuldaki eğitimin yeterli olmadığını, ailenin de değerler eğitimi için yardımcı olması gerektiğini ifade ettiklerini belirtmiştir.

Şen (2007), "*Millî Eğitim Bakanlığı'nın 2005 yılında tavsiye ettiği 100 temel eser yoluyla Türkçe eğitiminde değerler öğretimi üzerine bir araştırma*" adlı yüksek lisans çalışmasında 58 adet eseri milli, manevi, kültürel, ahlaki ve insani değerler kapsamında incelemiş ve adil olma, aile birliğine önem verme, bağımsızlık, barış, bilimsellik, çalışkanlık, duyarlılık, dayanışma, dürüstlük, estetik, hoşgörü, özgürlük, sevgi, saygı, sorumluluk, yardımseverlik, vatanseverlik, temizlik, sağlıklı olmaya önem verme değerlerini tespit etmiştir. 100 temel eserin değerler eğitiminde yetersiz kaldığı sonucuna ulaşmıştır.

Kahya (2018), *"Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin değerler eğitimi bakımından incelenmesi"* adlı yüksek lisans çalışmasında Türkçe ders kitaplarındaki etkinlikleri belirlediği 27 değere göre incelemiştir. Değerlerin toplamda 625 defa tekrarlandığını tespit eden Kahya, okuma etkinliklerinde daha çok değer tespit ettiğini belirtmiştir.

Demircan (2010) *"Ortaöğretim dokuzuncu sınıf Türk edebiyatı ders kitaplarındaki temel değerlerin incelenmesi"* adlı yüksek lisans çalışmasında 9. sınıf Türk Edebiyatı ders kitaplarındaki temel değerleri tespit etmiştir. İncelenen kitaplarda en çok yer alan değerın sevgi, an az yer verilen değerin misafirperverlik ve adil olma değeri olduğunu söylemektedir.

Susar (2015), *"Dede Korkut hikâyelerinde değerler eğitimi"* adlı çalışmasında öğretim programlarında yer alan değerlerden yola çıkarak belirlediği 24 değer ile Dede Korkut hikâyelerini incelemiştir. En çok işlenen değerin insan sevgisi, en az işlenen değerin alçakgönüllülük olduğunu tespit etmiştir.

Alan yazın tarandığında değerler ve değerler eğitimi çalışmalarının daha çok "eser-yazar" odaklı yapıldığı görülmüştür. Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı'nın 2018 yılında yenilenmesiyle kullanılan ders kitapları da yenilenmiştir. Öğretim programının ve ders kitaplarının yeni olmasından dolayı henüz değerler ile ilgili bir çalışma yapılmadığı saptanmıştır. Bu çalışma ile ders kitaplarında yer alan hikâye ve roman metinlerinde yer alan değerler ve bu değerlerin dağılımı ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

BÖLÜM III

YÖNTEM

3. 1. Araştırmanın Modeli

Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı kitaplarında yer alan değerlerin araştırıldığı bu çalışmada, betimsel araştırma yöntemlerinden genel tarama modeli esas alınmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan yaklaşımlar olarak ifade edilmektedir (Karasar, 2002, s. 80).

3. 2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı (2018) esas alınarak hazırlanan ve okullarda okutulmakta olan Türk Dili ve Edebiyatı ders kitapları oluşturmaktadır.

Çalışmanın örneklemini ise, 2018-2019 eğitim-öğretim yılından itibaren okullarda okutulmakta olan MEB yayınlarına ait Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarında yer alan hikâye ve roman metinleri oluşturmaktadır.

3. 3. Verilerin Toplanması

Çalışmada verilerin toplanmasında nitel veri toplama tekniklerinden doküman incelemesi esas alınmıştır. Çalışmanın dokümanını 2018 yılı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı'na göre hazırlanan 9, 10, 11 ve 12. sınıf Türk Dili ve Edebiyatı ders kitapları içinde yer alan hikâye ve roman metinleri oluşturmaktadır. Değerlerin incelenmesinde kullanılmak üzere 2018 yılı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı'nda yer alan "kök değerler" esas

alınmıştır. Ders Kitaplarında yer alan hikâye ve roman metinleri okunmuş; metinlerdeki değerler fişlenmiştir.

3. 4. Verilerin Analizi

Bu çalışmada verilerin analizinde nitel araştırma yöntemlerinden içerik çözümlemesi tercih edilmiştir. Belirli kurallara dayalı kodlamalarla metnin daha küçük kategorileriyle özetlenebildiği içerik çözümlemesi dizgesel ve yenilenebilir bir teknik olarak ifade edilmektedir (Balcı, 2001, s. 253). MEB yayınlarına ait ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarında yer alan 42 hikâye ve roman metni okunmuştur. Tüm hikâye ve roman metinleri okunarak not alma, iletileri tespit etme, değerlendirme işlemleri uygulanmıştır. Yapılan değerlendirme ile elde edilen veriler esas alınan değerlerin başlıkları altında toplanmıştır. Değerlerle ilgili iletilerin ne şekilde ve ne düzeyde verildiği tespit edilerek yorumlamalar yapılmış ve sonuçlara ulaşılmıştır.

Hikâye ve roman metnlerinin içerik çözümlemelerinin yapılmasında Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı (2018)'nda yer alan şu değerler esas alınmıştır:

1. Adalet,
2. Dostluk,
3. Dürüstlük,
4. Özdenetim,
5. Sabır,
6. Saygı,
7. Sevgi,
8. Sorumluluk,
9. Vatanseverlik,
10. Yardımseverlik.

BÖLÜM IV

BULGULAR VE YORUMLAR

Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. sınıf Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarında yer alan hikâye ve roman metinlerinde değerlerin metinlerde ne düzeyde ve nasıl verildiğini tespit etmek amacıyla yapılan çalışmamızda elde edilen veriler bu bölümde bilginize sunulmuştur.

4. 1. Adalet

Adalet, Türkçe Sözlük (2011, s. 24)'te "Kanunlarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması" şeklinde tanımlanmıştır. Herkesin hakkını tanıma, karşıt çıkarlar arasında yasaya uygun olarak eşitlik ya da denge gözetme ve yurttaşlara ilişkin olarak bir ödül ve ceza sistemi uygulama. Siyasal sistemlerin, insanlar arasındaki ilişki ve eylemlerin, ahlak bakımından adil ya da doğru olması (TÜBA Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü, 2011). Adalet, "Bütün insan ilişkilerinde karşılıklı saygı ve sevginin gözetilmesi, hak dağıtımı ve paylaşımında insaflı bir yolun izlenmesi"dir (Hökelekli, 2013, s. 50).

Hilmi Ziya Ülken, değerlerin karşılaştırılmasında hakikat, adalet ve fayda olmak üzere üç ölçü olduğunu ve ölçü değerlerin zirvesini adaletin temsil ettiğini ifade ederek adalet değerinin önemini belirtmektedir (Ülken, 2016, s. 366).

Eşitlik, adil olma, tarafsızlık gibi tutum ve davranışları içeren adalet değeri bir toplumu güçlü kılan en önemli değer olarak bilinmektedir. Adalet, önemli bir evrensel değerdir.

4. 1. 1. Ortaöğretim 9. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Adalet

İncelenen metinlerde adalet değerini duyumsatan cümlelerden ilki "Son Kuşlar" adlı metinde yer almaktadır. Toplumdaki güven ve düzenin en önemli dayanağı adalet sistemi olduğu için

karşılaşılan problemlerde kanunlara ve hukuka inanan kahraman adalet değerinin çığnendiğini görmekte olup bu durum şu şekilde ifade edilmiştir:

"Karakola koştum. Polislere haber verdim. Güya men ettiler. Gizli gizli, gene çimenler yer yer söküldü. Mühendis Ahmet Bey'e ceza bile kesilmedi. Belediye talimatnamesinde, yol kenarlarındaki çimenleri sökmek cezayı mucip olmuyormuş. " (s. 53)

Hilmi Ziya Ülken, " Benim bir hareketim başka birisinin değer düzeninde bir değişikliğe sebep oluyorsa burada yeni bir ölçü-değer meydana gelir. Değer düzenindeki bu değişme bir adamın öldürülmesi veya malına tecavüz edilmesi şeklinde olabilir. Burada yeni bir değer yok, fakat değer düzeninin bozulmasından ibaret bir değişme vardır. " diyerek adalet değerinin bir ölçü değer olduğuna vurgu yapmaktadır (Ülken, 2016, s. 366).

Toplumdaki herkes eşit haklara sahiptir. İnsan hak ve özgürlükleri kapsamında herkes ırk, dil, din eşitliğine sahiptir. Bu eşitlik adalet değerini güçlendirmektedir. Köylü de, patron da, bürokrat da insan olma vasfından kaynaklı toplumda eşittir. Adalet değeri bu yönüyle "Memurun Ölümü" adlı metinde şu şekilde anlatılmaktadır:

"Aksırmak hiçbir yerde, hiç kimseye yasaklanmamıştır. Köylüler de aksırır, emniyet müdürleri de, hatta müsteşarlar da. Yeryüzünde aksırmayan insan yok gibidir. Çervakov hiç utanmadı, mendiliyle ağzını, burnunu sildi" (s. 59).

Reşat Nuri Güntekin'in batılılaşmanın yanlış anlaşıldığını anlatan romanı "Yaprak Dökümü" adlı metin parçasında adalet değerinin doğrudan verildiği görülmektedir:

"Ahlak, dürüstlük ve adalet vazgeçemeyeceği değerlerdir" (s. 142).

Değer eğitiminde kullanılan metinlerde değerler doğrudan verilebilir fakat değerlerin dolaylı bir yoldan öğrencide duyuşsal becerileri işe koşarak verilmesi değer öğretimi öğrenci tarafından içselleştirilmesini kolaylaştırmaktadır.

Aile, toplumun en küçük yapı taşıdır. Ailenin oluşumunu sağlayan anne ve babanın çocuklar arasında adaleti sağlayarak ailenin birlik ve beraberliğini koruması gerekmektedir. Anne ve baba aile içindeki adaleti sağlayamadığında çocukların ilişkileri hem evde hem dış çevrede kötü bir yol seyretnmektedir. "Yaprak Dökümü" adlı romanın metninde bu durumu örnekleyen bir durum Fikret ile Ali Rıza Bey arasında geçmekte ve şu cümle yer almaktadır:

"Buna mukabil, onlara gösterdiğin zaafı affedemedim ve edemeyeceğim." (s. 145)

"Suç ve Ceza" adlı metinde *"Raskolnikov, Sonya'nın bu sözüne uyarak karakola gider ve yaşlı kadın ile kardeşini öldürdüğünü itiraf eder."* (s. 142) cümlesi ile suçu olan kimsenin adalete teslim olması gerekliliğine vurgu yapıldığı düşünülmektedir.

4. 1. 2. Ortaöğretim 10. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Adalet

Dede Korkut Hikâyelerinin önemli kahramanlarından Deli Dumrul'un hikâyesinin anlatıldığı "Duha Koca Oğlu Deli Dumrul" adlı metinde adalet değerine, adaletsizliğin anlatılmasıyla dikkat çekilmeye çalışılmaktadır. *"Meğer hanım, Oğuz'da Duha Koca oğlu Deli Dumrul derlerdi bir er var idi. Bir kuru çayın üzerine bir köprü yaptırmıştı. Geçeninden otuz üç akçe alırdı, geçmeyeninden döve döve kırk akçe alırdı"* (s. 36).

Türk edebiyatının Batılı anlamda ilk hikâye örneklerinden kabul dilen "Küçük Şeyler" adlı kitapta yer alan "Kediler" adlı metinde adalet değerine şu cümlelerde yer verilmiş olduğu tespit edilmiştir:

"Ne mi yapabilirim! Hükûmet-i mahalliyeye müracaat edeceğim" (s. 62).

"Kaymakam beyefendi meram anlamıyor! Rossini ahfad-ı kiramından olan bu musikişinas İtalyalı hürmet ve adalet ister" (s. 62).

"Herkesin karısının kaşına, gözüne, yürüyüşüne, giyinişine karışsınız da benimkinin şu münasebetsiz muhabbetine, şu muzır hayvanlarına niçin müdahaleyi reddediyorsunuz?" şikâyetiyle meyasane evine avdet ediyordu" (s. 62).

"Notre Dame'ın Kamburu" adlı romandan alınan metinde adalet değerinin toplumda ne kadar önemli olduğu örtük bir şekilde anlatılmaktadır. Güçlünün zayıfı ezdiği toplumlarda adalet değeri de varlığını kaybetmektedir:

"Quasimodo ceza olarak çarmıha gerilir, kırbaçlanır. Sırtı kan içindedir. Cezası bittikten sonra bir saat bağlı bir şekilde meydanda halka teşhir edilecektir" (s. 177).

"Ateşten Gömlek" adlı romandan alınan metin bölümünde geçen şu ifade de bize adalet değerini duyumsatmaktadır:

"Haşmet Bey, Mister Cook, İngiltere'nin bizi muhakeme etmesi için kurulmuş bir mahkemede olduğumu zannetmiyorum" (s. 200).

4. 1. 3. Ortaöğretim 11. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Adalet

Bu kitapta incelenen metinlerde adalet değerinin duyumsatıldığı yalnızca iki cümle tespit edilmiş olup iki cümlede "Murtaza" adlı eserde geçmektedir:

"Vazife bir sırasında görmez gözüm evladımı, demem ciğerparem." (s. 174)

"Bir gece Murtaza'ya kızlarının da iş sırasında uyudukları söylenir. Görevi her şeyin üzerinde tutan Murtaza öfkeyle oraya gider, yorgunluktan uyuyakalmış küçük kızı Firdevs'i saçlarından çekerek yere fırlatır. " (s. 175)

4. 1. 4. Ortaöğretim 12. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Adalet

"Parasız Yatılı" adlı hikâyede geçen: *"Bu okulu kazanacakların hepsi de benim gibi yoksul çocukları mı, anne? Onu da öğrendin mi?"* (s. 54) cümlesi toplumda eşitliğin olması gerekliliğini hüznü dolu bir şekilde anlatmaktadır. Eşit olma, adil olma adalet değerinin en önemli unsurlarını oluşturmaktadır.

"Bereketli Topraklar Üzerinde" adlı metinde eşitliğin olmadığı ortamlarda adalet değerinin yok sayıldığı anlatılmıştır:

"Ali hastaneye götürülmediği için kan kaybından ölür. Olayın meydana geldiği günün gecesi, ırgatbaşının kovduğu eski patoz ustaları harman yerini ateşe verir. Kazadan dolayı olay yerine gelen jandarma; hemen yalancı şahitler ayarlayıp ağayı kurtarmaya çalışan ırgatbaşını, olan biteni olduğu gibi anlatan ve Ali'nin ölümünden ağayı sorumlu tutan ustabaşını karakola götürür." (s. 161) Zengin, öğrenci, fabrikatör, çöpçü, görme engelli vs. insan "insan" olduğu için kıymetlidir. Her insan kanunlar önünde eşittir. Ne yazık ki bu metinde adalet değerinin çiğnendiği gösterilmiş olup bu değer toplum için ne denli önem arz ettiğinin belirtilmiştir.

Adalet değerini ön plana çıkaran "Bülbülü Öldürmek" adlı romandan alınan bölümde adalet, eşit olma, adil olma ile ilgili aşağıdaki cümleler tespit edilmiştir:

Eğitimin ailede başlaması gibi temel değerlerin öğrenilmesinde de aile son derece önemlidir. Anne ve baba sahip oldukları değerleri çocuklarına da aktarmaya çalışır. Bu durum "Bülbülü Öldürmek" adlı metinde şu şekilde anlatılmıştır:

"Atticus; idealist, özgürlükçü ve eşitlikçi bir anlayışa sahip bir avukattır. Sekiz yaşındaki kızı Scout (Skaut) ve on iki yaşındaki oğlu Jem'i (Cem) de bu şekilde yetiştirmeye çalışır." (s. 188)

Adalet önünde herkes eşittir. Atticus bu ilkeye sıkı sıkı bağlı olduğu için kimseden etkilenmeden adaletin yerini bulması için çalışmaktadır. Bu durum şu şekilde aktarılmıştır:

"Kasaba halkının düşmanca tavırlarına maruz kalan Atticus bunları pek önemsemez ve ideallerinden, bu davayla ilgili sağlam duruşundan vazgeçmez." (s. 188)

Eşitliğin hukukun temeli olduğu bunun da adaleti temsil ettiğine şu şekilde değinilmiştir:

"Ama bu ülkede insanlar ancak bir tek durumda eşit yaratılmış kişiler haline gelirler-bir yoksulu Rockefeller Ailesi'nin bir ferdiyle, bir budalayı Einstein ile, cahil bir kişiyi bir kolej müdürüyle eşit gören bir tek kurum vardır. Bu kurum da, Baylar, hukuk kurumudur" (s. 190)

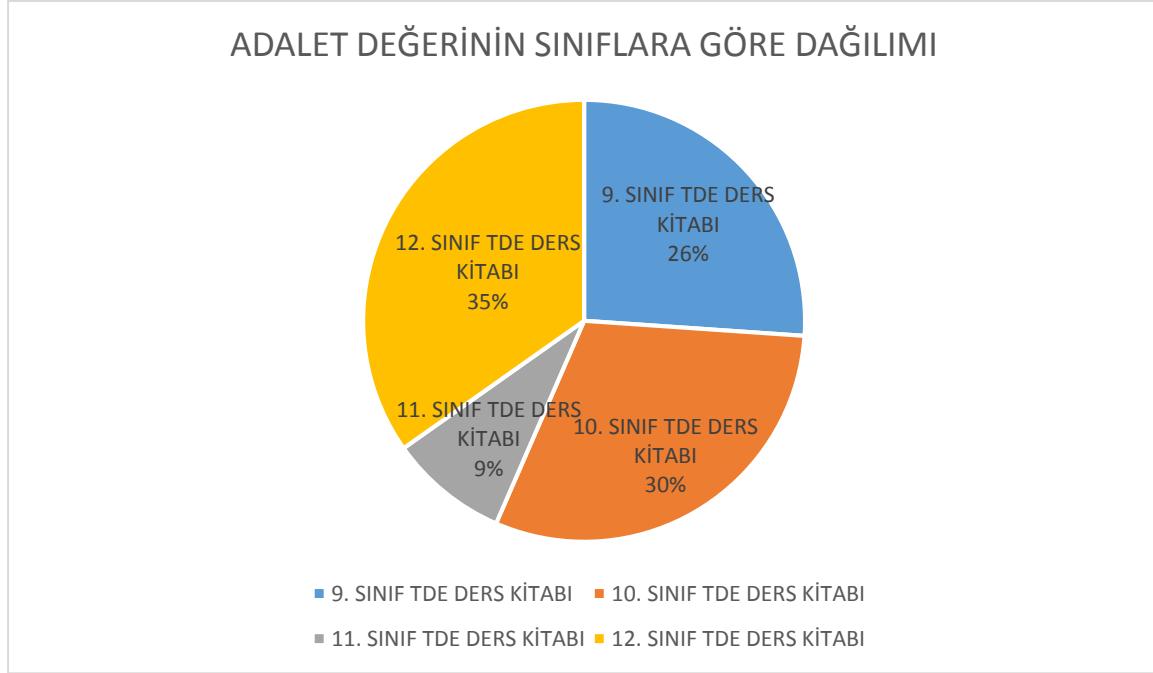
Adalet değerinin tecelli ettiği mahkemelerin insanlara eşit davrandığı anlatılarak adalet değerine dikkat çekilmiştir:

"İnsanlarca kurulmuş bütün kurumlar gibi bunların da kusurları vardır ama bizim ülkemizde mahkemeler insanlar arasında en üst düzeyde eşitliğin gözetildiği kurumlardır, bizim mahkemelerimiz açısından insanlar eşit yaratılmıştır. " (s. 191)

Yine aynı metinde insanlardaki adalet değerine güvenen Atticus insanların vicdanlarına şu şekilde seslenmektedir:

"Sizlerin size sunulan kanıtları öfkeye kapılmadan değerlendireceğinize, bir karara varacağınıza ve davalıyı ailesinin yanına göndereceğinize güveniyorum. Yüce Tanrı adına görevinizi yapın. " (s. 191)

İncelenen metinlerde adalet değerinin en fazla 10.sınıf metinlerinde yer aldığı tespit edilmiştir. En az ise 11.sınıf metinlerinde yer aldığı görülmüştür.12.sınıf ders kitabında yer alan “Bülbülü Öldürmek” adlı metin adalet değerini doğrudan duyumsatan nitelikli bir metin olarak dikkat çekmektedir.

Şekil 1 Adalet değerinin dağılımı

4. 2. Dostluk

Dost, Türkçe Sözlük'te; "Sevilen, güvenilen, yakın arkadaş" olarak tanımlanmıştır (TDK, 2011, s. 706). Dostluk ise, "1. Dost olma durumu. 2. Dostça davranış. " olarak tanımlanmıştır (TDK, 2011, s. 707). Doğan (2014) dostu; "sevilen kimse, sevgili; ahbap, arkadaş. " olarak tanımlanmıştır (s. 417).

İnsanlar sosyal varlıklar olduğu için yaşamları boyunca iletişim kurdukları arkadaşları ve dostları bulunmaktadır. Okulda, iş yerinde, ulaşım araçlarında ve birçok alanda birçok insan ile karşılaşmaktayız ve tanıştığımız, güven duyduğumuz birçok insan ile dostluk ilişkisi kurmaktayız. Dostluk, vefalı olmayı, güven duymayı, sadık olmayı, yardımlaşmayı gerektiren bir değerdir. "İyi gün dostu" ya da "Kötü gün dostu" diye ifade ettiğimiz birçok dostumuz bulunmaktadır. Dostluk değerinin öğrencilerde içselleştirilmesi ile dostlarını seçerken neye göre hareket edecekleri konusunda bilgilendirilmeleri, bir bakış açısı kazandırarak kuracakları dostluk ilişkilerinde sağlam temelleri atabilmelerine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

İncelenen metinlerde "dostluk" değerine ilişkin diğerkâmlık, güven duyma, sadık olma, vefalı olma, yardımlaşma tutum ve davranışlarını ifade eden birçok ileti tespit edilmiştir.

4. 2. 1. Ortaöğretim 9. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Dostluk

"Teğmen Lare'nin Evlenmesi" adlı metinde general çok güvendiği ve sadık olarak nitelediği teğmen için dostluk değerini ön plana çıkaran şu sözleri söylemiştir:

"General çok güvendiği Teğmen Lare için: "Azizim kont, dedi, işte, demin bahsetmiş olduğunuz delikanlı. İyi subaylarımdan biridir." (s. 49)

"Hür kuşlar, kafesteki çığırtkan kuşun feryadına, dostluk, arkadaşlık, yalnızlık sesine doğru bir küme gelirler." (s. 52) "Son Kuşlar" adlı metinden alınan bu cümlede dostluk değeri doğrudan verilmektedir.

Yine "Son Kuşlar" adlı metinde güven veren dost sesinden bahsederek dostluk değeri duyumsatılmaktadır:

"Kuşlar pek yakından geçmişse, seslerini taklit ederek kalın dudaklarıyla dişlerinin arasından onlara seslenirdi. Kuşların çoğunca aldandıklarına, bu sesi duyarak, dost sesi sanıp vapur etrafında bir dönüp uzaklaştıklarına şahit olmuşumdur." (s. 52)

Ayrıca dostluk değerinin doğrudan aktarıldığı şu cümlede aynı metinde geçmektedir:

"İsketem tek gözüünü verip bana dostlukla bakmış, incir çekirdeğini kırmaya çalışıyordu." (s.53)

"Yaprak Dökümü" romanından alınan parçada dostluk değerini duyumsatan aşağıdaki cümleler tespit edilmiştir:

"Bir süre işsiz kaldıktan sonra Muzaffer Bey'in müdürlük yaptığı şirkette çalışmaya başlar." (s. 142)

Bir arkadaşı sayesinde işe giren Ali Rıza Bey, duygudaşlık kurarak yardıma ihtiyacı olan arkadaşının da işe alınmasını sağlar. Metinde bu dostluk değeri şu cümle ile ifade edilmektedir:

"Ali Rıza Bey, eski bir tanıdığıının kızı Leman'ın şirkette işe alınmasına aracı olur." (s. 142)

Dostluk ile ilgili olarak dost kelimesi metinde doğrudan şu cümle içinde verilmiştir:

"Haftada iki gece dostlara danslı çay veriliyor, en aşağı iki üç gece de başkalarının davetine gidiliyordu." (s. 142)

Fikret'in evlenmesine vesile olan komşusu dostluk değerini duyumsatmaktadır:

"Bu adam komşumuz Neyyir Hanım'ın akrabası oluyormuş..." (s. 145)

"Küçük Ağa" adlı romandan alınan parçada aşağıdaki cümleler dostluk değerini anlatmaktadır:

"En iyi arkadaşı Niko'nun Pontus Devleti kurmaya çalıştığını öğrenen Salih de Kuvvacıların arasına katılmıştır. " (s. 155)

"Salih, Küçük Ağa'yı Kuvayı milliye'ye katılması için ikna eder." (s. 155)

"Çolak Salih, Emine'nin evlendiği haberini çok sevdiği Küçük Ağa'ya söyleyemeyeceği için onun yanına dönemez; ortadan kaybolur." (s. 155)

Yaşadığımız dünya düzeninde karşılaştığımız sıkıntıları ya da yaşadığımız sevinçleri paylaşma gereksinimi duyarız. Bu da genellikle dost bildiğimiz insanlarla kurulan bir iletişimdir. Dostluk ilişkilerinde güven duyma çok önemlidir.

"Küçük Ağa" adlı metinde geçen şu cümle dostluk değerini doğrudan örneklendirmektedir:

"Tabii, " dedi, "bu pek hususî telâkki yalnız beni ilgilendirir ve elbette yalnız bende kalacak. Bunu en yakın ahabım Yüzbaşı Hamdi Bey'e bile anlatabileceğimi zannetmiyorum. İnşallah bundan böyle hepimiz yeni bir dostluk kazanmış oluruz." (s. 156)

"Suç ve Ceza" adlı romandan alınan aşağıdaki cümlelerin dostluk değerini duyumsattığı tespit edilmiştir:

Dostluğun en önemli ilkelerinden biri yardımlaşmadır. Raskolnikov özel ders vermeyi düşündüğü sırada dostundan yardım istemektedir:

"Bunun için eski üniversite arkadaşı Razumihin'den yardım ister." (s. 161)

Razumihin dostuna kardeş olarak hitap ederek dostluk değerinin kıymetini ortaya koymaktadır:

"Esaslı uyudun, kardeş: akşam oldu, saat neredeyse altı olacak... Altı saatten fazla uyudun." (s. 162)

Dostluk, paylaşım gerektiren bir değerdir. Sonya, Raskolnikov'un dostu olduğu için duygularını arkadaşı ile paylaşmaktadır:

"Sürekli izlendiğini düşünen Raskolnikov, bu tedirginlikten kurtulmak için işlediği cinayeti Sonya'ya anlatır." (s. 162)

Dostluk, doğruları söylemeyi gerektirmektedir. Bu nedenle Sonya Raskolnikov'a gerçeği itiraf etmesini söylemektedir:

"Sonya, Raskolnikov'dan vicdanının huzur bulması için suçunu itiraf etmesini ister." (s. 162)

Dostluk yalnızca iyi günde değil asıl kötü günde kendini fazlasıyla hissettiren önemli bir değerdir. Sonya'da bu anlamda dostluk değerinin gereğini yapmaktadır:

"Raskolnikov, yedi yıl hapis cezasına çarptırılır ve cezasını çekmek üzere Sibirya'ya gönderilir. Sonya da onun peşi sıra Sibirya'ya giderek mahkûmların bulunduğu yakın bir yere yerleşir." (s. 162)

4. 2. 2. Ortaöğretim 10. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Dostluk

Dostluk değerinin önemli unsuru yardımlaşma "Kerem ile Aslı" adlı metinde Sofu'nun Kerem'e yardım etmesiyle örneklendirilmektedir:

"Kerem ve Sofu, Aslı'yı bulmak için diyar diyar gezerler." (s. 43)

Kerem kendisine Aslı'nın Teke yönüne gittiğini söyleyen Bey'in dostluğundan memnun olduğunu ifade etmektedir:

"Aman beyim dostluğun ziyade oldu. Ben öyle olacağını bilirdim. Allahaismarladık" deyip yola revan oldu. " (s. 45)

"Rehine" adlı metinde güven duyma ve yardımlaşmayı ihtiva eden şu iletiler tespit edilmiştir:

"Arkadaşım benim yerime rehine olarak kalacak ve sözümde durmaz isem, öcünü ondan alabileceksin. " (s. 49)

"Arkadaşı hiç sesini çıkarmadan onu kucakladı, kendini zalim kralla teslim gitti. Damon oradan ayrıldı." (s. 49)

"Her an hiç umudunu kaybetmeden seni bekliyordu ve zalimin alayları sana olan itimadını sarsmamıştı." (s. 49)

"Rehine" adlı metinde dostluk değeri şu cümlelerde doğrudan geçmektedir:

"Demek ki mertlik ve dostluk bağlılığı boş kelimeler değilmiş. Şimdi benim de sizden bir ricam var. " (s. 49)

"Beni de dostluğunuza kabul edin ve üçümüzün kalbi bundan sonra bir olsun. " (s. 49)

"Hayber Kalesi Cengi" adlı metinde dostluk değeri doğrudan şu cümlelerde yer almaktadır:

"Hazreti Muhammed, dostlarıyla ibadet ettikten sonra yüzünü topluluğa dönerek Hayber Kalesi'nin yakında ele geçirileceğini müjdelir." (s. 51)

"Ali'nin sağlığına kavuşması, tüm dostlarını sevindirmişti." (s. 52)

Hz. Ali dost gibi gördüğü atının özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır: *"O, öyle bir attır ki, binicisini dağdan dağa uçurur. Sıkıştığı zaman, üç aylık yolu üç saatte alır. Açlığa, susuzluğa günlerce dayanır. Sahibine çok bağlı ve özverili bir hayvandır."* (s. 53)

"Leyla vü Mecnun" adlı metinde dostluk değerini ileten şu cümleler tespit edilmiştir:

"Kahraman bir Arap emiri olan Nevfel, Mecnun'un şiirlerini okuyunca onun durumuna üzülür ve Mecnun'u içinde bulunduğu dertten kurtarmak ister." (s. 56)

"Mezarın başından ayrılmayan Zeyd, rüyasında iki âşığı cennette görür." (s. 57)

"Suç ve Ceza" adlı metinde, Quasimodo dost sandığı rahibin kendisine yardım edeceğini düşündüğü için kendini güvende hissetmektedir. Dostluk değerini şu cümle duyumsatmaktadır:

"Çirkin adam Quasimodo, âşık olduğu güzel Esmeralda'yı kaçırmayı planlar. Rahip Frollo ona yardım edeceğini söyler." (s. 177)

"Felâtun Bey ile Râkım Efendi" adlı metinde dostluk değerinin şu cümlelerde yer aldığı görülmektedir:

"Râkım, bir arkadaşının aracılığı ile İngiliz Mister ve Misters Ziklas'ın Can ve Margrit adlarındaki kızlarına Türkçe dersi vermeye başlar." (s. 183)

Güven veren, doğruluğu ve dürüstlüğü ile tanınan Râkım'ın dostluk kazandığını anlatan şu ifadeler tespit edilmiştir:

"Engin bilgisi, alçakgönüllülüğü, efendiliği ile kısa sürede bu ailenin dostu hâline gelir." (s. 183)

Dostluk değeri metindeki şu cümlede doğrudan verilmektedir:

"Râkım ise Ziklaslarla yaptığı Kâğıthane sefası ile aileyi evine davet edip gösterdiği Türk misafirperverliği ile dostluklarını ilerletir." (s. 184)

Dostluk doğru söylemeyi gerektirir. Dostlar acı da olsa doğruları söyleyerek dostluk değerinin gereğini yapmalıdır. Metinde Râkım, Felâtun'a dostluğun gereğini yaparak uyarılarda bulunmaktadır:

"Zaman zaman karşılaştığı Râkım, kendisini para konusunda uyarmasına karşın bu uyarılara kulak asmaz." (s. 183)

Râkım kendisinin dostça ikazlarını dinlemeyerek zor duruma düşen Felâtun Bey'e yine olgunluk göstererek dostluk değerini duyumsatmıştır:

"Zararı yok birader. İnsanın akli sonradan başına gelir. Bundan sonra yapmazsınız." (s. 184)

Râkım, Can'ın okuduğu : *"Beseret ger heme âlem beserem tîğ-i zenend/ Ne tevân berd-i hevâ-yı tu bîrûn ez ser-i mâ"*(s. 185) beytinden sonra ona dostça öğütler vermektedir.

"İşte bir dahi altı ay sonra Râkım'ın Yozefino kucağına nur topu gibi bir erkek evlat kundağını koymak şerefiyle o sadık dostu dahi memnun eylemiş olmasını ihtarla hatm-i güftar ederiz." (s. 186) cümlesinde Yozefino ile Râkım arasındaki paylaşım dostluk kapsamında ele alınmıştır.

"Mai ve Siyah" adlı metinde Ahmet Cemil'in evin uşağını dinlemesi dostluk değerini duyumsatmaktadır:

"Ahmet Cemil'e, bu geveze uşak bütün dertlerini döktü, memleketinde kendisini bekleyen nişanlısından bile bahsetti... O, yalnız dinler yahut dinlemeksizin susardı." (s. 191)

"Peyami'nin İhsan'la tanışması da Cemal aracılığıyla olur." (s. 198)

"Ateşten Gömlek" adlı metinde güven duyma ve yardımlaşmanın anlatıldığı şu cümleler dostluk değerini duyumsatmaktadır:

"Bu yaşananlardan sonra Ayşe, Gedikpaşa'da bir eve taşınır. Peyami ve İhsan, Ayşe'yi yalnız bırakmaz." (s. 201)

"Orada İhsan'la karşılaşır. İzmir'e doğru ilerleyen orduya o da katılır. İhsan ona Ayşe'ye olan aşkını anlatır. Bu aşkı Ayşe'ye de itiraf ettiğini, hatta ona evlilik teklifinde bulunduğunu; Ayşe'nin ise İzmir'e kim girerse onunla evleneceğini söylediğini belirtir." (s.202)

"Peyami, onların yan yana gömülmesini sağlar." (s. 202)

4. 2. 3. Ortaöğretim 11. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Dostluk

Komşuluk ilişkilerinde güven duyma en önemli unsurdur. İyi komşuluk ilişkileri sayesinde insanlar kendini güvende ve rahat hissederler. "Komşu komşunun külüne muhtaçtır. " atasözü Türk toplumunun komşuluk ilişkilerine verdiği önemi anlatmaktadır. Komşuluk ilişkilerinde dostluk değerinin bulunması gerekir ki kişi komşusuna güven duymalı, onunla paylaşımlarda bulunmalı, diğerkâmlık gösterebilmelidir.

"Pazarlık" adlı metinde dostluk unsurunu hatırlatan şu ifade yer almaktadır:

"Ben daha gidip çocukları komşudan alacağım." (s. 45)

"Tutunamayanlar" adlı metinde gazetecinin Turgut Özben ile sohbeti dostluklarının oluşum sürecinde başlangıçtır.

"Yolculuk süresince çok ilginç bulduğu bu mühendisle sohbet eder." (s. 178)

Selim Işık arkadaşı Turgut'a bir mektup yazarak intihar eder. Bu olay Turgut'un kendi ile ilgili farkındalığını artırır. Buradaki ilişkinin dostluk değerini ifade ettiği varsayılmıştır.

"Bu olaya kadar öncelikleri para kazanmak ve rahat bir yaşam sürmek olan Turgut, Selim'in ölümünden sonra onun kişiliği ve hayata bakışı üzerinden kendini ve yaşamını sorgulamaya başlar. Üniversite yıllarında tanıştığı ve çok farklı bir kişiliği olan Selim'le yaşadıklarını ve aslında hep ona benzemek istediğini hatırlar." (s. 178)

Dostluk değerinin yardımlaşmayı gerektirdiği :*"Bir arkadaşın kötü durumda olduğunu biliyorsun, ona gitmek yardım etmek gerekiyor."* (s. 178) cümlesi ile örneklendirilmektedir.

Dostluk değerinin toplumundaki yeri ve önemi büyüktür. Selim'in ölümü üzerine başsağlığına gitmesi gerektiğini düşünen Turgut vefalılık göstermektedir. Dostluk ilişkilerinde vefalı olma örneği şu cümlede görülmektedir:

"Selim'in annesine gidip başsağlığı dilemeliyim. Cenaze kalkalı neredeyse on gün olacak; hiç uğramadım. Gücenir sonra." (s. 179)

Selim'in ölümü sonrası tüm arkadaşları vefalı davranarak ona karşı son görevlerini yerine getirmeye çalışır. Buradan hareketle dostluk değeri şu cümlede de geçmektedir:

"Burhan Bey de eksik olmasın aramış beni. Selimciğimin çok iyi bir arkadaşıydı." (s. 179)

4. 2. 4. Ortaöğretim 12. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Dostluk

"Demiryolu Hikâyecileri" adlı metinde yer alan aşağıdaki cümlelerde dostluk değeri tespit edilmiştir.

"Hikâyeciliğe ilk ben başladığım için daktilo yazarken ilk sırayı bana veriyorlardı arkadaşlarım." (s. 42)

Dostluk vefalı olmayı gerektiren bir değerdir. Bunu örneklendiren bir durum "Demiryolu Hikâyecileri" metninde geçen şu cümlede geçmektedir:

"Son günlerde onun hikâyelerini de ben yazmaya başlamıştım. O kadar halsizdi ki bu yardıma bile itiraz edemiyordu." (s. 43)

"Üç İstanbul" adlı metinde doğrudan geçen dost sözcüğü dostluk değerini ifade etmektedir:

"Bir yanda lekesiz dostları: Şair Raif, Dağıstanlı Hoca, bir de Salih Zeki..." (s. 151)

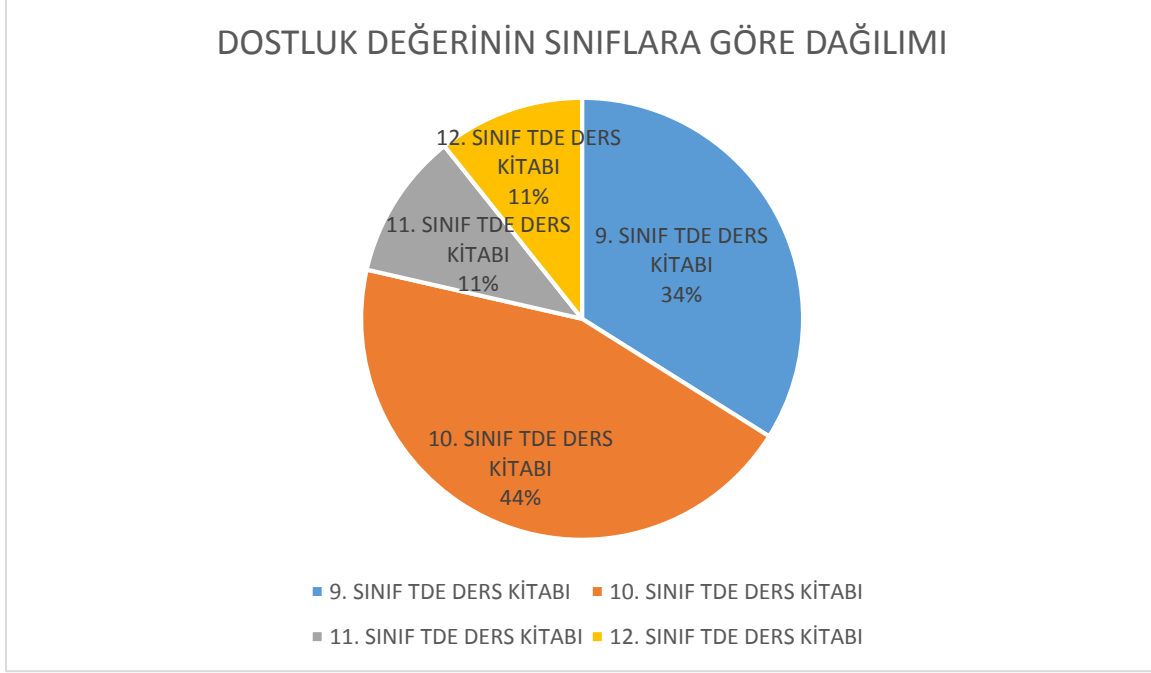
"Adnan, Tepebaşı'nda bir otelde kalmaktadır. O günlerde, eski dostlarından bir prensin daveti üzerine onların köşküne taşınır." (s. 153)

Dostluk değeri yardımlaşmanın önemli olduğu bir değerdir. Bununla ilgili olarak "Selvi Boylum Al Yazmalım" adlı metinde şu iki cümlede dostluk değerinin anlatıldığı görülmektedir:

"İlyas askerden yeni dönmüştür. Yakın arkadaşı Alibek, Tian Şan'da çalıştığı bir ulaştırma merkezinde ona da iş bulur." (s. 181)

"Dönüşte yolda rastladığı asker arkadaşı ona tekrar eski iş yerinde çalışmayı teklif eder."(s. 182)

9, 10, 11 ve 12.sınıf ders kitaplarında yer alan hikâye ve roman metinleri incelendiğinde dostluk değerinin en çok 10.sınıf kitaplarında yer aldığı görülmüştür. "Rehine" ve "Felâtnun Bey ile Râkım Efendi" adlı metinler dostluk değerinin en çok yer aldığı metinlerdir.

Şekil 2 Dostluk değerinin dağılımı.

4. 3. Dürüstlük

Doğruluk, doğru olma olarak tanımlanan dürüstlük içten olma, açık olma, insafli ve adil olma gibi unsurları içinde barındırmaktadır. Püsküllüoğlu (2003) dostluğu, doğruluktan şaşmayan, işinde, sözünde ve davranışlarında doğru olan şeklinde tanımlamıştır. Dürüstlük yalan, düzenbazlık, işine geldiği gibi davranmak ve bu tarz olumsuz duygu, düşünce ve davranışlardan çok uzakta bir değerdir. Ahlaken her yerde ve her zaman diliminde doğrunun yanında olma, doğruyu söyleme durumudur. Hüsn-i niyet olarak da ifade edebileceğimiz dürüstlük değeri toplumda olması gereken en önemli değerlerdendir. Dürüstlük değeri güven ortamlarını oluşturur. Kendini güvende hisseden insanlar mutlu ve huzurlu olur. Bireylerin tek tek mutluluğu toplumun mutluluğunu oluşturur.

4. 3. 1. Ortaöğretim 9. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Dürüstlük

"Memurun Ölümü" adlı metinde Çervyakov yaptığı hareketin yanlış olduğunu bilmektedir. Bu hareketi istemeden yaptığını açık açık konuşmak istediğini söylediği şu ifadeler dürüstlük değerini çağrıştırmaktadır:

"Unutmuş! Ama gözleri sinsi sinsi parlıyor, benimle konuşmak bile istemiyor! Aksırmanın çok doğal bir şey olduğunu söylemeliydim ona. Yoksa kasten tükürdüğümü sanabilir. Şimdi değilse bile sonradan böyle gelir aklına. Oysa hiç istemeden oldu" diye düşündü. (s. 59)

Kahraman istemeden yaptığı hareketi gizleme gereksinimi duymadan dürüstçe ifade etmektedir:

"Çerviakov eve gelir gelmez, yaptığı kabalığı karısına anlattı." (s. 59)

Karısı, Çerviakov'a dürüst bir şekilde kendini ifade etmesi gerektiğini söylemektedir:

"Yine de gidip özür dilesen iyi olur.Toplumda nasıl davranılacağını bilmediğini zannedebilir." (s. 59)

Çerviakov dürüst bir şekilde özür dilemektedir:

"Beyefendi! Zatinızı rahatsız etmek cüretinde bulunuyorsam, bu yalnızca içimdeki pişmanlık duygusundan ileri geliyor. Siz de biliyorsunuz ki efendim isteyerek yapmadım." (s. 6)

"Yaprak Dökümü" adlı metinde dürüstlük güzel bir değer olarak doğrudan verilmiştir:

"Ahlak, dürüstlük ve adalet vazgeçemeyeceği değerlerdir." (s. 142)

Ali Rıza Bey, kızına dürüst davranarak kendini ifade etmektedir:

"Kızmak mı? Niçin kızayım çocuğum? Benim senin üstünde bir hakkım yok ki... dedi. " (s. 144)

Ali Rıza Bey, ailenin içinde bulunduğu durum hakkında dürüst davranarak yanlışlarının olduğunu anlatmaktadır:

"Hakkın var Fikret, dedi, bunlara hep ben sebep oldum çocuğum" (s. 145)

Yalan insanlar arasındaki ilişkileri bozan kötü bir olgudur. Güvenin zedelenmesine yol açan yalan istenmeyen olumsuz bir kavramdır. Dürüstlük değeri yalan kavramını barındırmayan bir değerdir. "Yaprak Dökümü" metninde Necla'ya yalan söylenmiştir. Tezat bir durum anlatılarak dürüstlük değerinin duyumsatıldığı varsayılmıştır:

"Necla, Beyrut'ta hayallerini süsleyen saray yerine tavuk kümesini andıran bir eve iner. Abdülvehhap Bey'in oldukça fakir bir insan olduğunu anlar. Üstelik iki de karısı vardır. " (s. 146)

4. 3. 2. Ortaöğretim 10. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Dürüstlük

"Duha Koca Oğlu Deli Dumrul" adlı metinde tespit edilen dürüstlük değeri ile ilgili cümleler şunlardır:

"Dünya tatlı, can aziz

Canımı kıyamam belli bil

Benden aziz, benden sevgili anandır

Oğul, anana var. " dedi. (s. 38)

"Dünya tatlı, can aziz

Canımı kıyamam belli bil" dedi, anası da canını vermedi. (s. 39)

"Hayber Kalesi Cengi" adlı metinde dürüstlük şu cümlede tespit edilmiştir:

"Hayır! Sizi aldatmak aklımdan bile geçmedi. Ben bu kaleyi sizin elinizden zorla alacağım!" dedi." (s. 52)

"Yüksek Ökçeler" adlı metinde dürüstlük değerinin yokluğu şu şekilde anlatılmıştır:

"Dokuz yıllık adamlarının iki gün içinde birden ahlâkları bozulmuştu. Eleni'yi kendi diş fırçasıyla ağzını yıkarken, Gülter'i, kilerde reçel kavanozunu boşaltırken görmüştü. Mehmet'i, et günü olmadığı hâlde, bol bir sahan külbastıyı yerken yakaladı." (s. 69)

Felâtun Bey ile Râkım Efendi adlı metinde tespit edilen cümleler şu şekildedir:

"Felâtun:Yok birader! Sefahat ettim, çocukluk ettim. Her haltı yedim." (s. 184)

"Ziklas, o tokgözlü, mert, sadık Râkım'dan bu sözleri işitince, oğlanı bir kat daha sevip, yüreğine sokacağı geldi." (s. 186)

Şakirdinin hiçbir zarafete mugayir haline tesadüf etmemiş olmakla beraber ufak bir serzeniş yapsa çocuğun calı bir mahcubiyet edası ile gözlerini indirerek içinden: "Budala! Sen de... Sana ne oluyor? İster çalışırım, ister çalışmam. Keyfimin kâhyası değilsin ya!. diyeceğinden emindir. Onun için daima affeder, zaten çocuğun kendisiyle beraber bulunduğu müddetten başka çalışmadığını da bilir." (s. 191)

"Ateşten Gömlek" adlı metinde dürüstlük değerine ilişkin aşağıdaki cümleler tespit edilmiştir:

"Samimî bir nedamet olursa belki İngiltere affedebilir." (s. 200)

"İngilizler aflarını talep edenlere versinler Mösyö, affı zalimler değil, mazlumlara verir. Çanakkale'de dövüşürken ne asi, ne esirdik. Namuslu bir millet gibi dövüştük, öldük, öldürdük. Ne zamandan beri ve hangi milletle harp edilir de mağlûp olduğu zaman ona katil denilir?" (s. 200)

4. 3. 3. Ortaöğretim 11. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Dürüstlük

"Pazarlık" adlı metinde şu cümle tespit edilmiştir: *"Yok hacım" dedi, "bu biraz hilaflı oldu."* (s.42)

"Koca Öküzün Ölümü" adlı metinde *"Fakat elin ekilmiş tarlasına ziyana girmek, koca öküzün âdeti değildi. Bütün beraber yaşadıkları uzun senelerde ne Yusuf, ne de koca öküz, haram mal yememişti."* (s. 54) cümlesinde dürüstlük değeri duyumsatılmaktadır.

"Odalardan Biri" adlı metinde *"En iyisi açıkça yanıma almadım, demek."* (s. 58) ifadesi tespit edilmiştir.

"Murtaza" adlı metinde şu cümlelerde dürüstlük değeri duyumsatılmaktadır:

"Aferin sana, aşkolsun. Tam istediğim gibi bir kontrol olacaksın. Bütün adamlarımı senin gibi dinamik, senin gibi canlı, senin gibi vazife âşığı görmek isterim. Hâlbuki bizim adamlar hak getire... vazife dedin mi, bucak bucak kaçarlar." (s. 174)

"Tutunamayanlar" adlı metinde *"Fakat bir şeyler yapabileceğimi hissediyorum, dürüst ve olumlu bir şeyler."* (s. 178) cümlesinde doğrudan dürüstlük değeri yer almıştır.

"Yaşlı Adam ve Deniz" adlı metinde tespit edilen cümleler şunlardır:

"Balık, beni öldürüyorsun balık" diye söylendi. "Ama buna hakkın yok biliyorsun. Birader açık konuşalım, senin kadar büyüğünü, senden daha güzelini ya da soylusunu, kısaca senin gibisini görmedim." (s. 187)

"Birader açık konuşalım, senin kadar büyüğünü, senden daha güzelini ya da soylusunu, kısaca senin gibisini görmedim." (s. 187)

4. 3. 4. Ortaöğretim 12. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Dürüstlük

"Demiryolu Hikâyecileri" metninde hikâye yazarak geçimini sağlayan kahraman yalan söylediğini kabul ederek dürüst bir şekilde doğruyu kabul etmekte bu da dürüstlük değerini ön plana çıkarmaktadır:

"Bu şartlarda daha iyi ne yazabilirdim? Birden genç yataklı vagon yolcusuna sinirlenerek buz gibi bir sesle, isterseniz geri verin hikâyeleri, paranızı da alın demiştim. Aslında yalan söylüyordum: Cebimde meteliğim yoktu." (s. 43)

Yalanın olduğu yerde dürüstlük ve adalet değerlerinden bahsedilemez. Yalan tüm kötülükleri doğurabilecek kötü bir kavramdır.

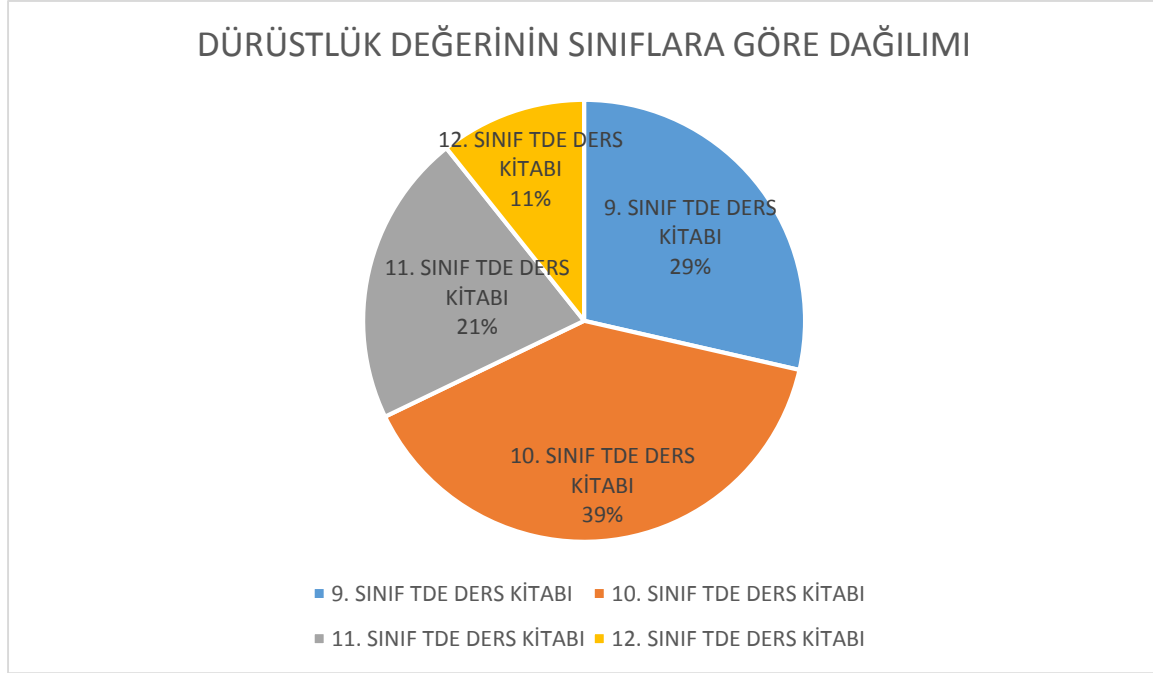
"Bülbülü Öldürmek" metninde dürüstlük değeri tespit edilmiştir.

"Bizler bunun başlı başına bir yalan, Baylar, Tom Robinson'ın derisi kadar kara bir yalan olduğunu biliyoruz, size göstermek zorunda olmadığım bir yalan. Gerçeği biliyorsunuz, gerçek şudur: Bazı zenciler yalan söyler, bazı zenciler ahlaksızdır, kadınlarımızın yakın çevresindeki bazı erkeklere güvenmememiz gerekir-ister siyah olsun ister beyaz. Ama bu her türlü insan soyu için geçerlidir, belli bir insan soyu için değil. Bu mahkeme salonunda hayatında hiç yalan söylememiş ahlaksızca bir şey yapmamış kimse yoktur..." (s. 190)

Yine "Bülbülü Öldürmek" adlı metinde dürüstlüğün önemine vurgu yapılmıştır:

"Mahkemelerimizin dürüstlüğüne ve jüri sistemine fazlaca inanan bir idealist değilim-bunları kusursuz bulduğumu söyleyemem benim açımdan somut ve işleyen bir gerçekliktir." (s. 191)

9, 10, 11 ve 12.sınıf ders kitaplarında dürüstlük değerinin en fazla 10.sınıf ders kitabında yer aldığı görülmüştür. En az ise 12.sınıf ders kitabında yer aldığı görülmüştür.

Şekil 3 Dürüstlük değerinin dağılımı

4. 4. Özdenetim

Bireyin kendi davranışlarının kontrolünü yapabilmesi, davranışlarının sonuçlarının farkına varabilmesi, anlamlarına gelen özdenetim değeri kısaca otokontrol olarak da tanımlanabilmektedir. Özdenetim değeri kişinin kendini kontrol etmesi, davranışlarının sorumluluğunu alabilmesi, özgüven sahibi olması gibi tutum ve davranışları kapsamaktadır. Özgür Bolat (2016, s.55) *Beni Ödülle Cezalandırma* adlı kitabında özdenetim değerine sahip olan kişilerle ilgili şu bilgileri vermektedir:

"Özdenetimli insanlar, gelecekteki daha iyi bir şey için, şu anda çekici görünen isteklerini ve dürtülerini erteleyebilirler. Geleceğe yönelik çalışıp, çeldiriciler ket vurabilirler. Bu da onlara başarı getirir. Peki, bunun mutlulukla ne ilgisi var? Özdenetimi düşük olanlar, başkaları ile tartışırken, kendi düşüncelerini bekletemez, dürtüsel davranır. Aklındaki her şeyi hemen söyler. Karşıdakilere konuşma fırsatı tanımaz ve onları dinlemez. Bu da ilişkileri bozar ve mutsuzluğu artırır. "

Özdenetim değeri ailede çocuğun davranışlarını kendi kendine kontrol etmeyi öğrenmesi ile başlamaktadır. Okullarda günümüzde sıklıkla gözlemlenen davranış bozukluklarının, saldırganlığın, akran zorbalığının, öğretmene şiddetin temel sebeplerinden biri de özdenetim değerinin çocuğa aile tarafından olması gerektiği şekilde verilememesinden kaynaklanmaktadır (Bolat, 2016,s. 57).

Davranışlarını kontrol etme becerisine sahip, kendine güvenen bireylerin yetişmesi eğitimin en önemli amaçlarından biridir. Özdenetim değeri yüksek bireylerin oluşturduğu toplumlar

güçlü ve dinamik bir yapıya sahip olacaktır. Özdenetimli bireylerin oluşturduğu toplumlarda "Çimlere basmayınız" denilmesi bireylerin davranışlarını kontrol etmesine yeterli iken, özdenetimi düşük bireylerin oluşturduğu toplumlarda "Çimlere bakmak tehlikeli ve yasaktır" denilmesi dahi bireylerin davranışlarını düzenlemelerine yeterli olmamaktadır. Özdenetim değeri ve ilgili tutum ve davranışlarına yönelik olarak incelenen metinlerde birçok cümle tespit edilmiştir.

4. 4. 1. Ortaöğretim 9. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Özdenetim

"Zincir" adlı hikâye metninde gurbette işsiz, güçsüz kalan insanın yaşadığı bir durumu anlatmak için kullanılan şu ifadeler özdenetim değerini örneklendirmektedir:

"Şayet iradesiz bir adamsanız az zamanda çürüyüp çökmeniz pek mümkündür. Ben çökmek için köşe penceresinden ayrılmazdım; köşe penceresinden dünyayı seyredirdim" (s. 41)

Yine "Zincir" metninde *"Hatta, daha sonraları, neferin yanında bağırsız dolaşmaya koyuldu; ayakları dibinde zincirsiz ve uslu yürüyor, dünyaya filozof gözüyle, hiddetle değil, düşünceli bakıyordu. Bu gözler, anlamaya başladığı dünyayı artık tartıyordu."* (s. 43) ifadelerinde davranışlarını kontrol etme becerisi tespit edilmiştir.

"Teğmen Lare'nin Evlenmesi" adlı metinde yer alan *"Hiç korkma, kızım, memleketi elimle koymuş gibi tanırım."* (s. 47) özgüven duygusunu anlatan bir iletidir. Özdenetim değerine sahip insanlar özgüven sahibidir.

"Son Kuşlar" adlı metinde geçen *"Herkesin yeni başlayacak olan altı yedi aylık soğuk hayata kendini şimdiden alıştırmak ve hazırlamak için bir şeyler yapmaya çalıştığı öyle günlerde ben, tembelliğim, hep kaçanı kovalayan huyumla yazın, o güzel göçmenin peşine düşmüşümdür."* (s. 51) ifadelerinde kahraman özdenetim değeri olmadığını ifade ederek toplumdaki diğer kişilerin özdenetim değerine sahip olduğunu anlatmaktadır.

"Son Kuşlar" adlı metinde *"Hastalıklı olmasa, doktorlar fazla yorulmamasını salık vermemiş olsalar, dünyada kahveci olmazdı."* (s. 51) cümlesi fiziksel ve ruhsal sağlığı korumaya yönelik olarak kişilerin sağlığına önem vermesi gerektiğine işaret etmektedir.

"Memurun Ölümü" adlı metinde *"Yanından şöyle bir yürüdü, çekingenliğini yenerek, "Efendim, üstünüzü... Şey... Bağışlayın! Oysa ben... Böyle olmasını istemezdim."*(s. 59)

ifadeleri ile davranışlarının farkında olan birey örneğinde dolaylı bir şekilde özdenetim değeri olduğu tespit edilmiştir.

"Yaprak Dökümü" adlı metinde özdenetim değerini ifade ettiğini düşündüğümüz birçok cümle tespit edilmiştir.

"Bir süre sonra Leman'la şirket müdürü Muzaffer Bey'in ilişkisi olduğunu öğrenir. Ali Rıza Bey bu durumu gururuna yediremeyip işten ayrılır." (s. 142)

Şevket'in kendi davranışlarının kontrolünü kaybetmiş olması olumsuz anlamda özdenetim becerisini yitirdiğini göstermektedir "...fakat ne çare ki iş çığrından çıkmış, karısına olan zaafî yüzünden yahut daha başka sebeplerden kendini bir kere bu korkunç akıntıya kaptırmıştır; bu müdafaalar bu zaafa bir mazeret göstermekten başka bir şey için değildir." (s. 143)

"Oğlunun söz söylerken aldığı suçlu ve me'yus tavır da bunu göstermiyor mu idi? Evet, Şevket yine eski Şevket'ti. Bu olan şeyleri ne bu zaman ne de hiçbir zaman tabii ve zaruri bulmuyordu. Ne yapsınki ok yaydan çıkmıştı." (s. 143)

"Sana danışmadan böyle bir karar verdiğim için belki de bana kızacaksın..."(s. 144)

"Şevket fena çocuk değil. Ancak ne çare ki yularını o soysuz kadına kaptırmış. Leyla ile Necla ne yaptığını bilmeyen iki çılgın... Annem koyun gibi nereye çekersek oraya giden bir zavallı... O kadar çarpındım, çırpındım "baba gözünü aç. Bunlar evi bir felâkete sürükleyecekler," dedim." (s. 145)

"Suç ve Ceza" adlı metinde Raskolnikov davranışlarının sonucunu düşünerek hareket etmektedir. Bu yönüyle şu cümlede özdenetim değeri olduğu düşünülmüştür:

"Ne oluyor? Hâlâ sayıklıyor muyum, yoksa bütün bu olanlar gerçek mi? Galiba gerçek... Evet, hatırladım: Kaçmam gerek! Hemen, hemen kaçmam gerek! İyi ama..." (s. 161)

Yine aynı metinde Raskolnikov'un duygu ve düşüncelerini kontrol altına alamadığı, herkesin onun suçuyla ilgili olarak bir şeyler bildiğini düşündüğünü anlatan şu ifadeler özdenetim değerini çağrıştırmaktadır:

"...Sonra birden odaya girecekler ve olup bitenleri ne zamandır bildiklerini söyleyiverecekler... Ne yapayım şimdi ben? Hay aksi! Daha demin aklımdaydı yapacağım şey, şimdi, sanki kasten unuttum!" (s. 161)

4. 4. 2. Ortaöğretim 10. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Özdenetim

Özdenetim değeri kişinin kendinin ve davranışlarının farkında olması, özgüven sahibi olmasıdır. Bu manada Deli Dumrul'un şu ifadeleri özdenetim değerinin özgüven tutumunu ifade etmektedir:

"Onun için ki: "Benden deli, benden güçlü er var mıdır ki çıksın benimle savaşsın, benim erliğim, bahadırlığım, kahramanlığım, yiğitliğim Rum'a, Şam'a gitsin, ün salsın" der idi." (s.36)

"Hayber Kalesi Cengi" adlı metinde Hz. Ali'nin özgüven dolu sözleri özdenetim değerini çağrıştırmaktadır:

"Ali, "Evet; doğru! Ben de Tanrı'nın başka kulları gibi etten ve kemikten yaratılmışım. Fakat bu madde gücünün dışında bende öyle bir güç vardır ki, işte ben ona bol bol sahibim!" dedi" (s. 53)

Davranışlarını kontrol etme ve davranışlarının sorumluluğunu alma özdenetim değerinin beceri ve tutumlarıdır. "Kediler" adlı metinde bu davranışları örneklendiren ifadeler tespit edilmiştir.

"Gece yarısı verdiği bir karar-ı kat'i üzerine sabahleyin erken kalkarak kendisine ait ne kadar eşyası varsa bir sandığa vaz' ile aşağıdaki taşlığa indirdi." (s. 62)

Yine "Kediler" metninde kahraman aldığı kararda ısrarlıdır, aldığı kararın sonuçlarını da düşünmüştür.

"Evine bir daha avdet etmemek üzere verdiği karar, kat'i idi." (s. 62)

"Felâtun Bey ile Râkım Efendi" adlı metinde özdenetim değeri aşağıdaki cümlelerde tespit edilmiştir:

"Felâtun Bey; alafrangalık bakımından babasını bile geçen, tembelliğinden ve gezmeye eğlenmeye düşkünlüğünden kalemdeki işine haftada ancak üç saat uğrayan biridir." (s. 183)

"On altı yaşında Hariciye kalemine giren Râkım Efendi kendi kendisini yetiştirir." (s. 183)

"Bundan sonra alacağım maaştan kendimi besledikten sonra arttıracığım miktarla bin beş yüz lira borcu ödemeye ömrüm kifâyet ederse belki doksan yaşında iken yine sefahate vakit bulabilirim." (s. 184)

Felâtun Bey, davranışlarının farkındadır ve sonuçlarını kendi bizzat görmüştür. Yanlış davranmanın sonuçlarına katlanarak yeni çıkarımlarda bulunmuştur. Bu anlamda aşağıdaki cümlede özdenetim değeri olduğu düşünülmüştür:

"Sefahat ettim, çocukluk ettim. Her haltı yedim. Ama memur olduğum yerde maaşım ile kanaat ederek sıdk u ihlasla çalışacağıma emin olmanı rica ederim. " (s. 184)

"Mai ve Siyah" adlı metinde Ahmet Cemil yanlış bir karar almanın eşiğinden son anda dönmüştür. Kendini denize atmayı düşünen kahraman bu esnada tüm hayatını, davranışlarını düşünmüştür. Özdenetim değeri bireyin kendisinin farkında olması anlamında aşağıdaki ifadelerde geçmektedir:

"Evet, bir karar hamlesi, yalnız bir küçük hareket, nasipsiz geçen hayatı ile şu faydasız vücut arasında bu denizin bütün siyah tabakalarını bir set silsilesi gibi bırakarak ta şu ummanın bir türlü sonu bulunamayan derinliklerine kadar inecekti. Birdenbire silkindi..." (s. 194)

4. 4. 3. Ortaöğretim 11. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Özdenetim

"Kamyon" adlı metinde şoförün araç kullanırken başka şeylerle de ilgileniyor olması kendine olan güveninden kaynaklıdır. Bu anlamda aşağıdaki cümlede özdenetim varlığından söz edilmektedir:

"Şoför bir eliyle direksiyona yapışmış, dört metre genişliğindeki sokağın karşı tarafındaki berber dükkânlarına girmeden sola manevra yapabilmeye uğraşıyor, öteki eliyle de ağzına peynirli pide tikiyordu. " (s. 35)

"Yaban" metninde Ahmet Celal'in içinde bulunduğu durumdan kaynaklı davranışlarını ve düşüncelerini kontrol altına almak zorunda kaldığı görülmektedir. Özdenetim değerinin kararlarının sorumluluğunu alma becerisi kapsamında şu ifadeler örnek gösterilebilir:

"Ben, bu dakikadan itibaren iradesi başkalarının iradesine tâbi bir adamdım. Arabanın içinde büzülmüş oturuyordum. Bavullarımın, çantalarımın arasında, ben de bir bavul, bir çanta gibiydim. " (s. 157)

"Murtaza" adlı metinde özdenetim değeri, bireyin davranışlarının ve kendisinin farkında olması kapsamında *"Bir bekçi kendinde böylesine büyük bir yetki görmemeliydi. Bekçi bekçiydi, devlet başkanı değil."* (s. 172) cümlesinde tespit edilmiştir.

"Tutunamayanlar" adlı metinde davranışlarının farkında olma kapsamında şu ifade özdenetim değeri olarak ele alınmıştır:

"Yerinde tepkiler gösterebildiğime göre, soğukkanlılığımı kaybetmedim daha. " (s. 178)

Kendi kendine yetebilme öz denetim değeri kapsamında düşünüldüğünden "Yaşlı Adam ve Deniz" adlı metinde şu cümleler özdenetim değerini vermektedir:

"Acısı neredeyse orada kalmalı" diye düşünüyordu. "Benimkinin önemi yok. Ben kendimi idare ederim." (s. 186)

"Kendini toplu, sakın ol be ihtiyar" diye söylendi. " (s. 186)

4. 4. 4. Ortaöğretim 12. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Özdenetim

"Parasız Yatılı" adlı metinde işe yeni başlayacak olan annenin çocuğu ile ilgili "kendini yönetir" cevabı özdenetim değerini örneklendirmektedir:

"Çocuğun var mı? Bırakacak kimsen yok ha? 'Kendini yönetir, uslu, ' diyorsun. Ama küçükmüş. " (s. 53)

"Yangın" adlı küçürek öykü metninde kendilerinin de doğayı korumaları gerektiğini ifade eden şu cümleler özdenetim değerini örneklendirmektedir:

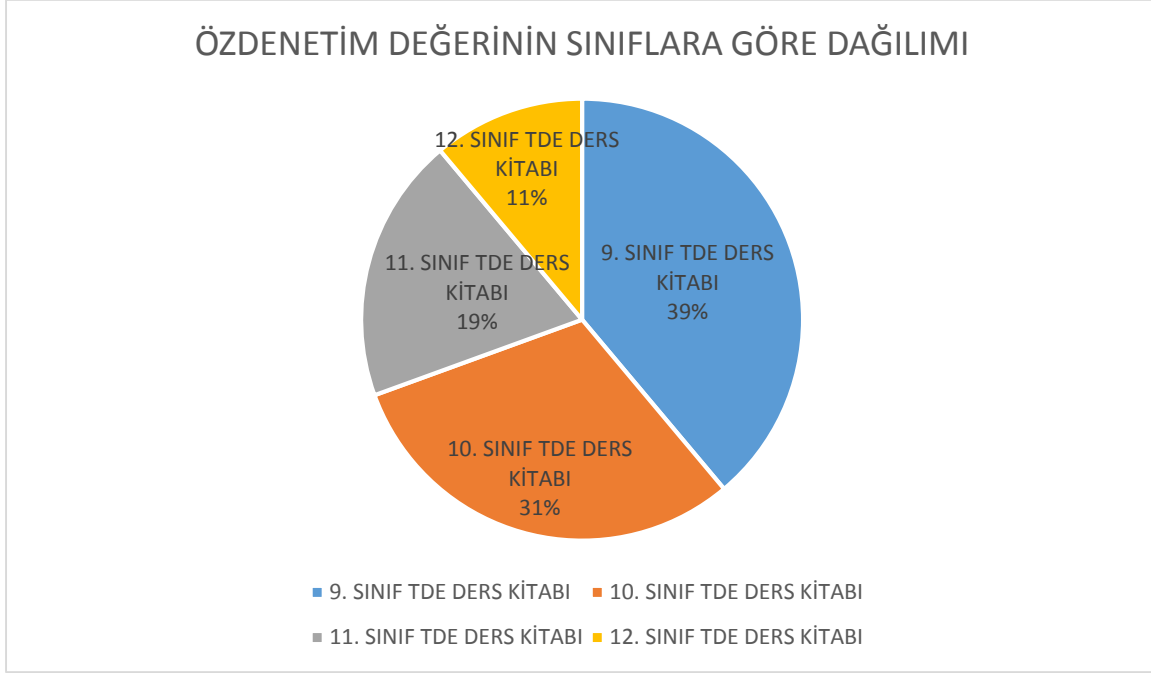
"Kendimize de, diyor dostum. Üstüne basa basa bir kez daha; Kendimize de. " (s. 58)

"Sus Kalbim, Sus Deniz" adlı küçürek hikâye metninde *"Ne diyorum ben; susturun o kalbi diyorum, susturun, hemen yapın bunu, yapın ve kalbinizi kendi avuçlarınıza alın. Başkalarından önce asıl siz ona hükmedin."* (s. 61) ifadeleri kişilere duygu ve davranışlarının farkına varmaları hususunda verilen nasihatler özdenetim değerini örneklendirmektedir.

"Sevgili Arsız Ölüm" adlı metinde şiir yazmanın yollarını, deneyerek bulan kahramanın davranışlarının ve kendinin farkında olması özdenetim değeri olarak tespit edilmiştir:

"Dimit onca yasakla da şiir yazamayınca bu defa kendini yarışa soktu. Bir zaman güneşle yarıştı. Güneş doğar doğmaz kâğıdı önüne koydu. Güneş batmadan şiir yazması için kendine emirler savurdu. Güneş dönüp battı. Dimit bir öfkeyle boş kâğıdı yırttı. Güneşe yenildi. Ayla yarışa kalktı. Ay, şiir olmadan soldu. Sonunda Dimit şiir yazmanın bir yolunu buldu." (s. 175)

İncelenen metinlerde özdenetim değerinin en fazla 9.sınıf ders kitaplarında yer aldığı tespit edilmiştir. “Yaprak Dökümü”, “Suç ve Ceza” adlı metinler özdenetim değerini içermesi bakımından oldukça zengindir. Özdenetim değeri en az 12.sınıf ders kitaplarında yer almıştır.

Şekil 4 Özdenetim değerinin dağılımı

4. 5. Sabır

Sabır "acı, yoksulluk, haksızlık vb. üzücü durumlar karşısında ses çıkarmadan onların geçmesini bekleme erdemi" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2005, s. 1671).

Kültürümüzde sabır ile ilgili pek çok atasözü bulunmaktadır: "Sabreden derviş, muradına ermiş.", "Sabrın sonu selamettir", "Az sabırda çok keramet vardır" atasözleri doğrudan sabır değerinin önemini ortaya koyarken "Öfkeyle kalkan, zararlar oturur", "Sakla samanı, gelir zamanı." gibi atasözlerinde dolaylı olarak ifade edilmektedir.

Sabır değeri toplumsal hayatın ihtiyaç duyduğu en önemli değerlerdendir. Günümüzde pek çok istenmeyen durumun yaşanmasında insanların sabırsız, aceleci tutum ve davranışları etken olmaktadır.

Sabır değeri incelenen metinlerde değerin ilişkili olduğu azimli olma ve tahammül etme tutum ve davranışları kapsamında tespit edilmiştir.

4. 5. 1. Ortaöğretim 9. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Sabır

"Zincir" adlı metinde uzun zaman sabredilen bir durumun varlığına işaret edilmiştir:

"Bir gün, zinciri kopuverince ne olacak? Acaba ne kıyametler kopacak?" (s. 42)

"Son Kuşlar" adlı metinde kuşların uzun zamandır gelmediği ifade edilerek sabır değerinin duyumsatıldığı varsayılmıştır:

"Seneler var ki kuşlar gelmiyor." (s. 52)

"Yaprak Dökümü" adlı metinde sabırla beklenen mutluluk günlerine kavuşulduğu ifade edilmiştir:

"Senelerden beri hasretini çektikleri asrî hayata nihayet kavuşmuşlardı." (s. 142)

Yine aynı metinde sabır değeri tahammül etme olarak örneklendirilmiştir:

"İhtiyar adam bazen kızıp köpürüyor, bu rezaletlere tahammül edemeyeceğini bağıra bağıra söylemeye başlıyordu." (s. 143)

Azimli olma "Suç ve Ceza" adlı metnin şu cümlesinde tespit edilmiştir:

"Ezici bir yoksulluğun içerisinde kıvranan Rodion Romanoviç Raskolnikov, Rusya'nın St. Petersburg şehrinde hukuk eğitimi almakta olan başarılı bir öğrencidir." (s. 161)

Sabır değeri aynı metinde "sabırsızlık" kelimesinin tezatı olarak yer aldığı için tespit edilmiştir:

"İçini yakıp kavuran bir sabırsızlıkla beklemişti herkesin çıkıp gitmesini; bir an önce işe girmek istiyordu." (s. 161)

4. 5. 2. Ortaöğretim 10. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Sabır

Dünyadaki en güzel nimetlerden biri, evlat sahibi olmaktır. İnsanların bu dünyaya bırakabilecekleri tek varlık, iyi yetiştirilmiş evlatlardır. Ne yazık ki isteyen herkes hemen evlat sahibi olamamaktadır. Böyle durumlarda insanlar sabırla çözüm yollarını deneyerek Allah'a dua etmektedir. Bu durumun anlatıldığı ve sabır değerinin verildiği şu ifadeler "Leyla vü Mecnun" adlı metinde tespit edilmiştir:

"İsfahan'da yaşayan bir hükümdarın ve keşiş hazinedarının çocuğu olmamaktadır." (s. 43)

"Zengin bir Arap emirinin defalarca evlenmesine rağmen çocuğu olmamaktadır. Allah'a yalvarıp yakarmalarının ardından bir erkek çocuğu olur. " (s. 56)

"Leyla vü Mecnun" metninde sabır ile ilgili şu cümle de tespit edilmiştir:

"Diğer taraftan Leyla da aşk ateşiyle yanıp tutuşmaktadır. O da sabah yeliyle, mumla, ayla dertleşmektedir." (s. 56)

"Notre Dame'ın Kamburu" adlı metinde sabır değeri tahammül etme kapsamında aşağıdaki cümlelerde geçmektedir:

"Önce kendine hâkim oluyordu. Ama işkencenin kamçısıyla bilenmiş sabrı yavaş yavaş yumuşayarak bu sinek ısırıklarına teslim oldu. " (s. 177)

"Aniden yeni bir umutla zincirlerini üzerinde durduğu direği yerinden oynatacak kadar zorladı ve o zamana kadar ısrarla koruduğu sessizliğini bozup, insan çılgılığında çok havlamayı andıran ve yuhalamaları bastıran boğuk ve öfkeli bir sesle haykırdı: Su!" (s. 177)

"Bu arada kambur su içmeyi unutmuştu. Sabırsızca dudağını büken Çingene kızı matarayı gülümseyerek Quasimodo'nun çıkık dişli ağzına dayadı. " (s. 178)

"Belli ki Quasimodo burada Esmeralda'nın ölü bedenine sarılmış ve ölümü beklemiştir." (s. 179)

Azimli olmayı örneklendiren şu cümleler sabır değeri olarak alınmıştır:

"Bütün bu güç yaşam koşulları içinde okulunu bitirir. " (s. 190)

"Dönemin sanat anlayışından farklı, kendine özgü olan bu eseri tamamladığında büyük bir ün kazanacağını ve hayatta hak ettiği yeri alacağını hayal etmektedir. " (s. 190)

"Ahmet Cemil; mavi bir gecede gökyüzüne bakarken, eserini bitirip edebiyat çevrelerinde tanınacağı günlerin hayalini kurar. " (s. 192)

4. 5. 3. Ortaöğretim 11. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Sabır

Toplu taşıma araçları her gün binlerce kişi tarafından kullanılan araçlar olduğundan bazı zamanlarda taşıma kapasitesinin çok üzerinde yolcu almaktadır. Bu durumda otobüs içindeki yolcular varacakları durağa kadar otobüs içindeki sıkışıklığa tahammül etmektedir. Böyle bir durumun hikâyenin içinde şu şekilde anlatıldığı tespit edilmiştir:

"Zaten dizleri üzerine çömelerek ancak sığılabilen yolcular hem; "olmaz, buraya nasıl sığar!" diye söyleniyorlar, hem de her setre pantollunun emrine itaate alışık bir tavırla birbirlerini iterek yer açıyorlardı." (s. 36)

"Huzur" adlı metinde sabır değeri doğrudan verilmektedir:

"Buna mukabil türbe mimarisizdi ve içinde dört asır hayata yattığı yerden tesir etmiş bir ölü vardı. Duvarlarına, parmaklıklarına eller sürülüyor, dualar ediliyordu. Hastaları iyileştiriyor, ümidi olmayanlara ümit kapıları açıyor, dünyaları yıkılmış olanlara ölümün ötesinde ışıklar gösteriyor, sabır, feragat, tahammül öğretiyordu." (s. 166)

"Yaşlı Adam ve Deniz" adlı metinde balıkçının azimli olması metnin içinde sabır değerini ifade eden pek çok cümlelerin tespit edilmesine olanak sağlamıştır:

"Yaşlı balıkçı, seksen beşinci gün şafak sökmeden denize yeniden açılır. Büyük bir balık yakalamaya karardır." (s. 185)

"Balığın da fazla ömrü kalmadı, biraz daha dişimi sıkmalıyım. Böyle şeyleri aklımdan bile geçirmemeliyim." (s. 185)

"Fakat bunca didinmeden sonra onu ele geçirmek zevkli olacak. Ona öyle ihtiyacım var ki." (s. 186)

"Kendini topla, sakın ol be ihtiyar" diye söylendi. " (s. 186)

"Belki bu kez altederim. Çekin ellerim, asılın! Direnin ayaklarım! Benim için dayan başım! Benim için dişinizi sıkıverin. Şimdiye dek beni yarı yolda komadınız. Bakın bu sefer bitireceğim işini." (s. 187)

"Ne diye dayanamayacakmışım be!" diye kendi kendine çıkıştı. "Daha çok dayanırsın." (s.187)

"Aklın yine karıştı bak" diye düşündü. "Kafanı salim tutmalısın. Kafan salim olsun ki insan gibi dişini sıkmasını bilesin. Ya da balık gibi..." (s. 187)

"Anlamıyorum ki" diye düşünüyordu ihtiyar balıkçı. "Her seferinde bir yolunu buluyor. Anlamıyorum. Ama ne olursa olsun bir daha deneyeceğim. " (s. 188)

"Yaşlı adam, "Bir daha denerim!" diye haykırdı. " (s. 188)

"Ben işe girişmeden kaçtı bu sefer. Ne çıkar, bir daha gelecek nasıl olsa. " (s. 188)

"Bütün acılarına karşın dişini sıkarak; gücünden, direncinden, onurundan geri kalan ne varsa bir araya getirerek balığın inadına karşı hazırlandı. " (s. 188)

4. 5. 4. Ortaöğretim 12. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Sabır

Azimli olma ve tahammül etme beceri ve davranışlarını kapsayan sabır değeri "Demiryolu Hikâyecileri" adlı metinde şu örnekte görülmektedir:

"Kara perdelerini sıkı sıkı örttüğümüz pencerelerimizin gerisinde, mavi kâğıtlara sardığımız lambaların donuk ışığında, satılıp satılmayacağı belirsiz kısa hikâyelerimizi yazmaya çalışıyorduk. " (s. 43)

"Üç İstanbul" adlı metinde yer alan *"...kendini her gün biraz daha talihsiz buluyor, her ne pahasına olursa olsun saadet bekliyordu. " (s. 151)* ifadesi sabır değerini duyumsatmaktadır.

"Aylak Adam" adlı metinde C. karakteri sabırla mutluluğu aramaktadır. Bu metinde şu cümleler azimli olma ve tahammül etme kapsamında tespit edilmiştir:

"C. , hayatını bağlayabileceği ve kendisini mutlu edecek bir şeylerin peşindedir sürekli. " (s. 166)

"—Senin aradığın kadın dünyada yok, dedi.

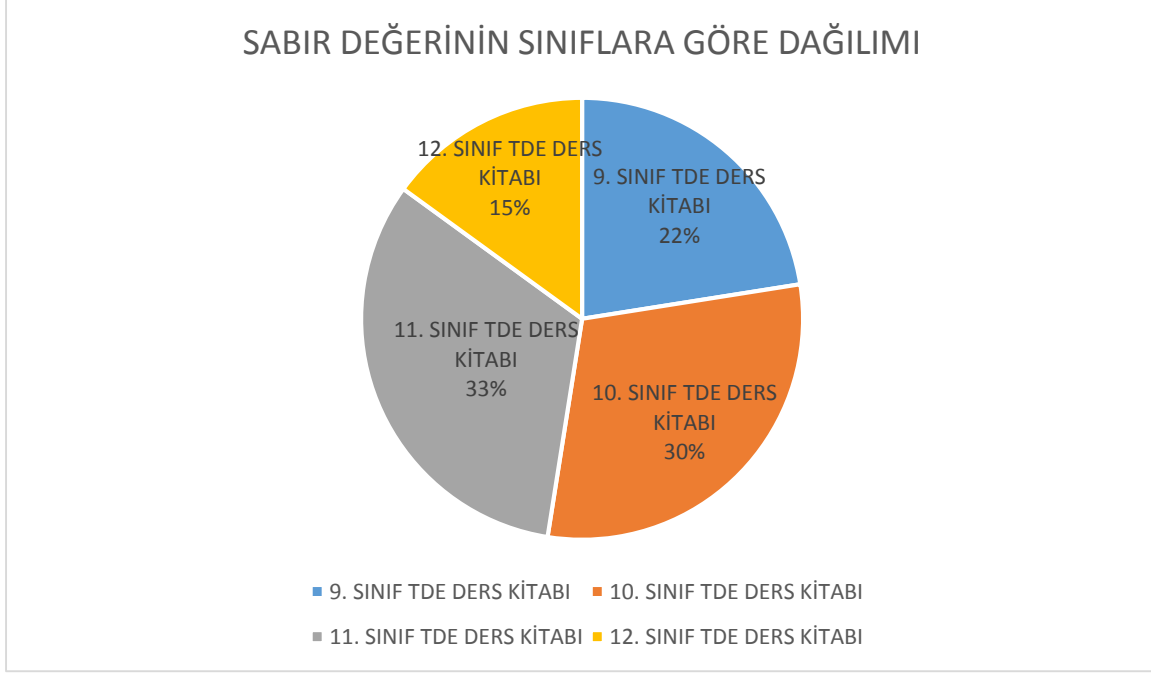
—Var! O olmasaydı ben olmazdım. Bu şehirde yaşıyor. Bir gün bulacam onu.

—Bulamazsın. Öyle kadın olmaz. " (s. 167)

"Vız gelirsiniz bana. Alay edin bakalım. Hepinize inat, bigün bulacam onu. " (s. 169)

"Sevgili Arsız Ölüm" adlı metinde *"Dirmiş yine de günlerce bıkmadan usanmadan tulumbanın başına indi, kulağına eğildi, avaz avaz bağırdı, elini tulumbanın ağzına soktu, kolunu bükmeye çalıştı. " (s. 174)* şeklinde geçen cümlede "bıkmadan usanmadan" denildiğinden sabır değerinin yer aldığı tespit edilmiştir.

Sabır değerinin en çok 11.sınıf metinlerinde yer aldığı tespit edilmiştir. "Yaşlı Adam ve Deniz" adlı metin sabır değerini duyumsatan nitelikli bir metin olarak ön plana çıkmaktadır.

Şekil 5 Sabır değerinin dağılımı.

4. 6. Saygı

Saygı, "değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu" olarak tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük, 2005, s. 1714).

Kirschenbaum'a (1995, s. 21) göre, saygı aracılığıyla birey diğerlerinin de kendisi gibi haklara sahip olduğunu anlar ve diğer bireylere, dürüst, kibar ve düşünceli davranır. (aktaran Akbaş, 2004, s. 73) Saygı, yaşamın tümü için gerekli bir alışkanlıktır. İyi işleyen bir ekosisteme tüm yaşam bağlı olduğundan dolayı, hayvanlara ve doğal çevreye saygı da gereklidir (Lickona, 1992, s. 43 aktaran Akbaş, 2004, s. 73). Saygı değeri; aileye saygı, topluma saygı, doğaya saygı, mülkiyete saygı, insana saygı gibi çeşitlendirilebilecek evrensel bir değerdir.

4. 6. 1. Ortaöğretim 9. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Saygı

"Memurun Ölümü" adlı metinde başkalarına kendine davranılmasını istediği şekilde davranan Çerviakov saygı değerini örneklendiren şu davranışları yapmaktadır:

"Kibar bir insan olduğu için, birilerini rahatsız edip etmediğini anlamak amacıyla çevresine bakındı. " (s. 59)

"Ertesi sabah Çerviakov güzelce tıraş oldu, yeni üniformasını giydi. " (s. 59)

"Aksırırken üstünüzü berbat ettiğim için özür dilemeye gelmiştim. Sizinle alay etmek benim ne haddime? Bizler de alay etmeye kalkarsak, efendime söyleyeyim, artık insanlar arasında saygı mı kalır?" (s. 60)

Türk aile yapısında ailede anne ve babaya saygı önem arz etmektedir. Babaya karşı saygısızlık yapıldığını ifade eden "Yaprak Dökümü" adlı metindeki şu cümle ile saygı değerinin dolaylı olarak anlatıldığı tespit edilmiştir:

"Karısı Hayriye Hanım ile kızları Necla ve Leyla, eve para getirmeyen babalarına karşı saygısız davranmaktadır. " (s. 142)

Türk toplumunun önemli değerlerinden biri de misafirperverliktir. Bu değer içinde misafire duyulan saygı değeri yer almaktadır. "Yaprak Dökümü" adlı metinde misafire karşı duyulan saygı şu ifadelerle yer almıştır:

"Davet akşamları taşlıktaki su küpü, sofadaki yemek masası ve daha başka hırdavat eşya mutfağa taşınıyor, yukarıdan kilimler, iskemleler, süslü yastıklar indirilerek bir kabul salonu dekoru kuruluyordu. " (s. 142)

Saygı duyulan kişilere itibar edildiğini söyleyen "Çakırsaraylı Hoca'ya büyük bir itibar gösterdi. "Her şeyde emir senin, ağa sensin, "dedi. " (s. 156) cümlesinde saygı değeri tespit edilmiştir.

"Küçük Ağa" adlı metinde aşağıdaki ifadelerde saygı değeri doğrudan ifade edilmiştir:

"Doktor gerçekten de Küçük Ağa'ya dikmişti gözlerini. Ama bu bakışlarda sevgi, saygı, hattâ hayranlık vardı. " (s. 156)

"Eli öpülür bu adamın, " diye mırıldandı" (s. 157)

"Salih'in sır saklayışını yalnız güzel bulmakla kalmıyor, saygı ile düşünüyordu..."(s. 157)

4. 6. 2. Ortaöğretim 10. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Saygı

Deli Dumrul Allah'a olan saygısını şu şekilde dile getirmektedir:

"Yücelerden yücesin

Kimse bilmez nicesin

Güzel Tanrı"(s. 40)

"Kerem ile Aslı" metninde Kerem'in "*Davete icabet lazımdır.* " (s. 43) diyerek gül bahçesine gitmesi kendine davranılmasını istediği şekilde davranmasından dolayı saygı değeri olarak alınmıştır.

"Felâtun Bey ile Râkım Efendi" adlı metinde alçakgönüllü ve kibar olması özellikleri ön plana çıkartılmış olan Râkım ile ilgili cümlede saygı değeri tespit edilmiştir:

"Râkım'ın kibarlığını bozmaması ve kendine güveni Mister Ziklas ve kızlarının hoşuna gider." (s. 183)

"Ateşten Gömlek" adlı metinde diğer insanların kişiliklerine değer verme kapsamında davet edilen yere gitme örneği saygı değeri olarak tespit edilmiştir:

"Haşmet Bey: Mister Cook, İngiltere'nin bizi muhakeme etmesi için kurulmuş bir mahkemede olduğumu zannetmiyorum. Sadece suitefehhümleri izaleye uğraşıyoruz. Bizimle görüşmek istediğinizi Salime Hanım söyledi; buraya geldik, dedi. " (s. 200)

Yine aynı metinde Ayşe'ye vatanseverliğinden dolayı duyulan saygının yer aldığı cümleler bulunmaktadır:

"Odaya dönünce genç askerleri Ayşe'nin sandalyesi etrafında diz çökmüş buldum. " (s. 201)

"Ayşe, artık İstanbullu gençlerin saygı duyduğu ve kurtuluş sembolü olmuş biridir." (s. 201)

4. 6. 3. Ortaöğretim 11. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Saygı

"Huzur" adlı romanda Mümtaz'ın, İhsan'a kendine yaptığı iyiliklerden dolayı saygı duyduğunu ifade ettiği şu cümlede dolaylı olarak saygı değerinin olduğu belirlenmiştir.

"— Bende İhsan'ın tesiri büyüktür. Asıl hocam odur. Onun sayesinde o kadar az yoruldum ki... İhsan'ın en güzel tarafı, insan için yolları kısaltmayı bilmesidir. " (s. 165)

Tarihe ve sanat eserlerine duyulan saygı kapsamında şu cümlelerde saygı değeri tespit edilmiştir:

"Ona öyle geldi ki, Sünbül Sinan hâlâ bu çınarın altında oturmaktadır. Bu kurumuş ağacın muhafazasına gösterilen itina, bu ölüm bahçesine, büyük sanat eserlerine has bir derinlik veriyordu." (s. 166)

"Buna mukabil türbe mimarisizdi ve içinde dört asır hayata yattığı yerden tesir etmiş bir ölü vardı. Duvarlarına, parmaklıklarına eller sürülüyor, dualar ediliyordu. Hastaları iyileştiriyor, ümidi olmayanlara ümit kapıları açıyor, dünyaları yıkılmış olanlara ölümün ötesinde ışıklar gösteriyor, sabır, feragat, tahammül öğretiyordu." (s. 166)

Vazifeye saygı "Murtaza" adlı metinde saygı değeri olarak *"... Neden? Çünkü büyüktür bir vazife bir namuzdan."* (s. 175)cümlesinde tespit edilmiştir.

4. 6. 4. Ortaöğretim 12. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Saygı

Kendine davranılmasını istediği şekilde davranma kapsamında saygı değeri "Parasız Yatılı" adlı hikâye metninde şu cümlede tespit edilmiştir:

"Anne, saygılı sordu:

—Geciktik mi acaba? Çocukların çoğu gelmiş." (s. 55)

Milli birlik ve beraberliği güçlendiren unsurlardan olan milli bayramlarda nasıl olunması gerektiği anlatılan şu cümle saygı değeri olarak alınmıştır:

"Yürüyüşte 23 Nisan, 29 Ekim herkes çiçek gibi olmalı, düzenli, bakımlı." (s. 53)

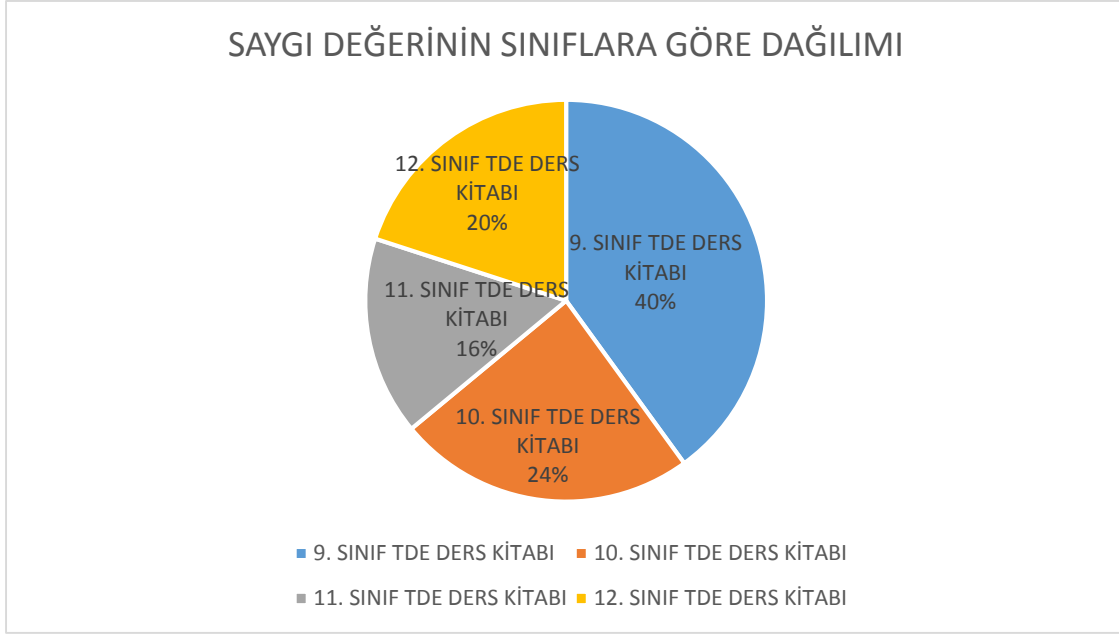
"Demiryolu Hikâyecileri" adlı metinde istasyon şefinin birçok sorumluluğu olduğunun anlatıldığı, *"Ona da hak veriyorduk bir bakıma: Makasçılık yapıyordu, telgraflara bakıyordu, bütün işaretleri düzenliyordu; trenlere bilet satmak, kapıları açmak, kapamak..."* (s. 42) cümlesinde dolaylı olarak bu kişiye duyulan saygının yer aldığı düşünülmüştür.

Yine aynı hikâyede *"Hikâyeciliğe ilk ben başladığım için daktilo yazarken ilk sırayı bana veriyorlardı."* (s. 42) cümlesinde kişiye saygı değeri tespit edilmiştir.

"Bülbülü Öldürmek" adlı metinde Atticus'un mahkemeye olan saygısını yitirdiğini anlatan aşağıdaki cümlede dolaylı olarak saygı değeri tespit edilmiştir:

"Sesinde resmiyetten ve soğukluktan eser kalmamıştı, sanki postanenin köşesindeki insanlarla konuşur gibi konuşuyordu jüriyle" (s. 189)

İncelenen metinlerde saygı değerinin en fazla 9.sınıf ders kitabında, en az ise 11.sınıf ders kitabında yer aldığı tespit edilmiştir.

Şekil 6 Saygı değerinin dağılımı

4. 7. Sevgi

Sevgi, "insanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu" olarak tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük, 2005, s. 1742).

"Sevgi, insanları birbirine yaklaştıran ve kaynaştıran, içsel olarak bağlayan doğal, ruhsal bir eğilimdir. Kişiyi öteki insanlardan ayıran duvarları yıkan, öteki insanlarla birleştiren etkin bir güçtür. Sevgi, kişinin bütünlüğünü, bireyselliğini yitirmeden diğer insanlar ve varlıklarla birleşmesidir" (Hökelekli, 2013, s. 83).

Sevgi değeri dostluk, saygı, yardımseverlik, misafirperverlik, hoşgörü gibi pek çok değer ile ilişki içindedir. Sevme ve sevilme insanoğlunun en çok ihtiyaç duyduğu ihtiyaçtır. Aile sevgisi, doğa sevgisi, hayvan sevgisi sevginin kaynağının değişebildiğini göstermektedir. İnsanoğlu sevgi duyduğu olaylara, olgulara ve varlıklara kıymet vermektedir. Bundan dolayı sevgi saygı değerini de barındıran evrensel bir değerdir. Sevgi değeri insanları kaynaştıran ve bir arada tutan bir değer olduğu için okulda, iş ortamında, evde kısaca hayatın her alanında önem arz eden bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır.

İncelenen metinlerde aile sevgisi, arkadaş sevgisi, aşk, tarihi ve sanatsal yapılara duyulan sevgi, tabiata sevgisi, hayvan sevgisi gibi pek çok sevgi değerine ait cümle tespit edilmiştir.

4. 7. 1. Ortaöğretim 9. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Sevgi

"Zincir" adlı metinde kahramanın hoşuna giden bir durumdan bahsettiği *"Onun içindir ki, pencereden sokağa kendimize bakmayı, göğe dalıp kalmaya tercih ederim. Bu basit teleskopun önüne geçip insanlarla hayvanları tetkik en hoşlandığım eğlencelerin başında gelir."* (s. 41) cümlesinde insanın yapmaktan keyif duyduğu işleri sevdiği bundan dolayı da dolaylı olarak cümlenin sevgi değerini kapsadığı düşünülmüştür.

"Son Kuşlar" adlı metinde yaz mevsimine duyulan sevgi şu cümlede anlatılmıştır:

"Gitmekle gitmemek arasında sallanır bir halde, elinde bir pasaport, çıkınında üç beş altın, bekleyen bu güzel yüzlü göçmen tazeyi benden başka bu Ada'da seven hemen hiç kimse yoktur, diyebilirim." (s. 51)

Yine aynı metinde kuşlara olan sevginin şu sözcüklerle anlatıldığı görülmektedir:

"Nerede yakalarsam orada kucaklarım onu. Kimi bir çamın gölgesinde durgun ve güneşsizdir. Kimi bir çalılığın kenarındaki çimenlikte bütün eski ihtişamıyla daha yeni başlamıştır." (s. 51)

Komşuluk ilişkilerinde sevgi değeri olması gereken temel değerlerdendir. "Son Kuşlar" adlı metinde kuşları etleri için öldüren kişiden bahsedilirken ifade edilen şu cümlede sevgi değeri tespit edilmiştir:

"Hani sessiz, zenginliğini bile belli etmez, mütevazı adamdı da... Konu komşusu da severdi hani." (s. 52)

Sonbahar mevsimine duyulan sevgi şu ifadelerle anlatılmaktadır:

"Hâlbuki sonbahar kocayemişleri, beyaz esmer bulutları, yakmayan güneşi, durgun maviliği, bol yeşiliyle kuşlarla beraber olunca insana, sulh, şiir, şair, edebiyat, resim, musiki, mesut insanlarla dolu anlaşılmış, (...), açsız, hırssız bir dünya düşündürüyor." (s. 53)

Doğa sevgisi ve doğanın korunmasına yönelik "Son Kuşlar" adlı metinde aşağıdaki cümlelerde sevgi değeri bulunmaktadır:

"Günün birinde yol kenarlarında toprak anamızın koyu yeşil saçlarını göremeyeceksiniz. Bizim için değil ama, çocuklar, sizin için kötü olacak. Biz kuşları ve yeşillikleri çok gördük. Sizin için kötü olacak." (s. 53)

"Geçen gün yol kenarındaki yeşilliklere basmaya kıyamayarak yola çıkmıştım." (s. 53)

"Yaprak Dökümü" adlı metinde aşağıdaki cümleler sevgi değeri kapsamında tespit edilmiştir:

Şevket'in Ferhunde'yi sevdiğini anlayan Ali Rıza Bey evliliklerine izin vermektedir:

Ali Rıza Bey, Şevket'in Ferhunde'yi çok sevdiğini anlayınca evlenmelerine izin verir. (s. 142)

Aile sevgisi kapsamında kardeşi ve babasının istasyona gelmesini kabul eden Fikret'in bu davranışı sevgi değeri olarak tespit edilmiştir: *"Gideceği gün yalnız babasıyla Ayşe'nin Haydarpaşa İstasyonu'na kadar beraber gelmelerine razı oldu."* (s. 146)

Fikret komşusu Neyyir Hanım'ın tanıştırdığı kişiyle evlenmiştir ve evden ayrılırken annesine sarılmak istememesinin annesine duyduğu sevgiyi yitirmesinden kaynaklandığını düşündürten şu cümle dolaylı olarak sevgi değerini kapsamaktadır.

"Evden çıkarken kardeşlerine veda etmedi, ağlayarak boynuna sarılmak isteyen annesini sinirli bir hareketle göğsünden itti..." (s. 146)

"Küçük Ağa" adlı metinde sevgi değerinin bulunduğu şu cümleler tespit edilmiştir:

"Doktor gerçekten de Küçük Ağa'ya dikmişti gözlerini. Ama bu bakışlarda sevgi, saygı, hattâ hayranlık vardı." (s. 156)

"Küçük Ağa... Küçük Ağa, daima Küçük Ağa... Herkes Küçük Ağa diyordu son zamanlarda. Tabii ben de Küçük Ağa deyip duruyorum ve herkes gibi ben de Küçük Ağa'yı merak ediyordum. Gördüm işte... Ve çok sevdim... Herkesten çok daha büyük olacak benim sevincim." (s. 156)

"Suç ve Ceza" adlı metinde *"Hem mahkûmlar hem de onların eşleri tarafından sevilen ve herkesin küçük Sonya diye hitap ettiği Sonya, hapisten çıkana kadar Raskolnikov'u bekleyecektir."* (s. 162) cümlesi sevgi değerini duyumsatmaktadır.

4. 7. 2. Ortaöğretim 10. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Sevgi

"Duha Koca Oğlu Deli Dumrul" hikâyesinde güzel iyi bir yiğit hastalanarak ölmüştür. *"Kimi oğul diye, kimi kardeş diye ağladı. O yiğit üzerine dehşetli kara feryat koptu."* (s.36) cümlesinde çok sevilen bir insanın ölümünün diğer insanlar için çok acı bir durum olduğu anlatılarak dolaylı bir şekilde sevgi hissettirilmiştir.

Yine aynı metinde Deli Dumrul Allah'a olan sevgisini şu şekilde dile getirmiştir: *"Nice cahiller seni gökte arar, yerde ister, Sen bizzat mü'minlerin gönlündesin"* (s. 38)

Deli Dumrul babasından canını istemek için gittiğinde babasının ona söylediği şu sözler sevgi değerini hissettirmektedir:

"Babası der:

"Oğul oğul ay oğul

Canımın parçası oğul

Doğduğunda dokuz erkek deve kestiğim aslan oğul" (s. 38)

Helallisinin canını istemek için giden Deli Dumral'a kadın, sevgisini şu sözlerle dile getirmiştir:

"Ne diyorsun, ne söylüyorsun?

Göz açıp da gördüğüm

Gönül verip sevdiğim

Koç yiğidim şah yiğidim" (s. 39)

Anne ve babasının Deli Dumrul'a vermek istemedikleri canı sevdiği kadın seve seve vermektedir:

"Arş şahit olsun sekizinci kat gök şahit olsun

Yer şahit olsun gök şahit olsun

Kadir Tanrı şahit olsun

Benim canım senin canına kurban olsun." (s. 40)

"Kerem ile Aslı" metninde sevdiğine yakın olmak için her şeyi göze alan Kerem'in sevgisini dolaylı olarak şu cümlede bulmaktayız:

"Aslı'ya daha yakın olmak için bütün dişlerini söktürür." (s. 43)

"Kerem ile Aslı" metninde sevgi değerinin dolaylı anlatıldığı diğer bir cümle şöyledir:

"Şu seher yeli ile sevdiğime bir selam göndereyim." (s. 45)

"Rehine" adlı metinde doğa sevgisi kapsamında tespit edilen ifade şöyledir:

"Ne işitiyorsun? Bu güzel sesi çıkaran acaba bu dere mi? Durarak dinledi. Yanındaki taşlıktan neşeli bir kaynak fışkırıyordu. Sevincinden sarhoş olan yolcu eğildi ve yanan vücudunu serinletti." (s. 50)

Hız. Muhammed herkesin sevgi duyduğu yuce bir peygamberdir. Metinde verdiği muijdeli haber onu seven, saygı duyan ve ona guvenen insanları mutlu etmiştir. *"Peygamber Efendimiz'in o sabah, Hayber'in alınacağını haber veren muijdesi herkesi mutlu etmiştir."* (s. 51)

"Hayber Kalesi Cengi" adlı metinde Hız. Muhammed'e duyulan sevgi şu ifadelerde tespit edilmiştir:

"Büyü ve sihirbazlığın Müslümanlıkta yeri yoktur. Peygamber'imiz sihirle değil, inanç gücü ile hareket eden Tanrı'nın en sevgili kuludur." (s. 51)

Leyla ile Mecnun'un birbirlerine âşık olduğunun anlatıldığı şu ifadeler sevgi değerinin geçtiği yerler olarak alınmıştır.

"Emir, çocuğa Kays adını verir ve onu on yaşımda okula yazdırılır. Orada Leyla'yla tanışır, birlikte okuyup yazarlar ve birbirlerine âşık olurlar." (s. 56)

"Mecnun'un gözü Leyla'dan başka bir şey görmez ve yine çöllere döner." (s. 56)

"Leyla vü Mecnun" metninde evlat sevgisi şu ifade de tespit dilmiştir:

"Mecnun'un babası, oğlunun durumu karşısında duyduğu acılara dayanamaz ve ölür." (s.57)

Kedilerini kendisinden daha çok seven adamın eşinin sevgisizliğini ifade ettiği ifadelerde karşıt bir durumdan sevgi değeri tespit edilmiştir:

"Minderin üzerine çıkıp da hıçkıra hıçkıra ağlamaya başlayınca, haremi kemal-i itina ve nezaketle oda kapısını açarak "O kadar haykırarak ağlama. Kedilerimi mi korkutacaksın!" dedi." (s. 63)

Aile sevgisi "Suç ve Ceza" adlı metinde şu satırlarda anlatılmıştır:

"Geçmişiyile olan tek bağı, boynunda taşıdığı yeşil incik boncuklarla süslü küçük muskadır. Bu muskanın içinde minik bir bebek patığı vardır. Annesini bir gün bu muskanın içindekilerle bulabileceğini kendisini büyüten kadın, ölmeden önce ona söylemiştir." (s.177)

"Suç ve Ceza" adlı metinde Quasimodo'nun Esmerelda'ya duyduğu sevgi şu cümlelerde tespit edilmiştir:

"Bunun üzerine, zavallı sağır ona sitem ve tasvir edilemez bir hüzmle dolu bir bakış yöneltti." (s. 178)

“Cezası biten Quasimodo, serbest bırakılıp kiliseye döner ama Esmeralda onda çok derin bir etki bırakır.” (s. 179)

“Esmeralda kilisede kaldığı dönemlerde Quasimodo onu daha çok sever ama asla onu incitecek bir davranışta bulunmaz.” (s. 179)

“Belli ki Quasimodo burada Esmeralda’nın ölü bedenine sarılmış ve ölümü beklemiştir.” (s. 179)

"Felâton Bey ile Râkım Efendi" adlı metinde aşk ve sevgi değerinin yer aldığı cümleler şunlardır:

“Râkım’a karşı derin bir sevgi duyan Can ise bu sevginin imkânsızlığı ile hastalanır.” (s. 184)

“Mister Ziklas’ın yüklü bir miras ile birlikte kızını Râkım’a verme teklifine karşın Canan’ı seven Râkım bunu reddeder.” (s. 184)

“Koca Râkım, kızı hayatta görünce sevincinden çıldıracağı geldi.” (s. 185)

“Ziklas, o tokgözlü, mert, sadık Râkım’dan bu sözleri işitince, oğlanı bir kat daha sevip, yüreğine sokacağı geldi.” (s. 186)

“Canan’ın can evinde bir ciğerparenin canlanıp oynamakta bulunduğunu haber verdi ki, bu haber Râkım’ı her şeyden ziyade memnun eyledi.” (s. 186)

Ahmet Cemil’in Lamia’ya duyduğu sevgi ona yaşam enerjisi vermektedir. Bunu şu şekilde anlatmaktadır:

“Kimseye anlatamadığı, kendisine bile tam anlamıyla itiraf edemediği duygularla Lamia’ya bağlı olan Ahmet Cemil, hayatının her anında, yaptığı her işte bu hayalle yaşamakta ve bu hayalden güç almaktadır.” (s. 192)

"Ateşten Gömlek" adlı metinde Salime Hanım geldiği bir ortamda sevdiği insanı ön plana çıkarmaktadır: *“Cemal’i en çok sevdiği için en çok iltifat ona oldu.” (s. 198)*

4. 7. 3. Ortaöğretim 11. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Sevgi

"Oğlumuz" adlı metinde anne ve babanın büyüdükçe kendilerinden uzaklaşan oğulları hakkındaki korkuları ve kaygıları anlatılmaktadır. Metinde yer alan aşağıdaki cümlelerde evlat sevgisi kapsamında sevgi değeri tespit edilmiştir:

"Ona bakamıyordum; fakat onunla doluydum. Tıpkı, çok eskiden bir defa daha olduğu gibi. O zaman daha küçüktü, tifoya tutulmuştu, ateşi vardı sayıklıyordu. O, şimdi bunu hatırlamaz ki..." (s. 49)

"Ona, ıslıl ıslıl, kâinat gibi manalı bir kelime bulmak istiyordum. Sonunda Ömer dedik. Bu da ona yakışmıştı. Onu, tarihe girmiş bütün Ömer'lerin ikbaline lâayık görüyordum." (s. 49)

"Sen bizden ayrılıverdin. Sevgimiz arttıkça sen biraz daha fazla rahatsız oluyordun. Ben bunu anlıyordum. Sen bunda biraz da hürriyetine tecavüz buluyordun. Fakat annen..." (s. 50)

"Kadıncağız böyle birine kapılıvereceksin diye tir tir titriyor." (s. 50)

Doğa Sevgisi "Odalardan Biri" adlı metindeki şu ifadelerde tespit edilmiştir:

"Pencereden içeriye dolmuş denizin, yıldızların içinde uyuyacağım." (s. 60)

İnsan sevgisi, aşk kapsamında "Yaban" adlı metinde sevgi değeri görölmüştür:

"Köylülerden umudunu kesen Ahmet Celâl, komşu köyde halasıyla yaşayan Emine adında bir kızı sever..." (s. 160)

"Huzur" adlı metinde sevgi değeriine ilişkin bulunan cümleler şunlardır:

"Macide; Mümtaz'a her zaman bir anne gibi şefkatli davranan, iyi bir kadındır." (s. 165)

"Nuran'la Mümtaz kısa süre içinde birbirlerini severler. Birlikte sık sık İstanbul'un çeşitli yerlerini gezerler." (s. 165)

"Nuran'ı iskelede beklemek, gecikince gözü saatte kalmak, kahramanımız için ayrı hazlar oluyordu." (s. 165)

Türk toplumunun tarihi, kültürel ve sosyal dokusuna ait değerielerin tartışıldığı "Huzur" adlı metinde Anne ve babasını kaybeden Mümtaz'ın kendisine destek olan İhsan'ı için düşünceleri sevgi değeriini hissettirmiştir:

"Bende İhsan'ın tesiri büyüktür. Asıl hocam odur. Onun sayesinde o kadar az yoruldum ki... İhsan'ın en güzel tarafı, insan için yolları kısaltmayı bilmesidir." (s. 165)

"Ben ağabeyim diyorum, İhsan babam sayılır." (s. 165)

Küçük bir çocuğun çok sevdiği yaşlı adama gösterdiği vefa sevginin gücünü göstermesi bakımından dikkat çekmektedir:

"Santiago (Santiyago), küçük kayığıyla yalnız başına avlanan, Kübalı, yaşlı bir balıkçıdır. Seksen dört gündür talihsizlik yaşamakta, denizden her gün eli boş dönmektedir. Bundan dolayı yaşlı adamın yanında ona yardımcı olan çocuğu, ailesi alıp başka bir kayığa vermiştir. Buna rağmen balıkçılığı yaşlı adamdan öğrenen ve onu çok seven çocuk, her gün yaşlı adamı ziyaret etmekte ve onun ihtiyaçlarını karşılamaktadır. " (s. 185)

4. 7. 4. Ortaöğretim 12. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Sevgi

Anadolu'daki köy, kasaba, şehir insanının günlük hayatındaki beklenti ve hayal kırıklıklarının bir tren istasyonunda anlatıldığı "Bir Saatlik Telaki" adlı metinde yalnızlık duygusunun anlatıldığı şu cümlelerde dolaylı olarak sevgi değeri hissedilmektedir:

"Karşı gelen birini kucaklamadım. Beni hiç yolcu etmediler, ama anlarım. Üç kişi olmalı fazla değil. Biri annem, öbürleri ortadan. Ellerini öpmeliyim, alnımdan öpmeliler. Bu arada bir tuzlu damla süzülmeli yanaklarımdan, çenemde durmalı, yahut burnumun ucunda durmalı, düşmemeli. Ama işte dedim ya, benim hiç karşılayanım olmadı." (s. 38)

"Bir kişi olsaydı, karım olurdu. Elinde buruşuk bir mendil, bir tek karanfil, aceleci ürkek beklerdi. Uzaktan görmesine bayılırım. Koşup gelmezdi, gösterişten hoşlanmazdı. Gözleriyle kucaklardı beni, kimse duymazdı. Omuzundan tutardım, çenesinden öperdim. Evimize doğru giderdik. Yağmur belki yağırdı, belki yağmazdı. Yolda hiç konuşmazdık, bundan eminim. Yanımda, yapyakınımda giderdi, bir de elimi tutardı usulcana." (s. 38)

"Bana öyle geliyor ki, istasyonda kucaklaşan insanlar daha bir yakın oluyor birbirine. El öpmeler, ağlamalar, nadiren sahte oluyor. İnsanlar birbirine yaklaşıp, birbirinden uzaklaşıyorlar. Birbirini anlamak orada mümkün, son söz orada söyleniyor. Boğazda düğümlenen şeyler tren kalksa da ardından bağırlıyor, yahut gözlere dolup usul usul boşalıyor. Yolcu artık gidiyor, bir daha görmemek doluyor insanın içine." (s. 39)

Sevgi değeri doğrudan da tespit edilmiştir:

"Her şeye derin bir bağlılık, hayret ve sevgi ile bakarım." (s. 39)

Doğa sevgisi kapsamında , "Tellere takılmış bir uçurtma kuyruğu o zaman gözüme ilişir. Güneşe, ağaçlara, insanlara bir daha, bir daha bakarım." (s. 39)cümlesi tespit edilmiştir.

Bireyin iç dünyasının karmaşıklığının anlatıldığı "Demiryolu Hikâyecileri" adlı metinde sevgi değeri tespit edilmiştir:

"Bu zayıf ve hastalıklı genç yahudiye çok seviyordum. " (s. 42)

"Karanfilsiz" adlı metinde aile sevgisi kapsamında ele alınan: *"Önüne getirilen her kasa tahtasını boyardı. Çiçekler, böcekler, dantela kıvrımlarla çektiği çerçeveye bir karanfil de kendinden katardı. Dedesinin işiydi. Sonra, babasının da işiydi. Dalları boyarken, göl kıyılarına sazları atarken, dedesi gecenin ortasında, ak donuyla çıkar gelir; denir ki hâlâ sağ, başının ucuna dikilirdi. "* (s. 47) ifadeleri ailenin bireyin hayatındaki değerini anlatmaktadır.

"Parasız Yatılı" adlı metinde yer alan, *"Her dediğini yaparım anne, sen üzülme. Zaten öğleleri okulda yemek yiyorum. Aklın bende kalmayın. "* (s. 53) ifadeleri anne sevgisini ortaya koymaktadır.

Doğa sevgisi kapsamında doğanın tahribatının anlatıldığı cümlelerde karşıt durum olan sevginin varlığı hissedilmiştir:

"Yanmış ormandan geçtim. Kapkara, kömürleşmiş ağaçlar. Yanmış otlar. Çalılar. Isırganlar. Tüm börtü böcek yanmış. Kaplumbağalar. Tosbağalar. Kertenkeleler. Yılanlar yanmış. Kelebekler bile. (s. 58)

"Seçkin Göz" adlı küçürek hikâyede *"İnsan birini sevince her şeyi yapar. "* (s. 59) ifadesi sevgi değerinin gücünü göstermektedir.

İstanbul'un üç ayrı döneminin anlatıldığı "Üç İstanbul" adlı hikâyede sevgi değeri şu cümlelerde tespit edilmiştir:

"Ders verdiği Süheylâ, Adnan'a âşık olmuştur. Adnan ise Belkıs'a âşıktır. Adnan, Süheylâ ile Belkıs arasında kalmıştır. " (s. 150)

"Peygamberlerin köşelerinden sesler duyacağı kadar sessiz olan bu konağı düşündükçe rahat nefes alıyordu. " (s. 151)

"Adnan ise hâlâ Belkıs'a âşıktır. " (s. 152)

Sanat sevgisi kapsamında *"Bir piyanosu olsun isterdi her şeyden önce. Bir piyanosu olsa, yıllardır içine is gibi sinen can sıkıntısından sıyrılıp çıkacağını sanırdı. Beethoven'a hayrandı. Daha doğrusu, Beethoven'ın gururuna hayrandı. Türkçe'de Beethoven üzerine ne kadar kitap, yazı yayımlanmışsa hemen hemen hepsini satın almış, yer yutar gibi okumuştur."* (s. 159) ifadeleri tespit edilmiştir.

Yalnızlık, bunalım ve yabancılaşma temalarının işlendiği "Aylak Adam" adlı metinde C. sürekli geriye dönüşler yaşayarak babası, teyzesi ve annesi ile ilgili hatırlamalarıyla iç dünyasını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda aşağıdaki cümlelerde sevgi değeri tespit edilmiştir.

"Annesi, C. küçükken ölmüş, onun yerine teyzesi Zehra geçmiştir. Bu nedenle hayatına giren kadınlarda hep teyzesinden bir iz arar. Aşırı bir tutkuyla bağlıdır ona. " (s. 166)

"Ben, toplumdaki değerlerin ikiyüzlülüğünü, sahteliğini, gülünçlüğüne görelî beri, gülünç olmayan tek tutamağı arıyorum: Gerçek sevgiyi! Bir kadın. Birbirimize yeteceğimiz, benimle birlik düşünen, duyan, seven bir kadın!" (s. 167)

Öğretmenler insanların hayatlarında önemli yeri olan özel insanlardır. Ailemizden sonra hayata dair pek çok bilgi, görgü ve değeri onlar sayesinde öğrenme ve tanıma fırsatı bulmaktayız. Bu bağlamda Dirmî'in öğretmenine duyduğu sevgi aşağıdaki cümlede geçmektedir:

"Öğretmenini çok seven Dirmî, uzun zaman onun dönmesini bekler. " (s. 174)

Sevgi özlem duygusunun ortaya çıkmasını sağlamaktadır: *"Elmas gelini çok özledim, tulumba. "*

"O da seni özlemiş, Dirmî kız." (s. 174)

Dirmî'in şiire olan tutkusu sanat sevgisi kapsamında tespit edilmiştir:

"Geniş hayal gücü, duyarlı ve duygusal kişiliğiyle yaşlılarından farklı bir çocuk olan Dirmî; okulda başarılı bir öğrencidir ve şiirle ilgilenmektedir. Şiir yazmak, yaşama şiirsel bir gözle bakmak Dirmî için çok önemlidir. " (s. 175)

Doğa sevgisinin ve sanat sevgisinin varlığı, *"Sokaklara, denize, gökyüzüne, yaşama tutkuyla bağlı olan Dirmî; kendisini bu tutkuyu ifade edebilecek tek araç olarak gördüğü şiire verir. "* (s. 176) cümlesinde tespit edilmiştir.

"Selvi Boylum Al Yazmalım" adlı metinde, İlyas adlı kamyon şoförünün Aysel adlı köylü kızı ile birbirlerini sevmeleri, çeşitli nedenlerden dolayı ayrılmaları ve yollarının tekrar kesişmesi anlatılmaktadır. Sevgi değerini tespit ettiğimiz ilk cümle şu şekildedir:

"İlyas geçen yıllara rağmen selvi boylu al yazmalısını unutamaz. Oğlu Samet gözünde tüter." (s. 182)

Baytemir sahip çıktığı Aysel'in oğlunu kendi çocuğu gibi sevmektedir: "*Hem susuyor, hem çocuğu öpüyor, hem de uzun bıyıklarıyla çenesinin altından gıdıklıyordu. Baytemir'in sesinde ve tutumunda hiçbir yapmacıklık sezilmiyordu.*" (s. 183)

İlyas'ın evlat sevgisi şu ifadelerde tespit edilmiştir:

"*Samet yanıma sokuldu. Elini okşadım. Bana benziyordu, iyice benziyordu hem de. Elleri benimkiler gibiydiler. Benim gibi de gülüyordu.*" (s. 184)

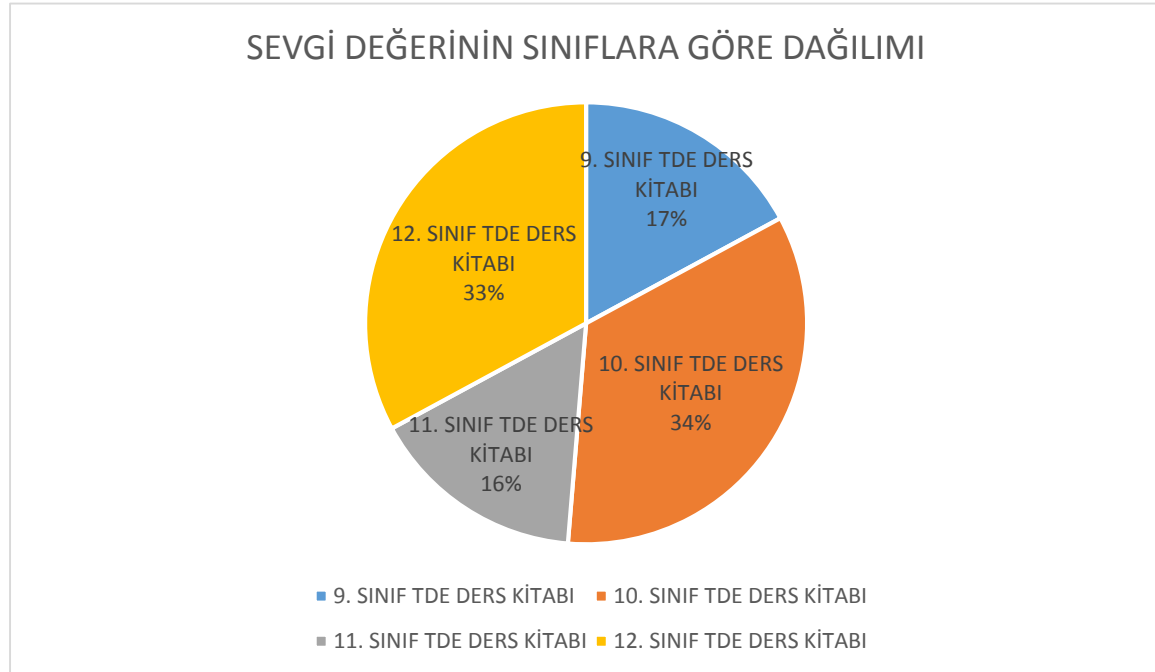
"Selvi Boylum Al Yazmalım" adlı metinde çocuk ile İlyas arasında geçen aşağıdaki diyalogda sevgi değeri görülmektedir:

"*Kamyona binmeyi çok seviyor musun?*"

"*Çok, çok seviyorum. Şosede elimi kaldırıyorum, kimse durup beni bindirmiyor.*" (s. 184)

Çocuk sevgisi kapsamında: "Bülbülü Öldürmek" adlı metinde "*Atticus; çocuklarla oyun oynar, onlara kitap okur, onlara kibar ve tarafsız davranır.*" (s. 188) cümlesi sevgi değerini göstermektedir.

Sevgi değerinin en fazla 10.sınıf ders kitabında, en az ise 11.sınıf ders kitabında yer aldığı tespit edilmiştir. Önemli evrensel değerlerden biri olan sevgi değerinin tüm sınıf düzeylerinde eşit dağılım göstermemesi dikkat çekmektedir.

Şekil 7 Sevgi değerinin dağılımı.

4. 8. Sorumluluk

Sorumluluk, bir kişinin üstüne aldığı, yapmak zorunda olduğu ya da yaptığı bir iş için gerektiğinde hesap verme durumu olarak tanımlanmaktadır (Püsküllüoğlu, 2003). Sorumluluk kendine, ailesine, vatanına karşı sorumluluk beceri ve davranışlarını kapsamaktadır. Herkesin üzerine düşeni yapması, sorumlulukların farkında olunduğunun göstergesidir. Sorumluluk sahibi bireylerin yetişmesi aynı zamanda özdenetim değeri olan bireylerin yetişmesi anlamına gelmektedir.

4. 8. 1. Ortaöğretim 9. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Sorumluluk

Vatan sorumluluğu kapsamında sorumluluk değeri "Teğmen Lare'nin Evlenmesi" adlı metinde aşağıdaki cümlelerde tespit edilmiştir:

"Cesur, zeki ve fikri icad sahibi olduğu kadar ihtiyatlı da olan bu delikanlıya yüz kişilik bir kuvvet teslim edilmiş ve o da, bu kuvvetle, çekilme hareketi yaparken, birçok defalar orduyu kurtarmış olan bir keşif kolu teşkil etmişti." (s. 47)

"Ben sizi iki saat sonra takip edeceğim. Yolu iyice tetkik ediniz. Bir düşman tümeni ile karşılaşmanızdan korkarım". (s. 47)

"Bu akşam, bu taraflara on iki Prusyalı asker geldi. Üç bekçiyi kurşuna dizdiler ve bahçevanı da astılar. Ben, küçüğün başına bir şey gelmesinden korktum." (s. 48)

Yanlış yapılan davranışlar sonrasında özür dileme davranışı sorumluluk olarak düşünülmüştür: *"Generalin kulağına eğilerek, "Bağışlayın beyefendi," diye fısıldadı. "İstemeyerek oldu. Üzerinize aksırdım."* (s. 59)

"Yaprak Dökümü" adlı metinde Ali Rıza Bey'in çalışmaması Şevket'e aile ve ailenin geçimi kapsamında sorumluluklar yüklemektedir. Metinde sorumluluk değerini, *"Artık evin bütün yükü Şevket'in omuzlarındadır."* (s. 142) cümlesinde görmekteyiz.

Sorumluluklarının bilincinde olan Şevket ailenin geçimi için türlü sıkıntıları üstlenmiştir:

"Bu öldürücü eğlence gecelerinden sonra çok kere yatmadan çantasını alarak sokağa çıkıyor, akşamlara kadar kim bilir nerelerde ne şekilde didişip uğraşıyor, ortalık karardıktan sonra yorgunluktan bitmiş bir halde eve dönüyordu." (s. 144)

"Şevket ölesiye çalışmak bahasına da olsa bu korkunç masrafı karşılayacak kadar para kazanıyor muydu? Yoksa çocukcağz borca mı batıyordu?" (s. 144)

"Küçük Ağa" adlı metinde vatana karşı sorumluluk kapsamında *"Küçük Ağa aklını ve bilgisini kullanarak kısa zamanda büyük bir birlik oluşturur."* (s. 155) cümlesinde sorumluluk değeri hissedilmektedir.

Küçük Ağa, ailesine karşı da büyük sorumluluklar hissettiğini ifade etmektedir:

Küçük Ağa, Akşehir’de bıraktığı karısı Emine ve doğacak çocuğu için endişelenmektedir. (s.155)

"Suç ve Ceza" adlı metinde kendi sorumluluklarının bilincinde olan Raskolnikov, *"geçimini sağlamak için özel ders vermeyi düşünmektedir."* (s. 161) ifadesi sorumluluk değeri olarak alınmıştır.

4. 8. 2. Ortaöğretim 10. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Sorumluluk

"Kerem ile Aslı" adlı metinde Hasene Hanım, Bey’e, *"Ben o adamı tecrübe ettim, Hak âşığıdır, gel bu kızı ona verelim eğer vermezsek bunun ah ü zarı bizi harap eder."* (s. 45) diyerek sorumluluk hissettiğini ifade etmektedir.

"Rehine" adlı metinde arkadaşına karşı sorumluluğunu yerine getirmek için kahramanın yoğun çaba gösterdiğini görmekteyiz:

"Ah, Tanrım! Bu kükreyen suları sakinleştir! Zaman geçiyor. Güneş tam tepemize geliyor. Biraz daha ufka yaklaşır ise, arkadaşımı kurtarmak için çok geç kalacağım. " (s. 49)

"Yetişememek ihtimali Damon’a kanat verdi ve korku kendisini kamçıladı. " (s. 50)

"Hayber Kalesi Cengi" adlı metinde Hz. Muhammed’in görev sorumluluğu ile hareket ettiğini dolayısıyla sorumluluk değerinin olduğunu tespit etmekteyiz:

"Peygamber’imiz, Ukap adındaki atına binerek ordusuna hareket emrini verir."(s. 51)

Hz. Muhammed Hayber Kalesi’nin alınmasında Hz. Ali’ye de sorumluluk yüklemektedir:

"Ya Ali! Hayber’in alınması seninle gerçekleşecektir. Haydi, göreyim seni!" dedi. (s. 52)

"Evet! Çok doğru bildin. Ben, Muhammed’in askeriyim ve Muhammed’in emriyle kalenizi ele geçirmeye geliyorum!" (s. 52)

Çocuklar, ailenin sorumluluğundadır. Mecnun’un babası bu sorumluluk bilinci ile hareket etmektedir:

"Babası oğlu için çok üzülür. Mecnun'u çölde bir köşede bulur, ona öğütler verir. " (s. 56)

"Yüksek Ökçeler" adlı metinde evin hanımı yardımcılara sorumluluklar vermiştir fakat onlar sorumluluklarını yerine getirmemektedir. *"Baktı olmayacak! Yine yüksek ökçeli iskarpinlerini giydi. Hizmetçilerinin hırsızlıklarını, uğursuzluklarını, namussuzluklarını göremez oldu."* (s. 69)cümlesinde dolaylı olarak sorumluluk değerinin olduğunu tespit etmekteyiz.

"Suç ve Ceza "adlı metinde Frollo Quasimodo'nun sorumluluğunu üstlenmektedir:

"O günden sonra Quasimodo'yu Başrahip Glaude Frollo büyütür." (s. 176)

"Notre Dame Kilisesi'nde yaşayan Quasimodo'nun görevi kilise çanlarını çalmaktır." (s.176) cümlesi sorumluluk bildiren bir ifadedir.

Ahmet Cemil'in kendine karşı olan sorumluluğunu yerine getirmeye çalışması sorumluluk değeri bağlamında tespit edilmiştir:

"Mülkiye Mektebinde okurken babasını kaybeder ve genç yaşta çalışma hayatına atılmaya mecbur kalır. " (s. 190)

"Çok yakın arkadaşı Hüseyin Nazmi'nin tavsiyesi ile gazetelerde çeviriler yaparak ve özel ders vererek ailesini geçindirir. " (s. 190)

Ahmet Cemil, ailesine karşı olan sorumluluğu da yerine getirmeye çalışmaktadır:

"Dersi olduğu akşamlar sofrada matem andıran bir sükût ile yemek yedikten sonra küçük kırmızı bakır mangalla ısınan bu yuvacıkta annesini, kardeşini yalnız bırakarak, hatta geç kalmak korkusuyla mangalın kenarına sürülen parlak sarı cezveden hissesini almayarak bu gece seferleri için aldığı muşamba paltosunu giyer, kalbinde bu eve, şu muhtasar aile ocağına bir hasret hissiyle sokağa çıkardı." (s. 190-191)

Ahmet Cemil'in kardeşinin hayatında da kendini sorumlu hissettiğini , *"Bir süre sonra kız kardeşi İkbâl, kocasından gördüğü kötü muamele sonunda bebeğini kaybeder ve hastalanarak ölür. Bu olay, kardeşinin mutsuz evliliğinden kendisini sorumlu tutan Ahmet Cemil için büyük bir yıkım olur."* (s. 192) tespit etmekteyiz.

4. 8. 3. Ortaöğretim 11. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Sorumluluk

"Kamyon" adlı metinde sorumluluk bilinciyle ailesine yardımcı olmaya çalışan gencin babasına söylediği şu sözler sorumluluk değerini hissettirmektedir:

"Baba, ben gidip şehirlerde çalışayım. Bak, köyün yarısı gitti, İzmir'de çok iş varmış. Fabrikalarda adamına göre yarım lira yevmiye bile veriyorlarmış. Kışın burada kalıp yük olacağıma, gidip ekmeğimi ararım, harman zamanında gene gelir, tarlada çalışırım..." (s. 36)

"Pazarlık" adlı metinde *"Anahtar bendedir. Onlar sonra kapıda kalırlar"* (s. 45) sorumluluk değerini örneklendirmektedir.

"Bunu sen de seziyor, arada sırada, hatta sık sık kardeşlerini nasıl okutacağından, bizim için neler tasavvur ettiğinden bahsediyorsun." (s. 50)

"Huzur" adlı metinde anne ve babasız yalnız kalan Mümtaz'ın sorumluluğunu İhsan'ın aldığını görmekteyiz:

"Geçen yıllar içinde İhsan, Mümtaz'ın eğitimiyle yakından ilgilenir; onu yetiştirir." (s. 165)

Aynı metinde Suat karakterinin sorumluluk duygusu taşımaması ifade edilmiştir. Dolaylı olarak sorumluluk değeri olduğu varsayılmıştır.

"Bu arada Mümtaz'la öteden beri çatışan, hayata hep kötümser yaklaşan, sorumluluk duygusu taşımayan bir kişilik olan Suat, yıllardır sevdiği Nuran'a bir aşk mektubu yazar." (s. 167)

"Murtaza" adlı metinde görev sorumluluğu kapsamında sorumluluk değeri şu cümleden çıkarılmaktadır:

"Hırsızlara, haksız kazanç sağlayanlara, mahalleyi rahatsız edenlere göz açtırmaz." (s.170)

Murtaza sertçe, "Yaparım vazifemi, " dedi. (s. 170)

Yine "Murtaza" metninde ustaların sorumluluğunun sıralandığı *"Bir usta demek, bir amir demek. Lazım göstermek terbiye, olmak numune vatandaş etrafına. Nedeer? Çünkü ameleler alacaklar ders ustalarından. Öğrenecekler nedir terbiye, hem da zaptı rapt. Olursa bir usta laubali, bilmez ise nedir vazife bir sırasında disiplin, gelmez amelelerin akılları başlarına."* (s. 170) ifadeleri tespit edilmiştir.

"Tutunamayanlar" adlı metinde Turgut'un arkadaşına karşı sorumluluğunu yerine getirmek için bir an önce annesine baş sağlığı dilemek istemesi sorumluluk değeri kapsamında alınmıştır:

"Selim'in annesine gidip başsağlığı dilemeliyim. Cenaze kalkalı neredeyse on gün olacak; hiç uğramadım. Gücenir sonra." (s. 179)

4. 8. 4. Ortaöğretim 12. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Sorumluluk

"Demiryolu Hikâyecileri" adlı metinde istasyon şefinin görev ve sorumlulukları sıralanmaktadır:

"Ona da hak veriyorduk bir bakıma: Makasçılık yapıyordu, telgraflara bakıyordu, bütün işaretleri düzenliyordu; trenlere bilet satmak, kapıları açmak, kapamak..." (s. 42)

"Parasız Yatılı" adlı metinde vatana karşı sorumluluk kapsamında şu ifadelerin yer aldığı belirlenmiştir:

"Yürüyüşte 23 Nisan, 29 Ekim herkes çiçek gibi olmalı, düzenli, bakımlı." (s. 53)

"Her Türk çocuğunun görevidir temiz olmak." (s. 53)

"Yangın" adlı küçürek hikâye metninde doğaya karşı olan sorumluluğun yeni nesillere aktarılması gerektiği geçmektedir:

"Onlara ormanı nasıl korumamız gerektiğini öğretmemiz gerekecek" diyorum. (s. 58)

"Bereketli Topraklar Üzerinde" adlı metinde hasta olan arkadaşlarına sorumluluklarının hatırlatıldığı şu ifadeler sorumluluk değeri kapsamında ele alınmıştır:

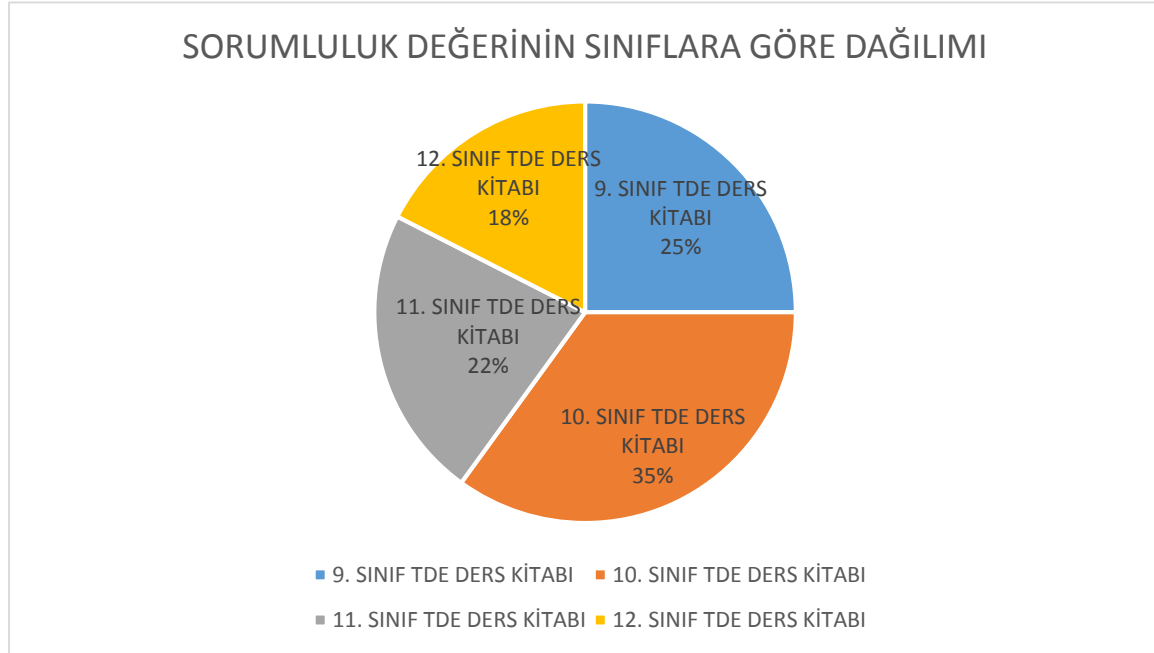
"Şu hasta, hemşeriniz ne olacak ya?"(s. 158)

"Niyeymiş. Niyesi var mı? Hasta hemşeri bekâr damında konulup gidilir mi? Günah be!" (s. 159)

"Bülbülü Öldürmek" adlı metinde, Atticus adaletin yerini bulması için mahkemedekilere görevleri kapsamındaki sorumluluklarını şu ifadelerde hatırlatmaktadır:

"Sizlerin size sunulan kanıtları öfkeye kapılmadan değerlendireceğinize, bir karara varacağınıza ve davalıyı ailesinin yanına göndereceğinize güveniyorum. Yüce Tanrı adına görevinizi yapın." (s. 191)

Sorumluluk değerinin en fazla 10.sınıf ders kitabında, en az ise 12.sınıf ders kitabında yer aldığı tespit edilmiştir.

Şekil 8 Sorumluluk değerinin dağılımı

4. 9. Vatanseverlik

Türkçe sözlük (2005, s. 2082)'te "vatansever olma durumu" olarak ifade edilmiştir. Vatanseverlik kapsamında çalışan olma, dayanışma, kurallara ve kanunlara uyma, tarihsel ve doğal mirasa duyarlı olma, toplumu önemseme tutum ve davranışları tespit edilmiştir.

Vatan toplumdaki her birey için en önemli unsurdur. Vatan birey için kutsaldır. Türklerin tarih boyunca önem verdikleri en önemli milli değerdir. Toplumda birlik ve beraberlik duygusunun gelişmesi için yeni nesillere aktarılması geren değerlerden biridir.

4. 9. 1. Ortaöğretim 9. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Vatanseverlik

"Zincir" adlı metinde "*Yabancı memleketlerde bir kasabaya sokulup uzun müddet yaşamaktaki azabın ne olduğunu bilir misiniz?* " (s. 41) cümlesi vatanını sevme olarak ele alınmış ve vatanseverlik değeri olarak nitelendirilmiştir.

"Teğmen Lare'nin Evlenmesi" adlı metinde çalışkan olma ve dayanışma kapsamında vatanseverlik değeri tespit edilmiştir:

"...artık, düşmanın bütün hilelerini bozarak, tahminlerini yanıltarak, askerleri şaşırtarak ve öncülerini öldürmek suretiyle, sanki her tarafta bulunuyormuş gibi taktik kullanan teğmen Lare'nin gayret ve çabukluğu sayesinde, olduğu yerde tutunabiliyordu." (s. 47)

"Teğmenim, dedi, yürüyüşünüze mâni olmayalım. Fransa her şeyden önce gelir. Bizi bırakınız." (s. 48)

Kurtuluş Savaşı'nın bir döneminin anlatıldığı "Küçük Ağa" adlı hikâye metninde vatanseverlik ile ilgili aşağıdaki cümleler tespit edilmiştir:

"Salih, Arabistan çöllerinde sağ kolunu kaybetmiş, yüzünün sağ tarafına ağır yaralar almış bir askerdir." (s. 154)

"Fakat İstanbullu Hoca bu yolu tutmamış, nefisini değil vatanını düşünmüştü." (s. 157)

"Ve Doktor, Taşhan'ın önünden geçerken, düşünüyordu ki, bugün, Ankara denen bu ölü şehire ayrı hattâ destanî bir hava veren binlerce insanın, politikacısı dahil, askeri dahil, ne idiği ve ne istedikleri bilinmeyenleri dahil, kaç tanesi İstanbullu Hoca'nın Küçük Ağa olmak için göze aldığı tehlikeleri, feragati ve didişmeyi göze almıştı veya alabilirdi?" (s. 157)

"Küçük Ağa, çok sevdiği Emine'nin öldüğü günün sonunda Ankara'ya hareket eder. Orada Mehmet Akif ve Hasan Basri Bey ile tanışır. Millî Mücadele için çalışmaya devam eder." (s. 157)

4. 9. 2. Ortaöğretim 10. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Vatanseverlik

"Hayber Kalesi Cengi" adlı metinde çalışkan olma ve dayanışma kapsamında , *"Hazreti Ali bunun üzerine tek başına gittiği Hayber Kalesi komutanına İslam'a çağrı yapar ancak olumsuz yanıt alınca savaşımaya başlar."* (s. 52) cümlesi vatanseverlik değeri ile ilişkilendirilmiştir.

"Ateşten Gömlek", Kurtuluş Savaşı'nın anlatıldığı romanlardandır. Metinde, Cemal, İhsan, Ayşe gibi vatanseverlerin çetelerle giriştikleri mücadeleler anlatılmaktadır. Bu bağlamda bu metinde vatanseverlik değerinin aşağıdaki cümlelerde yer aldığı tespit edilmiştir:

"Romanın kahramanlarından biri Peyami'dir. Peyami, iki bacağını da cepheye kaybetmiş; kafasında bir kurşunla yaşam mücadelesi vermektedir." (s. 198)

"Ayşe ise mücadeleye ve İzmir'e kendini adanmış biridir". (s. 198)

"Onları biz öldürmedik; İttihatçılar öldürdü. Mister Cook, biz harp istemedik. İngiliz dostluğunu elde etmek için her fedakârlığa razıyız." (s. 199)

"İngiliz kanıyla Türk kanı bir mi, Madam?

–Mikroskop altında İngiliz kanını görmedim. Rengi bizimki kadar kırmızı mı yoksa mavi mi, bilmiyorum. Fakat Türk kanı ateş gibi sıcak ve kırmızıdır." (s. 200)

"Siz bizden af talep ediniz. Dün mütareke yaptınız, dün silâhlarımızı bize bıraktırdınız. Bu gün memleketimize hırsızları, katilleri gönderiyorsunuz ve katilleri, hırsızları, tarihî bir şerefi olan büyük donanmanız himaye etti. Yeşil İzmir'i kan ve alev içinde bıraktınız. Bakınız sokaklarına, üniformalı hırsızlar, katiller silahsız ahaliyi kurşunla, dipçikle öldürüyor. Her evden koltuğunda bir bohça, bir Yunan neferi çıkıyor." (s. 200)

"Her azamız kopuncaya kadar İzmir yolunda kılıcımızı kınına koymayacağız." (s. 201)

"Her azam kopuncaya kadar Ayşe! Sen duymadın, bilmedin, yeşil gözlerinde yaş kurudu. Bana merhametle baktın. Hâlâ bilmiyorsun. Bak iki bacağım koptu, fakat dövüşmek için iki kolum daha var. Aç gözlerini Ayşe, alındaki kırmızı yarayı kaldır. Yanında yatan şehitten, etrafındaki ölenlerden ben aşağı değilim. Ben de, ben de senin için, İzmir için her azam kopuncaya kadar vuruşacağım." (s. 201)

"Ayşe, artık İstanbullu gençlerin saygı duyduğu ve kurtuluş sembolü olmuş biridir." (s. 201)

"Romanda Kezban adlı küçük bir köylü kızı da yer alır. Savaşmak istemektedir ve İhsan'a gizliden gizliye âşıktır." (s. 201)

"Bu arada Mehmet Çavuş, saf değiştirmiştir. İhsan ve Peyami'yi bazı köylüleri de kandırarak pusuya düşürür ve İhsan yakalanır. Kezban bunu askerlere haber verir ve onlar da İhsan'ı kurtarırlar. Mehmet Çavuş idam edilir." (s. 201)

"Ayşe'nin ise İzmir'e kim girerse onunla evleneceğini söylediğini belirtir. Çünkü Ayşe için önemli olan millî mücadeledir, aşk ikinci plandadır. Ayşe de hastabakıcı göreviyle ordudaki yerini almıştır. Yunan'la girilen bu mücadele sırasında Ayşe ve İhsan cephede vurulur ve ölürlür." (s. 202)

4. 9. 3. Ortaöğretim 11. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Vatanseverlik

"Yaban" adlı roman metninde Ahmet Celal için söylenen *"Bir paşanın oğlu olan Ahmet Celâl, I. Dünya Savaşı'nda sağ kolunu kaybeder."* (s. 157)cümlesinde vatanseverlik değeri olduğu tespit edilmiştir.

"Yaban" metninde Gazi Mustafa Kemal'den ve silah arkadaşlarından bahsedilen aşağıdaki cümle vatanseverlik değerini ifade etmektedir:

"Olmaktadır, dedim. İşitmediniz mi? Mustafa Kemal isminde bir büyük adam, bir büyük kumandan, İstanbul'dan çıktı, Anadolu'ya geçti. Erzurum'da, Sivas'ta, milleti başına topladı. "Hükümet, devlet görevini yapmıyor. Biz kendi kendimizi koruyacağız. Düşmana karşı koyacağız, " dedi. Şimdi, onun adamları taraf Yunanlılarla, Fransızlarla döğüşüyor. Hepsi öyle kahraman kişiler ki..." (s. 160)

"Yaban" adlı metinde geçen *"Onlara düşmanın gittikçe kendilerine de yaklaştığını, kendilerinin de büyük bir felaketle karşı karşıya olduğunu söyler. Anadolu'da düşmana karşı vatani kurtarmak için Mustafa Kemal'in önderliğinde başlatılan Millî Mücadele'den söz eder."* (s. 160)ifadesi vatanseverlik değeri olarak alınmıştır.

"Murtaza" adlı metinde kahraman vatansever bir insan olarak anlatılmaktadır:

"Yunanistan'dan mübadeleyle Çukurova'ya gelmiş bir muhacirdir. Kolağası Hasan dayısı gibi asker olup savaşarak şehit olmak en büyük isteğidir. Çok istemesine rağmen askerlikle ilgili bir meslek bulamaz." (s. 170)

"Murtaza" adlı metinde vatan topraklarının korunması hususunda geçen şu ifadelerde vatanseverlik değeri tespit edilmiştir:

"...Demedim hiçbir zaman, vazife bir sırasında evladım, ciğerparem. Neden? Çünkü var idi bir dayım Hasan Bey, kolağası, dolaşır idi damarlarında halis kan, Türk kanı. Döktü bu kanı Balkan Harbi'nde kutsal vatan topraklarına, demedi, ne bana vatandan. İsterim bütün vatandaşlarım olsun Kolağası Hasan Bey gibi. Sakınmasınlar gözlerini budaktan, hem da akıtsınlar kanlarını kutsal vatan toprakları için." (s. 171)

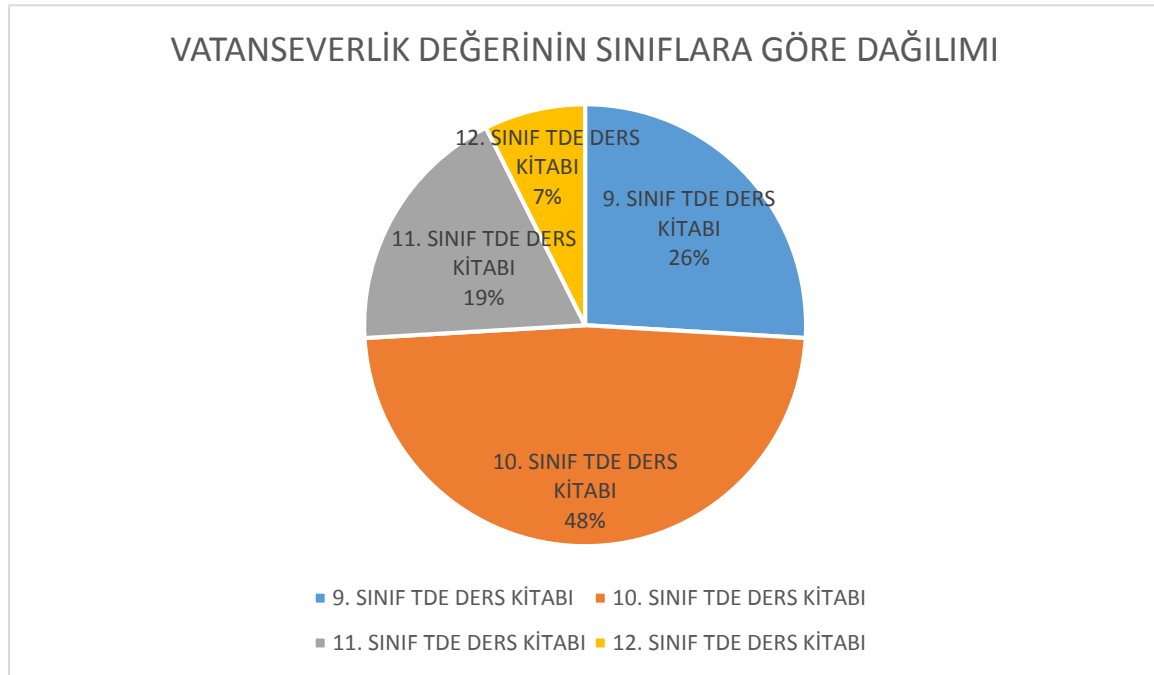
4. 9. 4. Ortaöğretim 12. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Vatanseverlik

"Parasız Yatılı" adlı metinde 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'nda her Türk vatandaşının nasıl olması gerektiği söylenerek vatan sevgisinin, dayanışmanın dolayısıyla vatanseverliğin ön plan çıkarıldığını düşünmekteyiz.

"Yürüyüşte 23 Nisan, 29 Ekim herkes çiçek gibi olmalı, düzenli, bakımlı." (s. 53)

Vatanını ve toplumu önemseme kapsamında "Üç İstanbul" adlı eserde *"Darüşşafakayı ve Mekteb-i Hukuku başarıyla bitiren Adnan, bir gazetede edebiyat üzerine yazılar yazmakta ve "Yıkılan Vatan" adında bir roman üzerinde çalışmaktadır."* (s. 150)cümlesi vatanseverlik olarak çağrışım yapmaktadır.

Vatanseverlik değerinin en fazla 10.sınıf ders kitabında, en az ise 12.sınıf ders kitabında yer aldığı tespit edilmiştir.

Şekil 9 Vatanseverlik değerinin dağılımı.

4. 10. Yardımseverlik

Yardımseverlik değeri iyilik yapmak olarak ifade edilmektedir. İyilik, yaşadığımız hayata anlam veren ve değer katan bir davranıştır.

Toplumun huzur ve refahını sağlamak için önemle üzerinde durulması gereken değerlerden biri yardımseverliktir. Bir insana yardımcı olabilmek düşüncesi kişiye kendini iyi

hissettirmektedir. Yardımseverlik değeri kapsamında cömert olma, fedakâr olma, işbirliği yapma, merhametli olma, misafirperver olma tutum ve davranışlarını örneklendiren durumlar tespit edilmiştir.

4. 10. 1. Ortaöğretim 9. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Yardımseverlik

"Teğmen Lare'nin Evlenmesi" adlı metinde işbirliği yapma kapsamında aşağıdaki ifadelerin yardımseverlik değeri olarak ele alınmıştır:

"— Nereye gidiyorsunuz?

— *Blainville'e.*

— *Niçin?*

— *Çünkü, orada bir Fransız ordusu varmış.*

— *Yolu biliyor musunuz?*

— *Mükemmel surette.*

— *Pekâlâ, bizi takibediniz."* (s. 48)

Yine aynı metinde Teğmen askerlere, "*Soğuktan ölmek üzere olan bir kadın var, dedi. Bu kadını soğuktan muhafaza için kim kaputunu verebilecek?*"(s. 48) demesi üzerine askerler kaputlarını çıkarmıştır. Bu davranışları askerlerin merhametli olduklarını bu anlamda da yardımseverlik değerinin metinde olduğu çıkarımına varmamıza sebep olmuştur.

Ardından teğmenin "*Haydi bakalım, kim taşımak ister?* " (s. 48) ifadesi de aynı şekilde yardımseverlik değeri kapsamında örnek olarak alınmıştır.

"*Aziz teğmenim, dedi, siz, kızımın hayatını kurtardınız, size teşekkür etmem için ancak bir çâre vardır...* " (s. 49)cümlesinde yardımseverlik değeri duyumsatılmıştır.

İşbirliği yapma kapsamında Son Kuşlar adlı metinde yardımseverlik değerinin çağrıştırıldığı düşünülmektedir:

"*Çayırılıkta bir başka ağacın gölgesinde birikmiş çoluklu çocuklu kocaman herifler bir müddet beklerler. Sonra kuşların üşüştüğü ağaca doğru yavaş yavaş yürürlerdi. Ökselerden kurtulmuş dört beş kuş, bir başka ökseye doğru şimdilik uçup giderken birer damlacık etleriyle birer tabiat harikası olan kuşları toplarlar, hemen dişleriyle oracıkta boğarlardı. Ve hemen canlı canlı yolarlardı.* " (s. 52)

"Yaprak Dökümü" adlı metinde Fikret'in babasına, " *Üzülme baba, dedi. Pek darda kalırsan bana gelirsin... Sana kendi evladım gibi bakarım.*" (s. 46) demesi merhametli olma kapsamında yardımseverlik değeri olarak kabul edilmiştir.

4. 10. 2. Ortaöğretim 10. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Yardımseverlik

Deli Dumrul'un Allah'a insanlara yardım edeceğini söylediği aşağıdaki sözleri yardımseverlik değeri olarak alınmıştır:

"Dâim duran cebbar Tanrı

Ulu yollar üzerine

İmaretler yapayım senin için

Aç görsem donatayım senin için" (s. 40)

"Bu destan Deli Dumrul'un olsun, benden sonra alp ozanlar söylesin, alnı açık cömert erenler dinlesin" (s. 40) ifadesi yardımseverliğin duyumsatıldığı düşünülmüştür.

"Rehine" adlı metinde arkadaşının yardımseverliği şu cümlelerde dolaylı olarak bulunmuştur:

"Sana üç gün müsaade ediyorum. Fakat bilmiş ol ki, bu müddet bittiği zaman görünmediğin takdirde, arkadaşın senin yerine geçecek ve ben seninle ödeşmiş olacağım." (s. 49)

"Selman doğruca Ali 'nin çadırına giderek kendisine Peygamber Efendimiz 'in emrini bildirdi ve gözleri bağlı olduğu için etrafını göremeyen Hazreti Ali 'yi elinden tutarak Hazreti Muhammed 'in huzuruna getirdi." (s. 52)

"Notre Dame'ın Kamburu" adlı metinde Frollo adlı rahibin kilisenin önüne bırakılan çocuğu alıp sahip çıkması merhametli olma kapsamında yardımseverlik olarak alınmıştır:

"Notre Dame Kilisesi 'ne bırakılan bu çirkin çocuğu Notre Dame 'in rahibi Glaude Frollo (Gilot Firolo) alır ve adını sözde insan görünümlü anlamına gelen Quasimodo koyar." (s. 176)

"Notre Dame'ın Kamburu" adlı metinde Quasimodo'nun teşhir direğinde acı çektiği ve bir yudum su için kıvrandığı anlatılmış ona merhamet gösteren tek kişinin Sonya olduğu söylenmiştir. *"Kız hiçbir şey söylemeden kendisinden kurtulmak için boşuna bir çabayla*

kıvranan mahkûma yaklaştı ve belinden çıkarttığı matarayı yavaşça sefilin kurumuş dudaklarına uzattı..." (s. 178)

Râkım'ın Canan'a paylaşma bağlamında çok sevdiği piyanoyu alması yardımseverlik değeri olarak tespit edilmiştir:

"Canan'ın piyano çalmaya heveslenmesi üzerine Râkım, eve bir piyano alır. " (s. 183)

Misafirperver olma, yardımseverlik beceri ve davranışlarında kabul edildiği için *"Râkım ise Ziklaslarla yaptığı Kâğıthane sefası ile aileyi evine davet edip gösterdiği Türk misafirperverliği ile dostluklarını ilerletir."* (s. 184) ifadesinde yardımseverlik değeri olduğu varsayılmıştır.

"Cemal'in İzmir'de yaşayan kız kardeşi Ayşe'nin eşini ve henüz beş yaşında olan oğlunu Yunan askerleri öldürür. Bu olay üzerine Ayşe oradaki bir İtalyan ailenin yanına sığınır; onların da yardımıyla İzmir'den İstanbul'a gelir. Burada bir süre Peyamilerin evinde kalır." (s. 198)

"Herkes kaçış planları yapmakta ve çeşitli tekkeler de bu insanlara Anadolu'ya geçiş için imkân sağlamaktadır." (s. 201)

4. 10. 3. Ortaöğretim 11. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Yardımseverlik

"Yaban" metninde Mehmet Ali'nin daveti misafirperver olmayı ve işbirliği yapmayı kapsayan yardımseverlik değerini duyumsatmaktadır:

"Savaşın bitiminde İstanbul'un düşman işgaline uğramasından sonra emir eri Mehmet Ali'nin davetine uyarak onun Orta Anadolu'da Porsuk Çayı kıyısındaki köyüne yerleşir. " (s. 157)

"Tutunamayanlar" adlı metinde *"Bir arkadaşın kötü durumda olduğunu biliyorsun, ona gitmek yardım etmek gerekiyor. " (s. 178)* cümlesinde yardımseverlik doğrudan yer almaktadır.

4. 10. 4. Ortaöğretim 12. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatında Yardımseverlik

"Demiryolu Hikâyecileri" adlı metinde genç yahudi hastalığının ilerlemesinden dolayı hikâye yazamamaktadır. Arkadaşına yardım etmek isteyen kahraman *"Son günlerde onun*

hikâyelerini de ben yazmaya başlamıştım. O kadar halsizdi ki bu yardıma bile itiraz edemiyordu. " (s. 43) demektedir. Bu cümlede merhametli olma ve fedakâr olma kapsamında yardımseverlik değeri tespit edilmiştir.

"Bereketli Topraklar Üzerinde" adlı metinde merhametli olma kapsamında yardımseverlik değeri olduğu düşünülmektedir: *Pehlivan Ali'nin de, Yusuf'un da yüzleri karıştı. Aslında doğru söylüyordu Köse Topal: Ne olacaktı?" (s. 159)*

"Sevgili Arsız Ölüm" adlı metinde Hacı Talip'in pilot damadının uçuşları sırasında köylüler gençler için dua etmektedir. Bu duygu ve davranışlar dolaylı olarak yardımseverlik değeri olarak kabul edilmiştir: *"O gün, akşama doğru, köyün içinde, kasabanın zenginlerinden, Hacı Talip'in damadının pilot olduğu, nişanlısına gösteriş olsun diye, arada bir gelip bu yörelerde köylerin başında durduğu haberi duyuldu. Haberin duyulmasıyla, kadınlar göğüslerine vurdular. Gökyüzüne baka baka Allah kavuştursuna durdular. O günden sonra da her uçak geçişinde, damadımız köye geldi, gitti diye, uçağın gürültüsünü duymayana, bulutları yara yara geçtiğini görmeyene haber ettiler." (s. 174)*

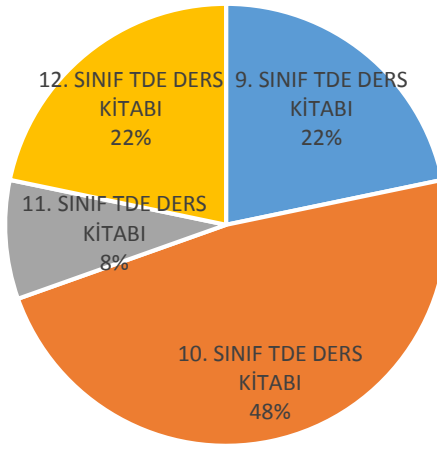
"Selvi Boylum Al Yazmalım" adlı metinde Baytemir'in yolda arabası bozulan İlyas'ı evine götürmesi yardımseverlik değeri olarak kabul edilmiştir:

"Adam kolumu omzumdan yana atarak beni sırtına aldı karanlıklar içinde bir taraflara götürmeye başladı. Uzun zaman gittikten sonra bir evin avlusuna vardık. Adam eve girebilmem için yardım etti. " (s. 182)

"Otur, otur rahat ol, kendi evindeymiş gibi rahat otur..." (s. 183)

Yardımseverlik değerinin en az 11.sınıf ders kitabında, en fazla ise 10.sınıf ders kitabında yer aldığı tespit edilmiştir.

YARDIMSEVERLİK DEĞERİNİN SINIFLARA GÖRE DAĞILIMI

■ 9. SINIF TDE DERS KİTABI ■ 10. SINIF TDE DERS KİTABI
■ 11. SINIF TDE DERS KİTABI ■ 12. SINIF TDE DERS KİTABI

Şekil 10 Yardımseverlik değerinin dağılımı.

BÖLÜM V

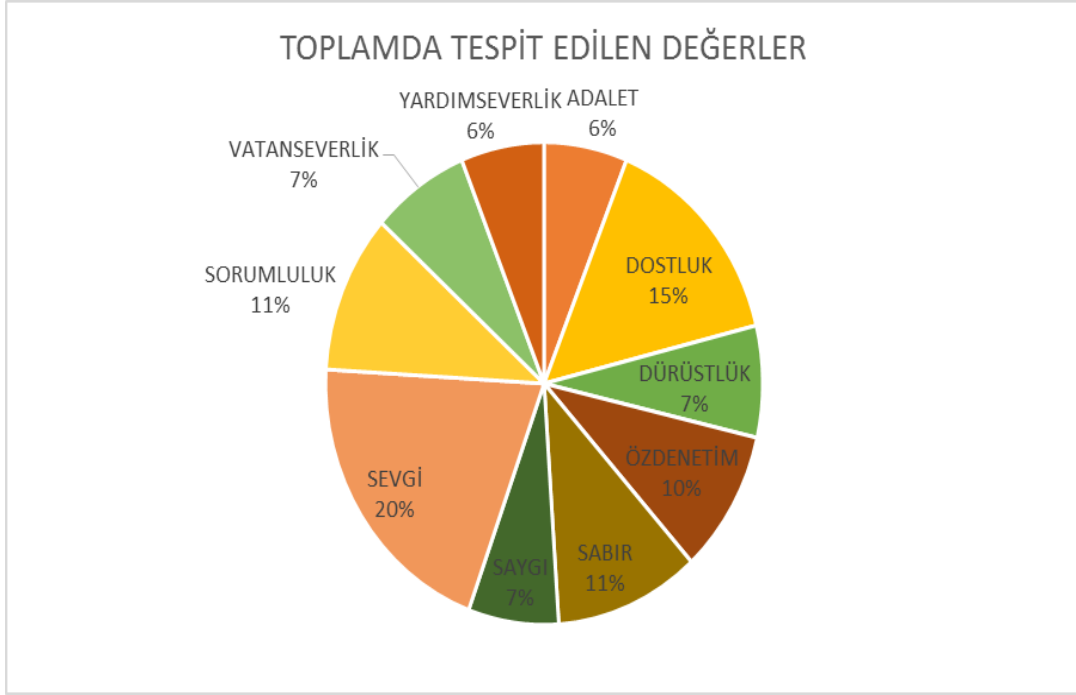
SONUÇ

5. 1. Sonuç

2018 yılında güncellenen Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı'nda milletimizi ayakta tutan, milli birlik ve beraberliğimizi güçlendiren değerlerimiz açık ve net bir şekilde anlatılmıştır. Öğretici ve sanatsal metinlerin temel materyal olarak kullanıldığı Türk Dili ve Edebiyatı dersi değerlerin genç nesillere aktarılmasında son derece önem arz etmektedir. Bu nedenle Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarında yer alacak metinlerin genç nesillere olumlu ve güzel değerleri kazandıracak nitelikte olması gerekmektedir. Buradan hareketle bu araştırmada 9, 10, 11 ve 12. sınıf Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarındaki hikâye ve roman metinlerinde değerlerin ne şekilde ve ne düzeyde yer aldığı incelenmiştir.

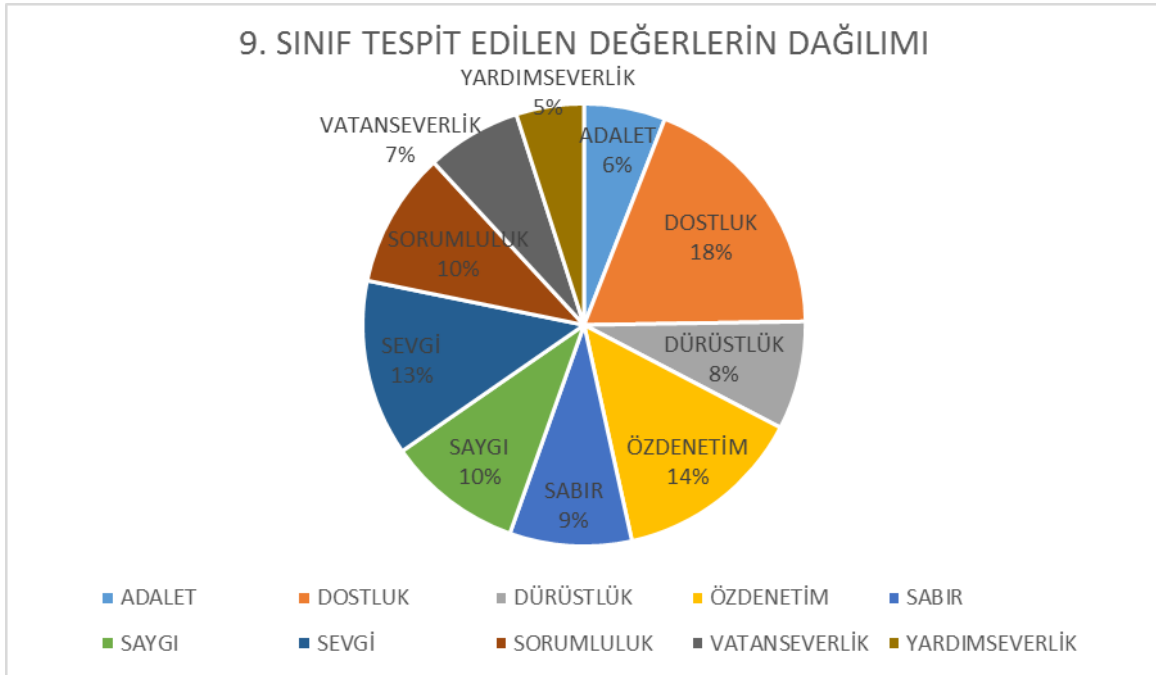
Araştırma sonucunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Araştırmada %20 oranı ile sevgi en çok bulunan değer olurken onu sırayla dostluk (%15), sabır (%11), sorumluluk (%11), özdenetim (%10), saygı (%7), vatanseverlik (%7), dürüstlük (%7), adalet (%6), yardımseverlik (%6) izlemektedir.

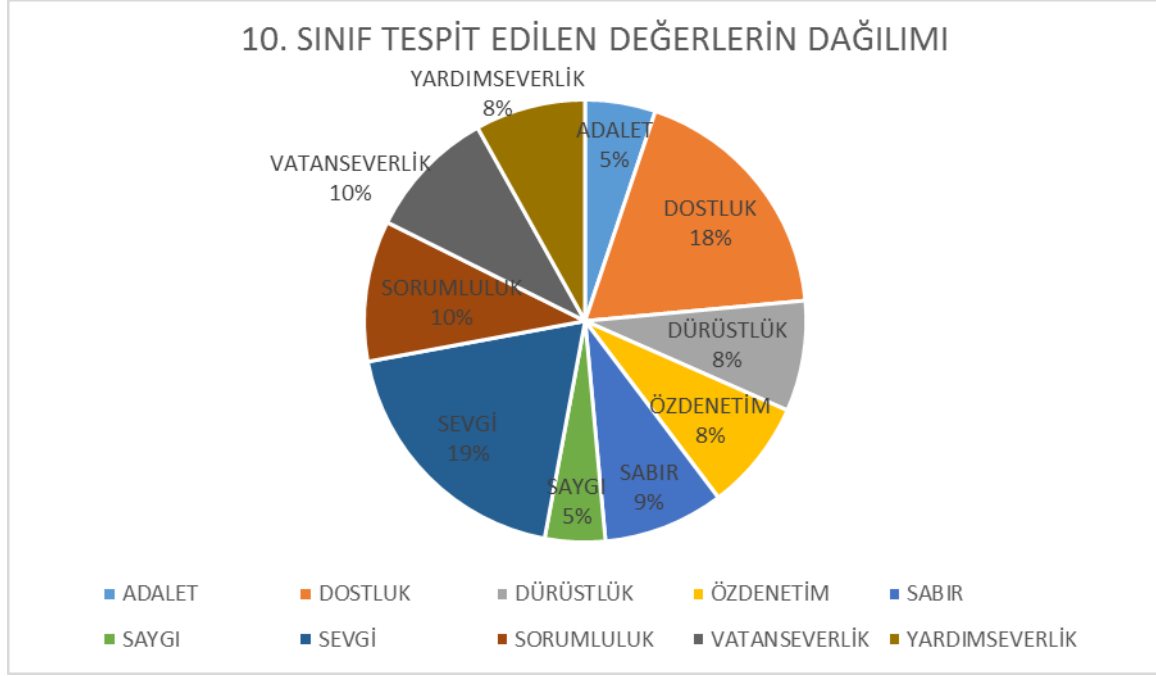
Şekil 11 Değerlerin dağılımı

9. sınıf Türk Dili ve Edebiyatı ders kitabındaki hikâye ve roman metinlerinde en fazla %18 oranı ile dostluk ve %14 oranı ile özdenetim değerinin, en az ise %5 oranı ile yardımseverlik ve %6 oranı ile adalet değerinin yer aldığı tespit edilmiştir.

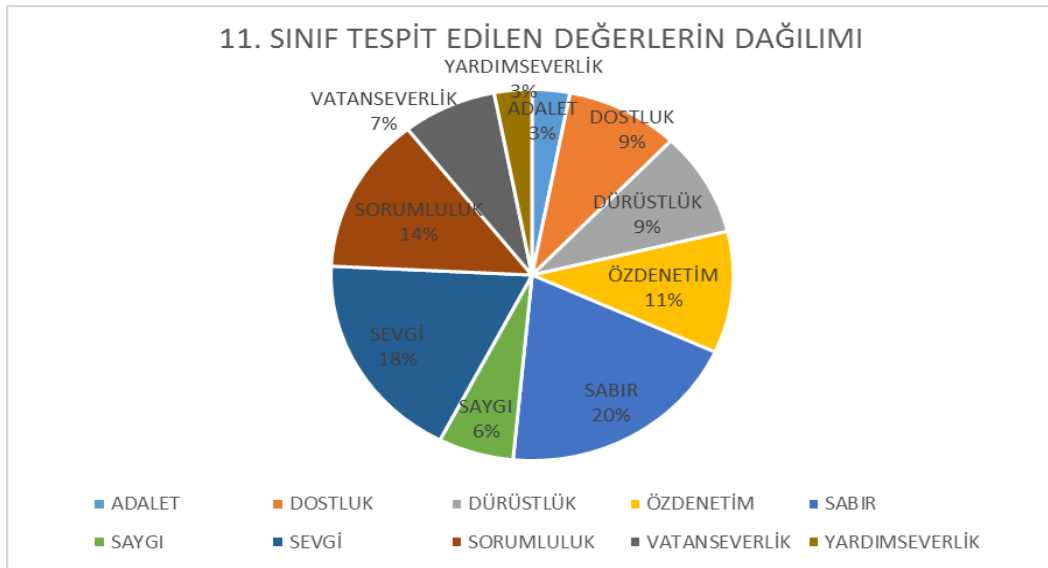
Şekil 12 9. Sınıf ders kitabındaki değer dağılımı

10. Sınıf hikâye ve roman metinlerindeki değer dağılımı incelendiğinde; %19 oranı ile sevgi ve %18 oranı ile dostluk değerinin daha çok, %5 oranı ile saygı ve %5 oranı ile adalet değerinin daha az yer alan değerler olduğu belirlenmiştir.

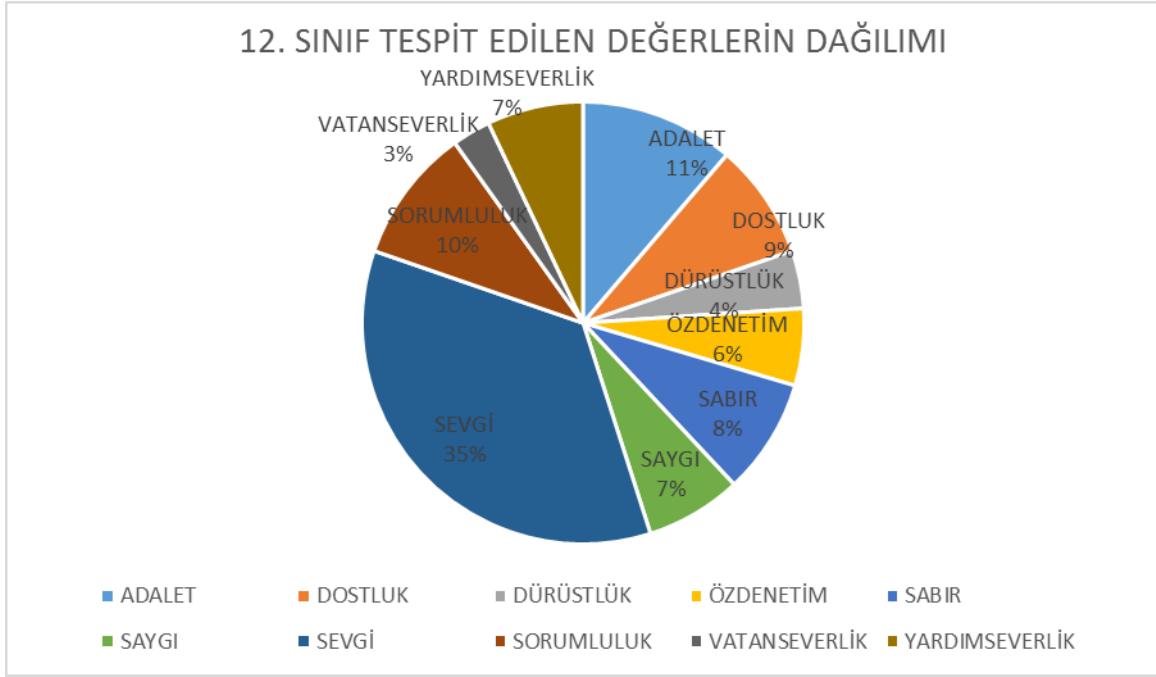
Şekil 13 10. Sınıf ders kitabındaki değer dağılımı

11. sınıf hikâye ve roman metinleri incelendiğinde yardımseverlik(%3) ve adalet(%3) değerinin en az aktarılan değer olduğu, sevgi (%18) ve sabır (%20) değerinin en fazla yer alan değerler olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 14 11. Sınıf ders kitabındaki değer dağılımı

12. sınıf hikâye ve roman metinlerinde sevginin (%35) en fazla aktarılan, vatanseverlik (%3) değerinin ise en az yer alan değer olduğu tespit edilmiştir.

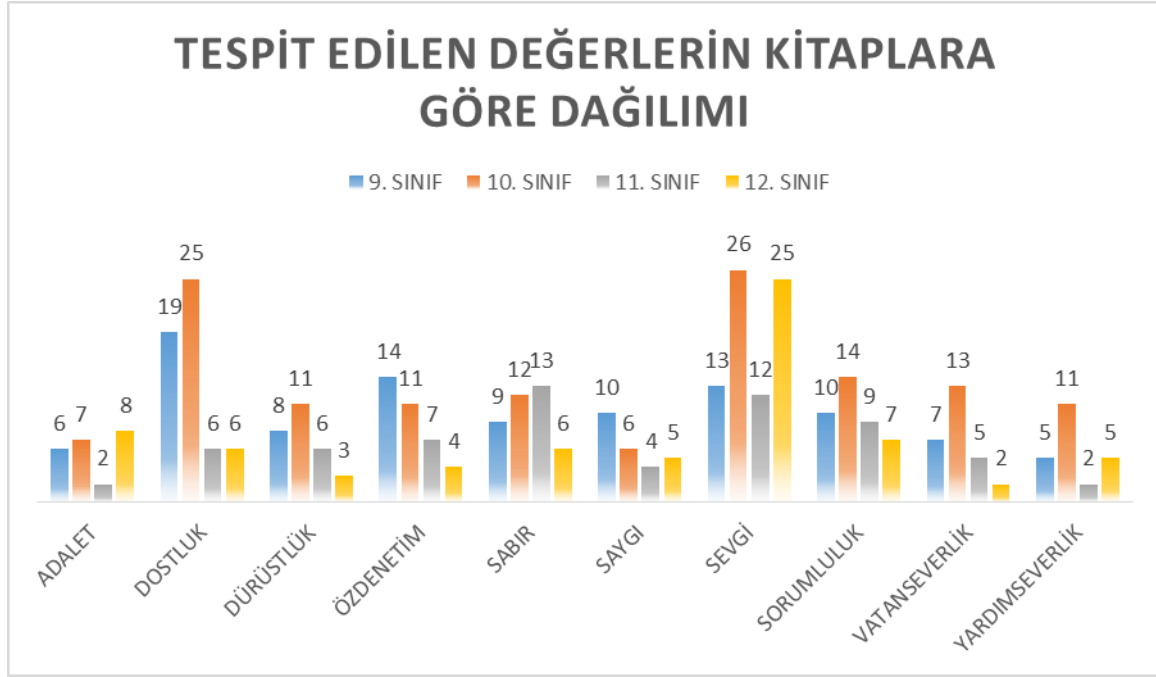
Şekil 15 12. Sınıf ders kitabındaki değer dağılımı

İnceleme sonucunda 9, 10, 11 ve 12. sınıf ders kitaplarındaki hikâye ve roman metinlerinde en çok *sevgi* değerine yer veriliği tespit edilmiştir. Konu ile ilgili olarak yapılan başka çalışmalarda da benzer sonucun ortaya çıktığı görülmüştür (Şen, 2007; Demirci; 2010). En önemli evrensel değerlerden biri olan *sevgi* değerinin, ders kitaplarında en fazla yer alan değer olmasının çok olumlu bir sonuç olduğu düşünülmektedir. Birçok öğrencinin yalnızca ders kitaplarındaki metinleri okuduğu göz önünde bulundurulduğunda öğrencilere verilmek istenen değerlerin ders kitaplarındaki metinlerde yer almış olması istenilen durumlardandır. *Sevgi* değerinin metinler aracılığıyla öğrencilere duyumsatılmaya çalışılmış olması olumlu bir sonuç olarak düşünülmektedir.

Kitaplardaki metinlerde en az *adalet* ve *yardımseverlik* değerlerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Toplumsal hayatta en çok ihtiyaç duyduğumuz *adalet* ve *yardımseverlik* gibi önemli değerlerin metinlerde az duyumsatılması dikkat çekmektedir.

Türk Dili ve Edebiyatı eğitimi ile öğrencilerin dil ve yaşam evrenlerine uygun biçimde yazılmış, onların duygu ve düşünce dünyalarını harekete geçirecek metinler aracılığıyla öğrencilere hayata dair bilgi ve değerlerin duyumsatılmasının çok önemli olduğu düşünüldüğünden ders kitaplarının tüm değerlere eşit düzeyde yer vermesi son derece önem

arz etmektedir. Ders kitaplarının etki alanının genişliği, bu kitaplarda yer alan metinlerin değerler bakımından nitelikli olmasını zorunlu kılmaktadır.

Şekil 16 Toplam değer dağılımı

Araştırmamızda kullandığımız kitaplardaki hikâye ve roman metinlerinde, öğretim programında verilen değerlerin eşit dağılım göstermediği tespit edilmiştir. Sınıflara göre değer dağılımı farklılık göstermektedir. İncelenen metinlerde değerlerin 9. sınıf ders kitabında 101 tane, 10. sınıf ders kitabında 136 tane, 11. sınıf ders kitabında 66 tane, 12. sınıf ders kitabında 71 tane olduğu görülmüştür. En fazla değer 10. sınıf ders kitabında, en az değer ise 11. sınıf ders kitabında yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4

Değerlerin metinlere göre dağılımı

KİTAP	TÜR	METİN ADI	TESPİT EDİLEN DEĞER SAYISI
9. Sınıf	Hikâye	Zincir	7
9. Sınıf	Hikâye	Teğmen Lare'nin Evlenmesi	11
9. Sınıf	Hikâye	Son Kuşlar	15
9. Sınıf	Hikâye	Memurun Ölümü	11
9. Sınıf	Roman	Yaprak Dökümü	26
9. Sınıf	Roman	Küçük Ağa	18
9. Sınıf	Roman	Suç Ve Ceza	13
10. Sınıf	Hikâye	Duha Kocaoğlu Deli Dumrul Beyan Eder Hanım Hey	14

10. Sınıf	Hikâye	Kerem ile Aslı	8
10. Sınıf	Hikâye	Rehine	8
10. Sınıf	Hikâye	Hayber Kalesi Cengi	12
10. Sınıf	Hikâye	Leyla vü Mecnun	8
10. Sınıf	Hikâye	Kediler	7
10. Sınıf	Hikâye	Yüksek Ökçeler	3
10. Sınıf	Roman	Notre Dame'ın Kamburu	17
10. Sınıf	Roman	Felâton Bey ile Râkım Efendi	22
10. Sınıf	Roman	Mai ve Siyah	11
10. Sınıf	Roman	Ateşten Gömlek	26
11. Sınıf	Hikâye	Kamyon	3
11. Sınıf	Hikâye	Pazarlık	3
11. Sınıf	Hikâye	Oğlumuz	5
11. Sınıf	Hikâye	Koca Öküzün Ölümü	1
11. Sınıf	Hikâye	Odalardan Biri	2
11. Sınıf	Roman	Yaban	7
11. Sınıf	Roman	Huzur	11
11. Sınıf	Roman	Murtaza	10
11. Sınıf	Roman	Tutunamayanlar	9
11. Sınıf	Roman	Yaşlı Adam ve Deniz	15
12. Sınıf	Hikâye	Bir Saatlik Telâki	5
12. Sınıf	Hikâye	Demiryolu Hikâyecileri-Bir Rüya	9
12. Sınıf	Hikâye	Karanfilsiz	1
12. Sınıf	Hikâye	Parasız Yatılı	8
12. Sınıf	Hikâye	Yangın	3
12. Sınıf	Hikâye	Seçkin Göz	1
12. Sınıf	Hikâye	Tortu	0
12. Sınıf	Hikâye	Sus Kalbim, Sus Çiçek	1
12. Sınıf	Roman	Üç İstanbul	7
12. Sınıf	Roman	Bereketli Topraklar Üzerinde	5
12. Sınıf	Roman	Aylak Adam	5
12. Sınıf	Roman	Sevgili Arsız Ölüm	7
12. Sınıf	Roman	Selvi Boylum Al Yazmalım	8
12. Sınıf	Roman	Bülbülü Öldürmek	11
TOPLAM			374

Yukarıda verilen tablo 4'te görüldüğü gibi ders kitaplarındaki hikâye ve roman metinlerinde değerlerin düzensiz bir şekilde dağıtıldığı görülmektedir. Örneğin, 9. sınıf ders kitabında en fazla değer *Yaprak Dökümü* (26) adlı metinde, en az değer ise *Zincir* (7) adlı metinde yer aldığı tespit edilmiştir. 10. sınıf ders kitabında en fazla değer *Ateşten Gömlek* (26) adlı metinde, en az değer ise *Yüksek Ökçeler* (3) adlı metinde tespit edilmiştir. 11. sınıf ders kitabında en fazla değer *Yaşlı Adam ve Deniz* (15) adlı metinde, en az değer ise *Koca Öküzün Ölümü* (1) adlı metinde bulunmuştur. 12. sınıf ders kitabında en az değer *Sus Kalbim, Sus Çiçek* (1) adlı metinde, en çok değer ise *Bülbülü Öldürmek* adlı metinde tespit edilmiştir.

5. 2. Öneriler

- Değerlerin ders kitabındaki metinlere eşit oranlarda dağıtılmasına özen gösterilmelidir.
- Yaprak Dökümü, Küçük Ağa, Yaşlı Adam ve Deniz, Ateşten Gömlek, Son Kuşlar ve Suç ve Ceza adlı metinlerin değer yönünden zengin içeriğe sahip olduğu tespit edilmiş olup metinlerin kitaplarda yer almaya devam etmesi önerilmektedir.
- MEB yayınlarına ait yapmış olduğumuz çalışma tüm ders kitapları için bir genelleme ortaya koymamaktadır. Farklı yayınlara ait ders kitaplarının değerler açısından incelenmesinin alana katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.
- Ders kitaplarına çağın gereklerine uygun, öğrencilerin ilgisini çekebilecek ve değerlerin aktarımını karşılayabilecek metinlerin seçilmesi önerilmektedir.
- Ülkenin gündeminde yer alan hatta infial etkisi oluşturan olayların (şiddet, taciz, madde bağımlılığı gibi) yakından takip edilerek toplumun hatırlamaya ihtiyaç duyduğu değerlerin metin seçiminde göz önünde bulundurulması son derece önemlidir.
- Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenlerine değerler ve değerlerin öğretimi kapsamında hizmet içi eğitimler verilebilir.
- Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenleri değerlerin aktarımına yönelik yöntem ve teknik konusunda bilgilendirilebilir.
- Türk Dili ve Edebiyatı ders kitapları içindeki metinler ahlaki muhakemeye uygun olarak seçilebilir ve ders işlenişi sırasında bu yöntem ile değerlerin aktarımı daha kolay bir şekilde gerçekleştirilebilir.
- Öğretmenler öğrencilerine performans ve proje görevleri kapsamında değerleri de içinde barındıran konular belirleyebilir.
- Öğretmenler öğrencilere aileleriyle birlikte izleyebilecekleri değerlerle ilgili film, belgesel önerilerinde bulunabilir.
- Öğretmenlerin ders yılı başlamadan kitaptaki metinlerin metin dilbilimsel açıdan ve değerler açısından incelemesi sağlanarak derslerin daha etkin bir şekilde işlenmesi sağlanabilir.
- Değerlerin toplumdaki önemi, genç kuşaklara nasıl aktarılması gerektiği, yeni neslin değerlerinin toplum değerleriyle uyumu gibi pek çok konuda yeni çalışmalar yapılabilir

KAYNAKLAR

- Akbaş, A. (2004). *Türk milli eğitim sisteminin duyuşsal amaçlarının ilköğretim II. kademedeki gerçekleşme derecesinin değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Aksan, D. (1999). *Anlambilim-anlambilim konuları ve Türkçenin anlambilimi*. Ankara: Engin.
- Aslan, C. (2013). Duyarlık ve düşünceyi geliştirmede ocuk ve gençlik edebiyatı. *oluk ocuk Dergisi*, 102,29-32.
- Avcı, N. (2007). *Toplumsal değerler ve gençlik*, Ankara: Siyasal.
- Aydın, M. (2003). "Genliğin Değer Algısı: Konya Örneği", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(3), 121-144.
- Aydın, M. Z. ve Gürler, ř. (2012). *Okulda değerler eğitimi*. (4. b.) Ankara: Nobel.
- Balcı, A. (2001). *Sosyal bilimlerde araştırma, yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara: Pegem
- Balcı, F. A. ve Yelken, T. Y. (2013). İlköğretim sosyal bilgiler programında yer alan değerler ve değer eğitimi uygulamaları konusunda öğretmen görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 14(1), 195-213.
- Başar, E. (2009). Türkiye’deki eğitimin tarihsel temelleri. Ö. Demirel (Ed.) *Eğitim bilimine giriş* içinde (25-63). Ankara: Pegem Akademi.
- Bilgin, N. (1995). *Sosyal psikolojide yöntem ve pratik alışmalar*. İstanbul: Sistem.
- Bolat, Ö. (2016). *Beni ödülle cezalandırma*. İstanbul: Doğan.
- Bulut, S. S. (2013). Gazi eğitim fakültesi rehberlik ve psikolojik danışmanlık bölümü ve diğer bölüm öğrencilerinin değer eğilimlerinin karşılaştırılması. *International Journal of Social Science*, 6 (1), 1245-1261.

- Cihan, N. (2014). Okullarda değerler eğitimi ve Türkiye'deki uygulamaya bir bakış. *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 9(2), 429-436.
- Çetişli, İ. (2006). Edebiyat eğitiminde 'edebi metin'in yeri ve anlamı. *Milli Eğitim*, 169, 75-84.
- Çubukçu, Z. (2012). İlköğretim Öğrencilerinin karakter eğitimi sürecinde örtük programın etkisi, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimler*, 12(2), 1513-1534
- Demircan, T. (2010). *Ortaöğretim dokuzuncu sınıf Türk edebiyatı ders kitaplarındaki temel değerlerin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Demirel, Ö. (Ed.). (2009). *Eğitim bilimine giriş*. Ankara: Pegem Akademi.
- Doğan, İ. (2004). *Toplum ve eğitim sorunları üzerine felsefi ve sosyolojik tahliller*. Ankara: Pegem
- Doğan, M. (2014). Doğan Büyük Türkçe Sözlük. (Genişletilmiş 25. basım). Ankara: Yazar.
- Ekşi, H. (2003). Temel insanî değerlerin kazandırılmasında bir yaklaşım: karakter eğitimi programları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (1), 79-96.
- Fichter, J. (2011). *Sosyoloji nedir?* (N. Çelebi, Çev.) Ankara:Anı.
- Güneş, F. (2015). *Değerler Eğitiminde Yaklaşım ve Modeller*. Eğitimde gelecek arayışları: dünden bugüne Türkiye'de beceri, ahlak ve değerler eğitimi uluslararası sempozyumunda sunulmuş bildiri, Bartın. <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads> sayfasından erişilmiştir.
- Güngör, E. (1998). *Değerler psikolojisi üzerine araştırmalar*. Ankara: Ötüken.
- Güngör, E. (2010), *Değerler psikolojisi üzerinde araştırmalar*. İstanbul: Ötüken.
- Hökelekli, H. (2013). *Ailede, okulda, toplumda değerler psikolojisi ve eğitimi*. İstanbul: Timaş.
- Kahya, A. (2018). *Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin değerler eğitimi bakımından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.

- Kale, N. (2007). Nasıl bir değerler eğitimi. *Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları*, İstanbul. 313-322.
- Karasar, N. (2002). *Bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar-ilkeler-teknikler*. Ankara: Nobel.
- Karatay, H. (2011). Karakter eğitiminde edebî eserlerin kullanımı. *Turkish Studies-International Periodical for The Languages, terature and History of Turkish or Turkic*, 6(1), 1439-1454.
- Kasapoğlu, H. (2013). Okulda değer eğitimi ve hikâyeler. *Millî Eğitim Dergisi*. 198, 97-109
- Kavcar, C. (1999). *Edebiyat ve eğitim*. Ankara: Engin.
- Kavcar, C. , Oğuzkan, F. ve Aksoy, Ö. (2012). *Yazılı ve sözlü anlatım*. Ankara: Anı.
- Kayacan, F. (2016). Ortaöğretim 11. sınıf Türk edebiyatı dersi öğretim programının uygulanmasına yönelik öğretmen görüşleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 579-593.
- Kaygana, M., Yapıcı, Ş. ve Aytan, T. (2013) Türkçe ders kitaplarında değer eğitimi. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 6(7), 657-669.
- Keskin, Y. (2009). Değer eğitimi yaklaşımları. M. Köylü (Ed.) *Teoriden pratiğe değerler eğitimi içinde* (73-99). Ankara: Nobel
- Kurudayıoğlu, M. ve Çakıcı, E. (2013). Türk edebiyatı dersinin öğretiminde değerler. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(3), 41-57.
- Kuşdil, M. E. ve Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). Türk öğretmenlerinin değer yönelimler ve shwartz değer kuramı. *Türk Psikoloji Dergisi*, 15 (45), 59-76.
- Küçükahmet, L. (2006). *Öğretim ilke ve yöntemleri*. Ankara: Nobel
- MEB (2018a). *Ortaöğretim 9. sınıf Türk dili ve edebiyatı ders kitabı*. Ankara: MEB.
- MEB (2018b). *Ortaöğretim 10. sınıf Türk dili ve edebiyatı ders kitabı*. Ankara: MEB.
- MEB (2018c). *Ortaöğretim 11. sınıf Türk dili ve edebiyatı ders kitabı*. Ankara: MEB.
- MEB (2018d). *Ortaöğretim 12. sınıf Türk dili ve edebiyatı ders kitabı*. Ankara: MEB.
- Mengüşoğlu, T. (1997). *Felsefeye giriş*. İstanbul: Remzi.
- Meydan, H. (2014). Okulda değerler eğitiminin yeri ve değerler eğitimi yaklaşımları üzerine bir değerlendirme. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 93-108.

- Milli Eğitim Bakanlığı (2018). *Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar Öğretim Programı*. Ankara.
- Mocan, A. (2011). *Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun tarihî romanlarındaki değerlerin Türkçe eğitimi açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Muğla.
- Özensel, E. (2003). Sosyolojik bir olgu olarak değer. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (3), 217-239.
- Püsküllüoğlu, A. (2003). Türkçe sözlük. Ankara: Arkadaş.
- Sarı, M. (2007). *Demokratik değerlerin kazanımı sürecinde örtük program: düşük ve yüksek "okul yaşam kalitesi"ne sahip iki ilköğretim okulunda nitel bir çalışma*. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Senemoğlu, N. (2004). *Gelişim öğrenme ve öğretim- kuramdan uygulamaya*. Ankara: Gazi.
- Sever, S. (2008). *Çocuk ve edebiyat*. İzmir: Tudem.
- Susar, S. (2015). *Dede Korkut hikâyelerinde değerler eğitimi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Şen, Ü. (2007). *Millî eğitim bakanlığının 2005 yılında tavsiye ettiği 100 temel eser yoluyla Türkçe eğitiminde değerler öğretimi üzerine bir araştırma*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Türk, İ. (2009). *Değerler eğitiminde saygı*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Türkiye Bilimler Akademisi (2011). Türkçe bilim terimleri sözlüğü (sosyal bilimler). Ankara: TÜBA.
- Türk Dil Kurumu. (2005). Türkçe sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ülken, Z. (2016). *Bilgi ve değer*. Ankara: Doğubatı.
- Yaman, E. (2014). *Değerler eğitimi, eğitimde yeni ufuklar* (3. b.) Ankara: Akçağ
- Yazıcı, K. (2006). Değerler eğitimine genel bir bakış. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 19, 499-522.

Yılmaz, M. E. (2015). *Fatma Karabıyık Barbarosoğlu'nun öykülerinin değerler eğitimi açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van.

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..